

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Fortid og Nutid

2001

2 ■ Juni

Side 89-168

Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie

På vagt i en lovløs tid

Claus Bundgård Christensen

Fortid og Nutid juni 2001, s. 91-109

I artiklen tages udgangspunkt i den alvorlige situation, der opstod den 19. september 1944, da den tyske besættelsesmagt arresterede det danske politi. Da det blev klart, at landet stod uden politi, var en af de største problemer, de danske myndigheder måtte forholde sig til, hvordan man skulle opretholde lov og orden. Løsningen blev kommunale vagtværn bestående af almindelige borgere uden politimæssig erfaring. I artiklen følges vagtværnenes kriminalitetsbekæmpelse, ligesom borgernes, Modstandsbevægelsens og besættelsesmagtens holdning til de nye vagtværn udforskes. I undersøgelsen står Københavns Kommunale Vagtværn, hvis arkiv i store træk er bevaret på Landsarkivet for Sjælland, i centrum, men også forholdene andre steder i landet inddrages.

Claus Bundgård Christensen, f.1968, cand.mag. i historie og socialvidenskab fra Roskilde Universitetscenter. Har i samarbejde med Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smith skrevet bøgerne *Dansk arbejde. Tyske befæstningsanlæg* fra 1997 samt *Under hagekors og Dannebrog*, der udkom i 1998. Claus Bundgård Christensen er ph.d.-stipendiat på Institut for Historie og Samfundsforhold, Roskilde Universitetscenter med projektet: *Sortbørs og krisekriminalitet i Danmark fra besættelsen til den kolde krig*.

I moderne dansk kriminalitetshistorie finder man næppe en mere ekstrem situation end den, der opstod de sidste syv en halv måneder af besættelsen, da det danske samfund var politiløst.¹ Ved udbruddet af Anden Verdenskrig i september 1939, havde antallet af lovbrud begået i Danmark, været nedadgående i flere år, men dette forhold ændrede sig næsten omgående efter den tyske besættelse. Fra 1940 og frem til 1944 steg kriminaliteten med en hastighed og et omfang, der er uden sidestykke i nyere tid.² Det var derfor et stort problem, som opstod for de danske myndigheder om formiddagen den 19. september 1944, da tyskerne under dække af en falsk luftalarm, foretog en pludselig og uforudset aktion mod det danske politi. Da det blev klart, at landet stod uden politi, var en af de første problemer, som de danske myndigheder måtte forholde sig til, hvordan man så nu skulle opretholde lov og orden.

Den 20. september 1944 var Udenrigsministeriets direktør, Niels Svenningsen, til møde med Höhrere SS- und Polizeiführer Günther Pancke, som var den egentlige bagmand bag aktionen mod politiet.³ Under mødet kom det frem, at Pancke var indstillet på, at der hurtigst muligt blev reorganiseret et politi, eventuelt med nazisten C.F. Popp Madsen som chef, hvilket dog blev afslået fra dansk side. Situationen så på dette tidspunkt temmelig kaotisk ud set fra dansk hold. Den tyske rigsbefuldmægtigede, dr. Werner Best, var bortrejst, og Pancke havde man ikke lyst til at forhandle videre med. Den 23. september kom der et udspil fra tysk side, da Pancke udsendte en forordning om, at der kunne foregå en genindsættelse af politiet på kommunal basis. Fire dage senere vendte Best tilbage fra Berlin, og samme dag havde Svenningsen et møde med ham, hvor han orienterede om, at man havde diskuteret muligheden for

Fig 1. Selvjustits i Ålborg, scene 1. Den 27. september 1944 – kun få dage efter at politiet var taget af tyskerne – begav 50-100 smede og nittedrenge fra Ålborg Skibsværft sig efter fyraften ind til Algade, der var kendt for sit sorte marked. Ifølge et lokalt dagblad lykkedes det hoben at fange 3 sortbørsfolk, som blev slået til blods, og kørt på hospitalet. Det var bl.a. for at undgå sådanne selvtagetshandlinger, at vagtværnene blev oprettet (Nordfoto).

at oprette vagtværn i kommunalt eller privat regi. Best var ikke afvisende over for denne tanke, men tvivlede på, at de private vagtkorps, som borgerne visse steder selv havde oprettet, ville få lov til at bestå. Grunden til denne skepsis over for borgernes egne korps var en tysk frygt for, at disse ville blive anvendt som platform for modstandsbevægelsen. Panckes forordning og Svenningens samtale med Best havde dog åbnet for den mulighed, at der kunne etableres kommunale vagtværn. Den 29. september havde Svenningens endnu en samtale med Best om sagen og dagen efter blev der i Udenrigsministeriet afholdt et møde med Den danske Købstadsforening, Amtsrådsforeningen, Fællesorganisationen af Landkommuner samt borgmestrene for København, Frederiksberg og Gentofte. På mødet blev det gjort klart for kommunernes repræsentanter, at nu hvor politiet var væk, var man nødt til at danne kommunale vagtværn, der godt nok ikke kunne erstatte politiet, men dog alligevel »byde nogen Beskyttelse for Borgerne«, som Justitsministeriets departementschef Aage Svendsen udtrykte det.⁴ Argumentet for at oprette vagtværn *netop* i kommunalt regi var både hensynet til tyskerne,

der så med stor skepsis på statslige korps, og forholdet til befolkningen, som næppe ville se med sympati på, at politiet erstattedes med, hvad Svenningens betegnede som, et »*camoufleret ordenspoliti*«. Af den grund kunne der heller ikke været tale om, at lade korpsene overtage politiets uniformer. Foreløbigt måtte de lade sig nøje med kasket og armbind, og at der blev tale om anden bevæbning end knipler kunne foreløbigt ikke garanteres.⁵

I de første dage af oktober 1944 førte spørgsmålet om opretholdelsen af lov og orden til en intensiv mødeaktivitet rundt i landet. Et indtryk af situationen får man fra et møde, der blev afholdt mellem repræsentanter for sognekommunerne i Københavns Amtsrådskreds den 3. oktober. Gentoftes borgmester, Aage E. Jørgensen, indledte med at opridse situationen efter politiets arrestation, og han nævnte i den forbindelse, at borgerne mange steder havde taget sagen i egen hånd, og oprettet private borgerværn. Borgmesteren var af den overbevisning, at private vagtværn oprettet af grundejerforeninger var at foretrække, men han mente dog ikke, at kommunerne kunne forholde sig passive, og at man var nødt til at gå ind i et samarbejde

Fig 2. Selvjustits i Ålborg scene 2. Fig. 1 og 2 påstås at vise overfaldet på de 3 sortbørsfolk om aftenen den 27. september 1944, men det er nok tvivlsomt, om det er rigtigt. Formentlig nåede den lokale pressefotograf ikke frem, inden overfaldet var overstået, og i sin nød har han bedt nogle af skibsværftdrengene om at lave et fingeret overfald, så der kunne komme et billed i avisen (Nordfoto).

med Justitsministeriet om oprettelse af kommunale vagtværn. Jørgensen kunne også berette, at både Udenrigs- og Justitsministeriet »stærkt« havde opfordret kommunerne til at opstille vagtværn, og at borgmestrene i København havde accepteret dette. Enkelte steder havde man dog allerede taget kommunalt initiativ til kriminalitetsbekæmpelse; f.eks. benyttede man i Lyngby lokale brandfolk som vagtkorps. Blandt de fremmødte blev der opnået enighed om, at man næppe undgik at oprette kommunale vagtværn, og derpå blev et andet vigtigt spørgsmål drøftet. Hvad skulle man stille op med pågrebne lovovertrædere? Her tog arrestforvarer Mathiesen, som var leder af arresten på Blegdamsvej i København, ordet. Han understregede, at det for arrestforvarerne var et stort problem, at private borgere var begyndt at aflevere anholdte personer direkte til arresthusene, da man ikke havde nogen sikkerhed for, at de, som foretog arrestationerne, havde nogen bemyndigelse hertil. Mathiesen fandt derfor, at kommunerne måtte udstyre arrestforvarerne med et klart direktiv. Herefter benyttede han

lejligheden til at beskrive den stigende lovløshed, som den kom til udtryk indenfor murene. Det gjorde han ved at læse op af et brev, som man havde fundet i fangegården: »Skal vi ikke overmande Vagten i Aften, naar han kommer med Medicinen. Vi kan slaa ham ned, tage hans Nøgler og se at faa aabnet saa mange Døre som muligt. Der er ikke mere end 10 Mand, og de har ingen Politi at henvende sig til, saa det er bare om at lade det gaa stærkt, og faa saa mange fri som muligt. Derefter kan vi jo altid faa fat i vort civile Tøj. Ingen Skrigen og Raaben, gaa saa stille som muligt. Giv Svar i Eftermiddag«. Herefter udbad Mathiesen sig en kommentar fra statsadvokat Roepstorff, som svarede, at man fra anklagemyndighedens side så med stor sympati på vagtværnene, og at man burde give arrestforvarerne fuld bemyndigelse til at skønne over, om de ville modtage anholdte personer eller ej. Statsadvokaten udtalte videre, at det var vigtigt at få oprettet vagtværn, da »andre myndigheder«, underforstået tyskerne, ellers ville indsætte deres eget mandskab. Statsadvokat Roepstorff understregede, at det kun burde være den

groveste kriminalitet, man skred ind overfor, som f.eks. voldtægt, tyveri, indbrud og brandstiftelse. Han erkendte, at man næppe kunne undgå at indsætte uskyldige, men at »det maa vi tage med«.⁶

Den 4. oktober 1944 accepterede landets borgmestre at oprette kommunale vagtværn, og herefter kunne man i centraladministrationen påbegynde udarbejdelsen af et cirkulære vedrørende disse, som Niels Svenningsen forelagde for Werner Best den 9. oktober. Fra Best' side blev der kun rejst ét væsentligt spørgsmål, nemlig hvornår de private borgerværn blev opløst, og hertil blev svaret, at man ikke havde et lovligt grundlag til at nedlægge dem, men at de kunne opløses som følge af et tysk forbud.⁷ På trods af de private korps' fortsatte eksistens blev det de kommunale vagtværn, som udgjorde den væsentligste indsats i forsøget på at opretholde lov og orden under resten af besættelsen.⁸

Vagtværnenes opgaver

Allerede i slutningen af september 1944 var man i Justitsministeriet begyndt at udarbejde overordnede retningslinier for vagtværnene, og de fremgik af det cirkulære, der blev udsendt den 11. oktober 1944.⁹ Et vigtigt punkt i vagtværnscirkulæret var spørgsmålet om korpsernes beføjelser og opgaver. Man skulle alene bekæmpe grove forbrydelser som drab, brandstiftelse, røveri, tyveri, sædelighedsforbrydelser, afpresning og hærværk, og i mindre sager som eksempelvis småtyverier, skulle der kun optages rapport, hvorefter sagen skulle overdrages til statsadvokaten. Mht. anholdelse henvistes til retsplejelovens § 771, som gav borgerne ret til at foretage »civilarrestation«. Anholdte personer skulle overføres direkte til arresthusene, eller for Københavns vedkommende, til Vestre

Fængsel. Arrestanter kunne dog for en kort periode tages med på stationen til forhør. Cirkulæret lagde på ingen måde op til, at vagtværnene skulle overtage alle politiets funktioner, idet der kun var tale om en meget begrænset og »primitiv« kriminalitetsbekæmpelse, som især var hæmmet af, at der ikke kunne foretages egentlig efterforskning. En forbyrder måtte kun pågribes på »frisk spor«, dvs. 1 til 4 timer efter lovovertrædelsen, og det betød f.eks., at medskyldige i tyverier, som blev angivet i retten, ikke kunne anholdes, da sporet ikke længere kunne betragtes som værende frisk. Dog begyndte domstolene i sådanne sager at udstede anholdelsesbegæring, og på denne måde fik vagtværnene juridisk ret til at pågribe de mistænkte.¹⁰

Selv om der eksisterede ret strenge begrænsninger for, hvad de kommunale vagtværn måtte foretage sig, blev disse i vid udstrækning overskredet. Dette var især tilfældet i provinsen, hvor vagtværnene ofte begav sig af med efterforskning. Det fremgår bl.a. af de henvendelser, som tilgik Københavns Vagtværn fra hele landet om sager af vidt forskellig karakter. Fra København var svaret i reglen, at man ikke foretog efterforskning.¹¹ I det hele taget holdt det københavnske vagtværn sig i langt højere grad til de retningslinier, der var blevet udstukket, end det var tilfældet andre steder. Således blev det flere gange påpeget over for vagtmændene i København, at de *ikke* skulle skride ind over for færdselsovertrædelser, da det lå ude for deres kompetenceområde, hvorimod man f.eks. i Roskilde gik åbenlyst ind i kampen mod trafiksyndere. Her startede man i julen 1944 ligefrem en kampagne for bedre lygteføring på cykler, og personer der blev truffet uden lys på cyklen fik dækkene piftet.¹² At man i Hovedstaden holdt sig til reglerne, skyldtes flere omstændigheder. Dels var korpset så stort og

uhomogent, at det i højere grad var nødvendigt med klare regler for mandsskabets kompetence, end det var tilfældet i de mindre og mere overskuelige lokalsamfund. En vigtig forklaring er dog også, at besættelsesmagten så med mistro på vagtværnet, og af den grund var det vigtigt ikke at give anledning til nogen aktion, som den der blev rettet mod politiet.

En anden af de kompetencebestemmelser, der blev lagt stor vægt på i forbindelse med vagtværnenes oprettelse, var også dikteret af forholdet til tyskerne. Det var givet, at der kunne opstå situationer, hvor vagtværnet pågreb medlemmer af værnemagten, som havde begået lovovertrædelser. Ret hurtigt blev der dog lavet en ordning, der betød at vagtfolk ikke måtte gribe ind over for medlemmer af værnemagten, eller danskere i tysk tjeneste. I de tilfælde, hvor man anholdt personer, der viste sig at have tilknytning til besættelsesmagten, skulle disse omgående udleveres til det tyske sikkerhedspoliti.

Vagtværnenes organisering

Da man i løbet af 1944 oprettede vagtværn i alle Danmarks byer og landdistrikter, var et vigtigt spørgsmål, hvor store de kommunale vagtværn skulle være, og her lød udmeldingen i cirkulæret fra oktober 1944, at der for byer med over 2.000 indbyggere skulle ansættes 1 vagtmand pr. 1.000 indbyggere.¹³ Dette kom dog ikke til at holde stik. Styrkelister fra en række byer viser, at der var store forskelle. Eksempelvis havde Assens og Maribo, begge med et befolkningstal på omkring 4.500, henholdsvis 4 og 8 mand i deres respektive værn. I mellemstore provinsbyer varierede antallet typisk mellem 20-80 mand, og i landets næststørste by, Århus, havde vagtværnet en styrke på 140 mand.¹⁴ Det største kommunale vagtværn var det københavns-

ske, der ved Befrielsen talte over 1.000 mand.¹⁵ Selv om vagtværnene i de store byer var af en anselig størrelse, udgjorde det samlede antal vagtmænd en betydelig mindre styrke, end den politiet havde haft. Således var der alene i København ansat over 3.000 betjente før den 19. september 1944.¹⁶

De forskellige vagtværns opbygning bar præg af store lokale forskelle. Vagtværn i landkommuner havde ofte en betydelig mere løs struktur, end det var tilfældet i byerne. Der var på landet i reglen ikke tale om egentlig patruljering, men i stedet samledes en mindre gruppe mænd, typisk 3-4 mand, og rykkede ud hvis de blev anmodet om hjælp. I byerne bar vagtværnene præg af en opbygning, der i vid udstrækning mindede om den, politiet havde haft, og dette var især tilfældet ved Københavns Kommunale Vagtværn. Dette blev tydeligt allerede i forbindelse med ansættelsen af de første vagter i oktober 1944. Ansættelseskomiteen, der blev ledet af chefen for vagtværnet, Melchior Larsen, som var hentet fra en stilling hos De Forenede Vagtselskaber, udvalgte vagterne på baggrund af den samme psykotekniske prøve, der blev anvendt hos politiet.¹⁷

Mens der på landet i reglen kun var tale om oprettelse af meldesteder, typisk i private hjem, hvor borgerne kunne ringe efter hjælp, så oprettede man i byerne egentlige vagtstationer. I København oprettedes den første station den 25. oktober 1944. Stationen, der i daglig tale blev kaldt Vartov pga. dens placering i Vartov tæt ved Københavns Rådhus, blev kommandocentral for de i alt 10 stationer, som blev etableret i hovedstaden i løbet af 1944.¹⁸

Mens der var store forskelle mellem vagtværnes struktur på landet og i byerne, så var bevæbningen overalt den samme. Der havde i september 1944 været overvejelser fremme om at udstyre vagterne med pistoler, men det

blev opgivet, og i stedet blev det eneste våben knipler. Melchior Larsen gav efter befrielsen udtryk for, at denne sparsomme bevæbning havde reddet livet for flere vagtmænd, idet revolvermænd i nogen grad var tilbageholdne med at skyde på vagtfolkene.¹⁹ Om dette har været tilfældet kan af gode grunde ikke kontrolleres, men under alle omstændigheder er det bemærkelsesværdigt at »kun« 5 vagtfolk i København blev dræbt, herunder 2 mellem den 5. og 7. maj 1945. Ved den sparsomme bevæbning undgik man samtidig, at tyskerne skulle forlange, at vagtværnene deltog i sabotagebekæmpelse, hvad der naturligvis ville have belastet forholdet til befolkningen og modstandsbevægelsen. Ud over knipler var vagternes udstyr begrænset. Da vagtværnene var civilkorps, var egentlig uniformering udelukket, og i stedet optrådte vagterne i deres eget tøj. Den eneste uniformering bestod i kasket samt armbind. Dog udstyrede man vagtværnet i København med kapper, da vagterne var tilbageholdne med at sætte deres egne beklædningsgenstande på spil under anholdelser og slagsmål. Da hovedparten af patruljeringen foregik til fods, blev det i København et problem for vagterne selv at skaffe egnet fodtøj, denne situation blev dog klaret gennem vagternes »fagforening«, Byvagts Foreningen, for hvem det lykkedes at få en aftale i stand om, at støvler kunne købes til rimelige priser.²⁰

Hvem blev vagtmænd?

I København var mandskabets baggrund og uddannelse i nogen grad forskellig, hvis man ser på gruppen af befalingsmænd og menige. Blandt befalingsmændene, overvagtimestre og vagtmestrestre, finder man den største gruppe af mandskab med en højere uddannelse. Blandt overvagtimestrene, der bl.a.

fungerede som stationsledere, havde næsten halvdelen en officersuddannelse, og hos vagtmestrene var de største grupper: håndværkere, studerende samt befalingsmænd fra hæren. Ser man på de menige, de såkaldte byvagter, tegner der sig et andet billede. De største grupper var henholdsvis håndværkere og arbejdsmænd, mens de øvrige vagter var fordelt mellem en række andre faggrupper, hvoraf handel og kontorfolk udgjorde en stor gruppe.²¹ På landet tegner sig den samme tendens; her var lederne typisk sognerådsformænd, lærere, og købmænd, mens de menige ofte var ufaglærte.²²

Motivationen for at træde ind i vagtværnet har naturligvis varieret fra person til person. Et indtryk af begrundelserne, kan dog dannes gennem en række skriftlige opgaver med titlen »*Hvad mener De om Vagtværnet*«, der blev forfattet af byvagter i København, som en del af deres ansøgning om at blive forfremmet. Enkelte gav udtryk for, at de havde meldt sig af frygt for, at tyskerne ville indsætte deres egne korps, hvis der ikke blev oprettet vagtværn, men den mest almindelige begrundelse var dog et ønske om at bekæmpe kriminaliteten og en opfattelse af vagtværnet som samfundets sidste barriere mod anarki og lovløshed. En byvagt mente f.eks. at det var nødvendigt at have vagtværn: »*Saa længe Folkets Bærme opfører sig, som de gør under de for Tiden herskende Forhold, hvor Mord, Røveri og Vold hører til dagen orden*«. ²³ Økonomiske motiver for at indtræde i vagtværnet bliver sjældent nævnt i disse besvarelser. Det kan naturligvis skyldes at vagterne forfattede dem i en situation, hvor de ønskede at avancere og derfor slog mere idealistiske toner an, men deres løn var faktisk ikke særlig høj. I København lå lønnen på 2,60 kr. i timen (lønnen var dog steget til 3,13 kr. ved krigens afslutning), en løn der nogenlunde svarede til gennemsnitslønnen

Fig 3. De kommunale vagtværn foretog i vid udstrækning kun en meget enkel kriminalitetsbekæmpelse. I tilfælde af indbrud, som her, hvor en københavnsk tobaksforetning har fået knust sine ruder, kunne man ikke gøre andet, end at postere vagter på stedet, indtil skaderne var udbedrede (Nordfoto).

for en håndværker. På landet, hvor kun en lille del af vagterne var fastansatte, blev betalingen ofte udregnet pr. udrykning. Under et møde for sognerådsformænd, der blev afholdt i oktober 1944, vedtog man, at vagterne skulle have et honorar på 15 kr. pr. udrykning i dagtimerne, og 25 kr., hvis det foregik om natten.²⁴

Befolkningens og Modstandsbevægelsens syn på vagtværnet

En anden årsag til begrænsningen i de kommunale vagtværns virke var også betinget af befolkningens og Modstandsbevægelsens reaktion. Vagtværnene fik fra begyndelsen en blandet modtagelse af borgerne, og de blev aldrig populære i de større byer, hvor de nærmest blev opfattet som et nødvendigt onde. Mange fandt, at oprettelsen

af de kommunale vagtværn var decideret forræderi over for politiet, som var gået under jorden, eller opholdt sig i tyske koncentrationslejre. Det fremgår f.eks. af de mange sager, hvor københavnere blev indbragt på stationerne, fordi de havde råbt efter vagtmændene. De mest almindelige skældsord var »skruibrækker« og »surrogat politi«. ²⁵ Mandskabet var tydeligvis følsomt over for sådanne provokationer, der i reglen endte med anholdelse. Selv om vagterne efterhånden blev en accepteret del af gadebilledet, og folk ofte henvendte sig for at få hjælp, lykkedes det aldrig vagtværnene at opnå den popularitet, der blev Modstandsbevægelsen beskåret. Det til tider anspændte forhold blev i befrielsesdagene ligefrem et problem i Odense. Her havde politikommandanten for Fyn under et møde med borgmesteren fremført, at han anså det for klogest, at: *»Vagtværnet ikke fungerede de første Par Dage, navnlig for ikke at risikere Demonstrationer overfor Vagtværnet fra Publikums Side de første bevægede Dage, idet Stemningen i Odense paa daværende Tidspunkt var meget ugunstig overfor Vagtværnet, hvorfor man maatte paaregne, at Vagtværnet evt. vilde blive udsat for Chikaner under den ophidsede Stemning«*. Som resultat heraf afskedigede borgmesteren hele Odense Vagtværn, da han ikke ville påtage sig ansvaret for at have ansat folk til 140 kr. om ugen, som ikke bestilte noget. Da politiet efter den 5. maj ønskede at genindkalde vagtværnet til bevogtningsopgaver, var det ikke muligt, da en genindkaldelse med sikkerhed ville vække misstemning blandt de lokale betjente. ²⁶

I de første måneder efter oprettelsen af de kommunale vagtværn i oktober 1944 havde der i København været situationer, hvor vagtmænd havde grebet ind over for indbrud begået af Modstandsbevægelsen. Grunden hertil var, at det kunne være svært at skelne, om

indbrud og røverier var udslag af frihedskampen eller handlinger foretaget af kriminelle for egen vindings skyld. Forholdet til Modstandsbevægelsen blev dog efterhånden forbedret. Et typisk eksempel på dette var, at når bevæbnede modstandsgrupper ankom på vagtværnenes stationer, for at beslaglægge biler til brug ved sabotageaktioner og våbentransporter, så blev vagtmandskabet ofte informeret om, at vognene ville blive afleveret igen indenfor få timer. Dette holdt i reglen stik, men ved disse lejligheder forsøgte man aldrig at pågribe modstandsfolkene. Kontakten til Modstandsbevægelsen kunne også resultere i egentlige henvendelser til vagtværnet, sådan som en sag fra marts 1945 vidner om. En varmemester på et plejehjem havde tilkaldt vagtværnet, da han i kælderen havde fundet en kasse maskinpistoler. Vagtfolkene tog kassen med og afleverede den på Vestre Fængsel, idet fundne våben altid skulle sendes hertil. Få dage senere blev den vagtmand, som havde afhentet kassen, opsøgt af en »Navn Ubekendt« mand, der forklarede følgende: *»Det har kostet mig megen Kamp at faa fat i de ovennævnte Vaaben (5 Husquarna Maskinpistoler), jeg har med Livet som Indsats flyttet dem fra Sted til Sted og sidst placeret dem i Aldersrenteboligen. (...) Jeg havde jo ikke tænkt mig, at en naiv Varmemester havde været saa nævenyttig at underrette Vagtværnet«*. Manden bad om at få maskinpistolerne udleveret, hvilket dog ikke kunne lade sig gøre, da de jo allerede befandt sig på Vestre Fængsel. Vagtmanden skrev herefter i sin rapport: *»I bedste Forstaaelse skiltes jeg fra denne Mand«*. ²⁷

Selv om nogle vagtfolk var aktive i Modstandsbevægelsen, blev korpsene aldrig indslusningskanaler til modstandskampen, sådan som det var tilfældet med visse foreninger og partier. Der er der dog ingen tvivl om, at de fleste vagtfolk så med sympati på

frihedskampen. Det gjorde mange danskere i det hele taget på dette sene tidspunkt af krigen, men for vagtværnerne havde det formodentlig en forstærkende virkning, at de ofte stødte sammen med besættelsesmagten på gadeplan.

Forholdet til den tyske besættelsesmagt

I vagtværnernes første tid opstod der flere steder problemer i forhold til Værnemagten. Eksempelvis havde de tyske bykommandanter i Silkeborg og Hjørring bedt de kommunale myndigheder om, at få udleveret navnelister med de personer, der var blevet optaget i de to byers vagtværn. Under et møde med Best den 17. oktober 1944 bragte Svenningsen dette op og bad om, at Værnemagten for fremtiden ikke kom med sådanne anmodninger. Svenningsen gjorde gældende, at et sådant krav blot ville resultere i, at vagtfolkene gik under jorden, da *»der var intet, Folk for Tiden var saa bange for, som at figurere paa en Liste«*. Få dage senere garanterede Best, at man for fremtiden ikke ville forlange navnelister.²⁸ Selv om der under resten af besættelsen opstod episoder, særligt med danskere i tysk tjeneste, syntes vagtværnernes forhold til de tyske tropper generelt at have forløbet relativt gnidningsløst. Selv om besættelsesmagten havde vagtværnerne mistænkt for at samarbejde med Modstandsbevægelsen, var der fra tysk side også gode grunde til at lade vagtværnerne udføre deres arbejde i fred. Da Günther Panckes forslag om en reorganisering af det danske politi under tysk ledelse ikke blev til noget, var den eneste realistiske mulighed for at opretholde lov og orden de kommunale vagtværn. Selv om det ikke kunne være i Værnemagtens interesse, at landet blev kastet ud i den rene lovløshed opstod der i København problemer

med dele af besættelsesmagten, nemlig Hilfspolizei (Hipo). Af de omkring 1.000 rapporter Hovedstadens vagtværn udarbejdede vedrørende episoder med besættelsesmagten, optræder Hipo-korpset meget ofte.²⁹ I efteråret 1944 var det dog ikke Hipo, som optrådte i rapporterne, men Sommerkorpset, der primært bevogtede tyske flyvepladser, og det skyldtes at vagterne fejlagtig antog Hipo-folk for at være medlemmer af Sommerkorpset. Sammenblandingen skal dog ikke ses som udtryk for særlig inkompetence fra vagtværnets side, men afspejler den generelle forvirring vedrørende de korps som tyskerne lod opstille i Danmark. Således fik de danske myndigheder først efter krigen overblik over de forskellige enheders betydning og struktur. Inden udgangen af 1944 havde vagtværnets folk dog lært at skelne mellem de forskellige enheder.³⁰ Hipo, der primært bestod af danskere, blev oprettet dagen efter aktionen mod politiet, den 20. september 1944, og blev det mest berygtede af de korps, som tyskerne lod opstille i Danmark, og især i Hovedstaden kom det terroristiske element i Hipo-korpset til udfoldelse. Konflikten mellem Københavns Kommunale Vagtværn og Hipo havde flere årsager. Pga. opløsningstendenser i korpset steg antallet af tilfælde, hvor Hipo-mandskab var involveret i gemen kriminalitet. Under udførelsen af sådanne lovovertrædelser optrådte korpsets medlemmer ofte i civil, og det var derfor umuligt for vagtmændene at se om de personer de pågreb, hørte under tysk jurisdiktion. En sådan episode startede den 28. marts 1945, hvor vagtværnet forsøgte at arrestere en mand, som solgte varer på den sorte børs på Nørrebro. Det lykkedes i første omgang ikke at pågribe ham, da han søgte tilflugt på Jørgens Bar, som var et tilholdssted for sortbørshandlere. Vagtfolkene forfulgte manden ind på værtshuset, hvor gæsterne råbte:

»De maa ikke faa ham, ned med Vagt-værnet, paa dem allesammen!«. Efter et stort slagsmål lykkedes det vagtfolkene at få ham arresteret. Da man ankom til stationen, var der en del uro, da flere anholdte var kommet i håndgemæng med mandskabet, mens andre forsøgte at flygte, og den arresterede sortbørshandler viste sig også at være ophidset, hvorfor en overvagtimester slog ham ned med sin knippel. Manden blev dog relativt hurtigt løsladt, da det viste sig, at han stod i tysk tjeneste som informant i den samme afdeling, som Hipo var underlagt. Dagen efter vendte han tilbage til stationen sammen med to Hipo-folk, bevæbnet med maskinpistoler, for at hævne gårsdagens ublide behandling. De bevæbnede mænd forlangte, at vagtmanden, der havde ledet anholdelsen på Jørgens Bar, fulgte med. Denne, som naturlig nok frygtede for sit liv, satte sig til modværge og under tumulten gik den ene maskinpistol af og sendte en salve ud i lokalet, hvorved en vagtmand blev ramt i maven. Samtidig sprang den overvagtimester, der dagen forinden havde slået manden ned, ud af vinduet. Flere af de øvrige vagtmænd begyndte nu også at slås med de tre mænd, og under tumulten kunne den anden vagtmand flygte. Det lykkedes efterhånden de bevæbnede mænd at genvinde kontrollen, og en af dem sagde: »Nu skal hele Rækken blive Mejet ned«. En person, der var blevet grebet i sortbørshandel, begyndte at råbe inden fra detentionslokalet, hvor han afventede transport til Vestre Fængsel. En af hipoerne løslod ham med en bemærkning om, at: »De Vagtværnsfolk anholder sgu snart alle og enhver«. På dette tidspunkt havde forbipasserende vagtfolk hørt skud inde fra stationen og alarmeret det tyske politi, som ankom kort tid efter.³¹ Om handlingen fik nogen konsekvenser for Hipo-mandskabet vides ikke.

En anden forklaring på de mange sammenstød med Hipo-korpset var også, at såvel den tyske terror som modstandskampen blev radikaliseret i den sidste del af krigen. Således blev der optaget et stigende antal rapporter, hvor vagtværnet blev tilkaldt, fordi en person med relationer til besættelsesmagten var blevet likvideret. I sådanne sager foretog man sig intet ud over at skrive en rapport om, at drabet formodentligt var politisk motiveret. Likvideringer var noget, der ramte i miljøet omkring Hipo, og de var uden tvivl med til at øge forråelsen blandt korpsets medlemmer. Hvordan likvideringerne stressede de udsatte grupper, finder man et eksempel på i et brev, der blev sendt til vagtværnet i julen 1944. To vagtfolk var under patruljetjeneste på Amager kommet i et banalt skænderi med en dansker i tysk tjeneste, og under skænderiet havde manden angiveligt følt sig truet og derfor trukket sin pistol, hvorefter vagtmændene trak sig tilbage. I et brev til Københavns Vagtværn klagede manden over den ene vagtmands opførsel, og forklarede, at han havde trukket sit våben, fordi »at i Tider som disse maa vi, der er udsat for Snigmord og hvis Kammerater Gang paa Gang bliver skudt ned bagfra, være forsigtige, og i givet Fald hensynsløse«. Kort tid efter blev han skudt ned foran sit hjem.³²

Hadet til Modstandsbevægelsen kom næppe til noget klarere udtryk end hos Hipo-folkene. Dette var også kilden til mange af de sammenstød, der opstod, idet korpsets medlemmer mistænkte vagtværnet for at stå i ledtog med modstandsgrupper.³³ Denne mistænksomhed gav sig ofte udtryk i verbale overfald på vagtmænd, som f.eks. den 11. marts 1945, da et vagthold var på patrulje i Hillerødgade på Nørrebro. Af rapporten fremgår det, at vagterne pludseligt befandt sig i et voldsomt skyderi: »Aarsagen til Kampen mentes at være Sabotage i Boltefabrikken DAN.

Vi søgte Dækning ca. 1 Time, da det vrimlede med Hipo-folk, der ustandselig sendte Maskinpistolsalver gennem de omkringliggende Gader. Jeg saa under Skydningen 1 Frihedskæmper (sandsynligvis død paa Stedet, da han først blev fjernet af Hipo nogen Tid efter) samt to Faldne. De sidstnævnte var kun saaret, og blev taget til Fange. 1 Hipo-Mand blev dræbt«. På vejen hjem mødte vagtværnsfolkene nogle stærkt ophidsede Hipo-folk, hvoraf den ene råbte i ansigtet på dem: » Se og skrup af, for Fanden, løb alt, hvad i kan, ellers faar i et Skud i Røven, og lad os ikke se Jer mere, jeg kan ikke fordrage Jer«. ³⁴ Set i lyset af de næsten daglige sammenstød med Hipo, kan det ikke undre, at vagtfolkernes syn på dette korps var meget negativt, og i de sjældne tilfælde, hvor Hipo-folk optrådte høfligt, blev det opfattet som direkte mistænkeligt. ³⁵ I de farlige situationer, som involverede Hipo-korpset, var vagtværnets bedste allierede paradoksalt nok det tyske politi. Sikkerhedspolitiet stoppede gentagne gange Hipo-folk, som truede eller skød efter vagtværnet. Efter Befrielsen beskrev vagtværnets chef disse tyske politifolk som »forholdsvist fornuftige« mennesker. ³⁶

Kriminalitetsbekæmpelse i praksis

Der er svært at sige noget sikkert om kriminalitetens udvikling i den politiløse tid, da der ikke eksisterer nogen kriminalitetsstatistik fra 1944-45. Alligevel kan der iagttages nogle tendenser. På landet syntes der generelt ikke at have været nogen voldsom stigning i antallet af lovovertrædelser, og det skyldtes, at kriminalitetsniveauet generelt var lavere her end i byerne, men det har formodentlig også en betydning, at de kriminelle pga. benzinrationeringen ikke var særlig mobile.

Det var besværligt at komme fra byerne ud til landdistrikterne, ligesom det næsten var umuligt at fragte store mængder tyvekoster væk fra gerningsstedet. I byerne tegner der sig et mere dystert mønster end på landet, idet antallet af lovbrud steg, samtidig med at de blev grovere. Tendensen var den samme over alt, men København blev uden sammenligning den mest kriminalitetsplagede by i Danmark. Et indtryk af situationen kan man få ved at se på antallet af registrerede lovovertrædelser begået i Hovedstaden 11.-17. oktober 1944. I denne uge blev der optaget rapport og meldinger om 331 forhold, heraf 41 tyverier, 7 røverier, 15 indbrud og 14 hold ups. ³⁷ Et særligt træk ved kriminalitetsbilledet i den politiløse tid, var de mange tyverier. Kun 5 uger efter aktionen mod politiet anslog Dansk Tyveriforsikrings Forening, at den samlede skadesudgift var 5 gange så høj, som i hele den tidligere del af 1944. ³⁸ I København steg antallet af tyverier formentlig til et niveau, der var dobbelt så højt som i perioden før politiet blev arresteret. ³⁹ For Københavns vedkommende kan man få et billede af, hvad der blev stjålet, ved at se på 150 tilfældigt udvalgte tyverianmeldelser. Langt den største gruppe (56 sager) omhandler tyveri af tøj og andre tekstiler, og det viser i hvor høj grad kriminaliteten under Besættelsen var dikteret af varemangel. Manglen på tekstiler var meget følelig, og tyvene kunne uden problemer omsætte disse koster på det sorte marked. Således var det helt normalt, at personer, der blev udsat for indbrud, ud over penge også fik stjålet et par lagner samt deres garderobe. Den næsthyppest gruppe anmeldelser omhandlede tyveri af fødevarer og bildæk. Først på en fjerdeplads finder man de mere traditionelle tyverier af penge, smykker o.l. Hovedparten af de resterende sager var også relateret til varemanglen, f.eks. tyveri af sæbe el-

Fig 4. Bekæmpelse af sortbørshandel var en vigtig vagtværnsopgave. Den 27. november 1944 foretog København Kommunale Vagtøvern razzia mod sortbørsen i Suhmsgade. Denne aktion forløb fredeligt, men det var langt fra altid tilfældet (Nordfoto).

ler brændsel.⁴⁰ Et tilsvarende mønster tegner sig, hvis man ser på de anholdelser, der blev foretaget af vagtværnet i forbindelse med tyveri. På ét område finder vi dog en diskrepans mellem anmeldelser og anholdelser. Der indgik 1.460 anmeldelser om tyveri af rationeringsmærker, men vagtværnet foretog kun 14 anholdelser i sådanne sager.⁴¹ Forskellen skal primært forklares med, at de fleste af disse anmeldelser var falske, da anmelderne forsøgte at opnå en større tildeling af mærker, end de var berettiget til.

Da vagtværnene kun i meget begrænset omfang kunne foretage egentlig efterforskning, var det faktisk kun de synlige lovbrud på gadeplan, der kunne gribes ind over for, først og fremmest sortbørshandlen, som i Køben-

havn var centreret i bestemte gader, bl.a. området ved folkekøkkenet i Suhmsgade.⁴² Sortbørshandlen i Hovedstaden blev i løbet af 1942-43 dæmpet noget pga. en forstærket indsats fra politiets side, men efter politiets fjernelse, vendte den tilbage i et omfang, der ikke tidligere var set. På den sorte børs omsattes alt fra rationeringsmærker til sukker og cigaretter, og en stor del af disse varer stammede fra indbrud. Effekterne blev solgt til priser, der lå mange gange over det normale; f.eks. kunne et par bildæk, hvis officielle pris var ca. 200 kr., sælges for flere tusinde. En af de vigtigste opgaver for det københavnske vagtværn blev i det hele taget bekæmpelsen af det sorte marked, og det skete ved en ret massiv patruljevirkning

Fig 5. Et sjældent farvefoto af to vagtmænd fra Københavns Kommunale Vagtværn i 1945 (Frihedsmuseet).

og ved razziaer på kaffebarer mv. Der er ingen tvivl om, at mange vagtmænd gik op i dette arbejde med stor nidkærlighed. Således blev det i begyndelsen af 1945 nødvendigt at udsende en instruks om, at: »*Saaframt noget af det i Københavns Kommunes Vagtværns ansatte Personale under Anholdelsesforsøg af f.eks. Sort Børs Grossister har Udgifter til Restaurationsophold o.l., kan dette ikke forventes refunderet af Vagtværnet*«. ⁴³ Grunden til udsendelsen af instruks var, at flere vagtmænd i civil og uden for tjenestetid forsøgte at indhente oplysninger og navne på sortbørshandlere. Fremgangsmåden var en klar overtrædelse af vagtværnets kompetence, og blev heller ikke billiget fra officiel side. Det siger sig selv, at forholdet mellem sortbørshandlerne og vagtmandskabet efterhånden blev temmelig anspændt, og

forsøg på anholdelser resulterede flere gange i deciderede gadekampe. ⁴⁴

Et andet karakteristisk træk ved kriminalitetsbilledet i den politiløse tid var de mange røverier, hvor der blev anvendt eller truet med pistoler. Nogle af disse episoder var naturligvis knyttet til modstandskampen, men overordnet er der ikke tvivl om, at antallet af sådanne røverier med et rent kriminelt sigte, udviste en kraftig stigning. For vagtmændene var sammenstød med bevæbnede kriminelle noget af det farligste, de kom ud for, og hvor voldsomt sådanne anholdelser kunne forløbe, kan man få et indtryk af i en sag fra november 1944. En butiksejer ringede efter vagtværnet, da to bevæbnede mænd forsøgte at trænge ind i hendes strømpeforretning, og en af vagtværnets biler ankom næsten omgående til stedet. På dette tidspunkt

var den ene af mændene flygtet op i en nærliggende trappeopgang, forfulgt af vagtmænd. Oppe på trappen truede manden sig fri med sin revolver, og da han kom ned på fortovet forsøgte han at løbe væk, men her skete der følgende: »Da Manden løb ad Klareboderne affyrede han to Skud, hvoraf den ene ramte Vognen i højre Side. Manden løb derefter over i venstre Side, hvor det lykkedes Chaufføren at køre Manden ned med venstre Forskærm.«⁴⁵ Manden overlevede, og blev kørt på hospitalet. I alt havde hovedstadens vagtværn 450 tilfælde, hvor de stod ansigt til ansigt med bevæbnede røvere, og i 291 tilfælde lykkedes det at afvæbne og anholde dem.

Fra september 1944 og frem til Befrielsen modtog Københavns Kommunale Vagtværn over 18.000 anmeldelser fra borgerne. Disse drejede sig om alt fra drab til færdselsforseelser, men langt hovedparten, over 12.000, omhandlede tyveri i en eller anden form. I alt foretog vagtværnet i denne periode 3.397 anholdelser. Dette antal svarer nogenlunde til den mængde anholdelser, der blev foretaget af Københavns Politi i 1943, men tallene lader sig kun vanskelig sammenligne, idet vagtværnets mandskabsstyrke jo var betydelig mindre. Hertil kom, at vagtmændene ikke kunne løse sager ved at udskrive bøder, for pågreb man en lovovertræder, var den eneste mulighed at sende vedkommende i fængsel.⁴⁶ Dette forhold afspejles også i anholdelsessagerne, hvor borgere, der havde begået mindre forseelser, som f.eks. køb af et par cigaretter på den sorte børs, uden videre blev sendt til Vestre Fængsel. De mange anholdelser var ikke kun et resultat af den generelle kriminalitetsstigning og vagtmændenes begrænsede handlemuligheder; det var også udtryk for, at det i løbet af kort tid lykkedes at oparbejde en betydelig rutine i kriminalitetsbekæmpelse på gadeplan.

Selvjustits

På trods af at vagtværnenes vigtigste opgave var kriminalitetsbekæmpelse, fik de paradoksalt nok også en rolle, hvor de i flere tilfælde reddede lovbrudere fra at lide overlast. Et af de karakteristiske træk ved den politiløse tid, er befolkningens voldelige reaktion over for de, som overtrådte loven. Tendensen til selvjustits var stærkest i perioden inden vagtværnene trådte i funktion, men fænomenet var udbredt under resten af Besættelsen, og i mange byer blev lovovertrædere fysisk straffet (se fig. 1-2). I Kolding fandt denne fremgangsmåde sit mest ekstreme udtryk, idet disse afstraffelser sanktioneredes af borgmesteren og i nogle tilfælde ligefrem foregik under lægetilsyn.⁴⁷ Lægens tilstedeværelse skyldtes formodentlig, at man ville undgå, at volden skulle udvikle sig direkte livstruende. En sådan offentlig sanktionering var dog ikke normen. I stedet greb borgerne selv ind, og det resulterede ofte i, at gerningsmanden blev hårdt kvæstet. Selvjustitsen var som regel spontan, men i enkelte byer organiserede borgerne ligefrem straffefaktioner mod bl.a. sortbørsfolk.⁴⁸ Sådanne episoder illustrerer udmærket retsfølelsen blandt befolkningen; kriminalitet blev i højere grad end tidligere opfattet som en trussel mod samfundet, og sandsynligvis blev reaktionen forstærket af, at en række kriminalitetsformer, som f.eks. væbnet røveri, nærmest var ukendt i Danmark før besættelsen. At borgerne greb til selvjustits vidner om den brutalisering, som flere års besættelse havde resulteret i, man var i stigende grad villig til at benytte vold for at løse konflikter og problemer. I forbindelse med den bølge af selvtægt, som opstod efter den 19. september 1944, er der ingen tvivl om, at oprettelse af vagtværn fik stor betydning for, at selvjustitsens omfang ikke blev mere udbredt, end det trods alt

var tilfældet. Der er heller ingen tvivl om, at vagtmændenes tilstedeværelse, ofte reddede kriminelle fra at lide overlast, for ofte kunne selv banale episoder udvikle sig farligt; f.eks. måtte en vagt, som havde anholdt en cykeltyv på Vesterbro, bringe manden i sikkerhed i en nærliggende bygning, da »*Folkemængden var meget ophidset*«. I et andet tilfælde, hvor en mand havde truet med en pistol på Københavns Hovedbanegård, hedder det at, hvis man ikke havde fået ham væk, havde folk »*slaaet Manden Fordærvet*«. ⁴⁹

Overgreb begået af vagtmænd

I en række tilfælde blev personer udsat for overgreb af vagtværnet i København, efter at de var blevet anholdt og ventede på transport til fængslet. Dette fremgår bl.a. af de klager, som blev indgivet over den behandling, som arrestanter kom ud for. F.eks. modtog vagtchef Melchior Larsen en klage fra en mand, som hævdede, at han var blevet udsat for vold på en af stationerne. Manden var blevet anholdt, da han forlod et værtshus uden at betale, og blev herefter bragt til en vagtstation, hvor han: »*Uden nogen som helst Foranledning, fra min Side, blev (...) tildelt tre kraftige Slag med Knytnæve paa venstre Side af Hovedet*«. Vagtfolkene afviste, at der var blevet anvendt vold, selv om manden havde været meget »*udæskende*« i sin opførsel, men en erklæring fra mandens tandlæge bekræftede dog, at vedkommende med alt sandsynlighed var blevet slået. ⁵⁰ Et anden sag fik karakter af decideret mishandling, da to mænd blev arresteret for et væbnet røveri på en sortbørshandler. Sagen udviklede sig, fordi de to arrestanter påstod, at de var blevet mishandlet, fordi vagtkorpset troede, at de var medlemmer af Hipo-korpset. I en rapport fra Hipo hævdedes det, at de to

mænd var stærkt medtaget efter den behandling, som de havde fået, idet den ene var blevet »*gennempryglet*« og slået ned tre gange, og den anden gik det ikke stort bedre: Han fik frataget sine kunstige tænder, som der blev trampet på, hvorefter hans hoved blev dunket ind i væggen. ⁵¹ Selv om der er grund til at forholde sig skeptisk overfor rapporten fra Hipo, som kan være overdrevet for at stille vagtværnet i et dårligt lys hos tyskerne, fremgår det imidlertid af en intern afhøring, at de to mænd var blevet udsat for en særdeles grov behandling. De involverede vagter hævdede, at man kun havde uddelt lussinger, og at de kunstige tænder nok var gået i stykker, da manden faldt om på gulvet. En vagt indrømmede dog, at der var blevet uddelt knytnæveslag, og at stemningen havde været ophidset, fordi en kollega kort forinden var blevet dræbt af en revolvermand. ⁵² Overordnet forekommer flere af klagerne troværdige, og i en række tilfælde var det da også nødvendigt for vagtværnets ledelse at udsende instrukser om, at vagterne ikke måtte anvende unødigt vold. ⁵³ Hvor hårdhændet man alligevel tog på nogle lovovertrædere, fremgår også af det sprogbrug, der blev anvendt i anholdelsesrapporterne. Om en arrestant hedder det eksempelvis, at han fik nogle »*tørre tærsk*«. Når mandskabet så relativt åbent beskrev overgreb, hænger det sammen med, at fysisk afstraffelse i vid udstrækning blev accepteret.

Nye opgaver og afvikling

Da politiet kort efter Befrielsen atter trådte i funktion, eksisterede der vagtværn over hele landet, men i juli 1945 udsendte Justitsministeriet et cirkulære, hvoraf det fremgik, at man forventede en afvikling af værnene i august. ⁵⁴ Sådan kom det dog ikke til at

Fig 6. En gruppe vagtfolk fra Gentofte Kommunale Vagtværn. Til dette vagtværn indløb fra oktober 1944 til maj 1945 rapporter om 339 indbrud, 101 røverier og røveriforsøg, 26 drab og drabsforsøg samt 62 tilfælde af hold ups (Frihedsmuseet).

gå, da det fra politimestrene rundt omkring i landet, lød det næsten enslydende, at man endnu ikke kunne undvære vagtværnene i købstæderne.⁵⁵

Vagtværnene kom i tiden efter besættelsen til at udføre flere forskellige opgaver. Øjeblikkeligt efter politiets genindsættelse den 13. maj 1945 opførte værnene med at løse alvorlige politisager, som f.eks. indbrud og drab, men i de fleste byer vedblev de dog i flere måneder med at bistå politiet i mindre sager som værtshusuorden og færdselsregulering. Grunden hertil var, at det tog nogen tid, inden politiet kom op på fuld styrke, idet en del betjente endnu var underlagt modstandsbevægelsen, mens andre var syge efter opholdet i koncentrationslejre. En anden vigtig årsag var også, at politiet blev overbebyrdet med afhøring af de tusindvis af borgere, der sad interne-rede pga. mistanke om landsskadelig virksomhed. I forbindelse med dette opgør overlod modstandsbevægelsen ofte bevogtningen af disse fanger til de kommunale vagtværn, og bevogtning blev i det hele taget vagtværnenes vigtigste opgave i efterkrigsårene. Ved

krigens afslutning opholdt der sig omkring 250.000 tyske flygtninge i Danmark, og de blev efterhånden samlet i lejre, hvorfra man begyndte en gradvis tilbagesendelse. De fleste steder blev vagtværnene anvendt til at bevogte disse lejre, idet man ikke ønskede fraternisering mellem tyske og danske statsborgere. Bevogtningsopgaverne betød, at en række kommunale vagtværn, først blev afviklet betydeligt senere end oprindeligt planlagt, f.eks. var der i København, stadig ansat 400 mand i begyndelsen af 1946.⁵⁶

En del af vagtmandskabet gled hurtigt tilbage til deres gamle jobs, mens de yngre gik i gang med en uddannelse eller fandt læreplads, men for flere af vagterne var udsigten til et mere almindeligt arbejde ikke tillokkende. Således var det hos Københavns Vagtværn nødvendigt at presse mandskabet, til at søge andet arbejde gennem den jobsøgningsordning, man havde etableret.⁵⁷ Der var flere grunde til dette; dels var lønnen for de ufaglærte vagtfolk attraktiv, dels havde nogle vagtmænd i lighed med flere af modstandsbevægelsens aktører, svært ved

at falde til ro, efter den dramatiske periode som de havde oplevet.

I løbet af 1947 var de kommunale vagtværns tid dog endegyldigt forbi, og dermed afsluttede en af de mest særprægede og dramatiske former for kriminalitetsbekæmpelse, der har eksisteret i Danmarks nyere historie.

Afslutning

Et helt præcist billede af, hvor vigtig en rolle vagtværnet fik i forsøget på at opretholde lov og orden, kan af gode grunde ikke gives. På landet spillede de ingen stor rolle, men alene i København, hvor stigningen i kriminaliteten var mest tydelig, foretog værnet nogenlunde det samme antal anholdelser, som politiet havde gjort i løbet af 1943. Tal, der afspejler en vis succes i kriminalitetsbekæmpelsen. Det er sikkert, at kriminaliteten steg umiddelbart efter aktionen mod politiet, og at befolkningen i byerne følte en stor utryghed, som de kommunale vagtværn var med til at dæmpe. Denne utryghed gav sig udtryk i en voldelig selvtægtsbølge rettet mod lovbrudere, som vagtværnene ved deres tilstedeværelse, var med til at dæmme op for. Der er heller ingen tvivl om, at vagtfolks indgriben i tilfælde af selvtægt reddede menneskeliv.

Selv om det kom til mishagsytringer fra dele af befolkningen overfor vagtværnene, og selv om der var sammenstød med dele af besættelsesmagten, først og fremmest Hipo-korpset i København, opstod der dog i vid udstrækning konsensus om det fornuftige i at have kommunale vagtværn. Besættelsesmagten var ikke interesseret i, at produktion og eksport blev fuldstændig lammet pga. lovløshed. Også Modstandsbevægelsen, de danske myndigheder og befolkningen var generelt indstillet på, at de kommunale vagtværn kunne have en gavnlig effekt i forhold

til at dæmpe de opløsningstendenser, der blev mærkbare efter politiets fjernelse.

Noter:

1. Selv om vagtværnene blev oprettet i kommunalt regi befinder deres arkiver sig i politiar-kiverne. Det skyldtes at de blev underlagt politiet kort efter Befrielsen. I artiklen er anvendt følgende forkortelser: Rigsarkivet-RA, Landsarkivet for Sjælland-LAS, Landsarkivet for Nørrejylland-LAN, Frihedsmuseets arkiv-FM.
2. Karl O. Christiansen: Kriminalitet i Danmark fra 1937 til 1948. Artiklen, der blev udgivet første gang i 1951, er senest genoptrykt i Hanne Takala (red.): Krig og Moral: Kriminalitet og kontroll under Anden Verdenskrig, Oslo, 1987.
3. Centraladministrationens forhandlinger med tyskerne er baseret på Jørgen Hæstrup: Til landets bedste, 1971, s. 88 ff.
4. RA, Justitsministeriet, 3. Kontor, 2248, Foranstaltninger til Erstatning af Politiets Virksomhed, d. 30/9 1944.
5. Sst. og Hæstrup: Til landets bedste, s. 124 ff.
6. RA, Justitsministeriet, 3. Kontor, 9984, Referat af Mødet i Københavns Amdsraadssal. Under et møde i Højesteret d. 23/9 1944 besluttede Dommerforeningen, at domstolene skulle fortsætte så længe de danske retsfor-skrifter blev overholdt. LAS, Københavns Byret, Rettens Journal 1944, Den Danske Dommerforening d. 23/9 1944.
7. Hæstrup: Til landets bedste, s. 128f.
8. Litteraturen om de kommunale vagtkorps er sparsom. Den eneste større fremstilling er Sigurd Thorsen (red.): Københavns Vagtværn 1944-1945, 1947, som er en mindebog, der blev udgivet af Københavns Kommune. Her findes en række bidrag af personer, som var tilknyttet vagtværnet, bl.a. fra Melchior Larsen, der 1944-47 var chef for Københavns Vagtværn. Af nyere litteratur skal nævnes; Jørgen Smiths artikel: De kommunale vagtværn i den politiløse tid, Politihistorisk Selskabs Årsskrift 1992, 1992. Artiklen, der primært er baseret på Thorsens: Københavns Vagtværn 1944-1945, giver et udmærket overblik vedrørende organisering, udrustning, lønforhold m.m. Enkelte værn i provinsen er sporadisk behandlet i lokalhistoriske udgivelser fra efterkrigsårene. Se f.eks. K. Baagøe og E. Ebstrup (red.): Kolding under Besættelsen, 1946. Beretning om Gjentofte Kommunes Vagtværn, 1946, beskriver kort en række sager, som blev behandlet af det lokale vagtværn.

9. Cirkulæret er optrykt i Thorsen: Københavns Vagtværn, s. 81ff. De første instrukser om kompetenceforhold, som blev givet til de forskellige vagtværn var alle baseret på dette cirkulære. Se f.eks. Instruks for Ringsteds Kommunes Vagtværn, d. 30/10 1944 samt Instruks for Vagtkorps, Korsør Vagtværn, d. 6/11 1944, FM, 5H-8.
10. Thorsen: Københavns Vagtværn, s. 81ff. De såkaldte civilsager som: udstedelse af pas, tilladelse til offentlige arrangementer, beværterbevillinger o.l., blev ikke behandlet af vagtværnene. Disse sager blev i reglen varetaget af borgmesterkontorer og for Københavns vedkommende 1. Magistrat. LAS, Københavns Vagtværn. Instrukser, d. 25/1 1945. I forbindelse med sager på friske spor måtte der også være vidner tilstede, som kunne identificere lovovertræderen. Sst., Instruks, d. 26/10 1944.
11. LAS, Københavns Vagtværn. Journalsager, diverse korrespondance med vagtværn.
12. Sst. Journalsager, Vagtværnet, d. 4/10 1944 og d. 4/12 1944.
13. RA, Justitsministeriet 3. Kontor, 1391, Angaaende Vagtværnenes Organisation.
14. Sst., Justitsministeriet 3. Kontor, 2249, Oversigt over de etablerede Vagtværn i Købstæder m.v., 1944.
15. LAS, Københavns Vagtværn. Journalsager, Københavns Kommunale Vagtværn, d. 27/10 1945 og d. 1/1 1945, RA, Justitsministeriet, 3. Kontor, Rigspolitichefen, d. 27/10 1945.
16. Beretning om Københavns Politi 1943, 1944.
17. Smith: De kommunale vagtværn i den politiløse tid, s. 50. Thorsen: Københavns Vagtværn, s. 66 ff. RA, Justitsministeriets 3. Kontor, 2248, Angaaende Vagtværnenes Organisation, d. 22/10 1944.
18. Thorsen: Københavns Vagtværn, s. 88ff.
19. Sst., 180 f.
20. LAS, Københavns Vagtværn, Byvagts Foreningen, Forhandlinger, Sst. Journalsager, Tjenestereglement, 1944. Ud over de nævnte uniformsgenstande fik vagterne i København udleveret en fløjte, lygte, Kraks Lommevejviser, meldingsbog samt et legitimationskort.
21. Thorsen: Københavns Vagtværn, s. 104ff.
22. Dette er baseret på en oversigt fra politiet i Helsingør. RA, Justitsministeriet, 3. Kontor, 1391, Fortegnelse over Vagtværnet i Helsingør Politikreds i Juni 1945, d. 2/6 1945. Hos vagtværnet i Gentofte var 48 af de i alt 91 vagter arbejdsmænd. Beretning om Gjentofte Kommunes Vagtværn, s. 7.
23. LAS, Københavns Vagtværn, Byvagts Foreningen, Opgaver, Hvad mener De om Vagtværnet?, d. 3/3 1945.
24. RA, Justitsministeriet, 3. Kontor, Angaaende Vagtværnenes Organisation, d. 22/10 1944.
25. LAS, Københavns Vagtværn, Rapporter, diverse rapporter 1944-45.
26. RA, Justitsministeriet, 3. Kontor, 1391, Politimesteren i Odense, d. 3/5 1945, Borgmesteren i Odense d. 29/5 1945, Politikommandøren for Fyn, d. 1/6 1945. I København så nogle politifolk også med mistillid på vagtværnet. Kort efter Befrielsen udtalte vagtchef Melchior Larsen under et møde med vagtværnets stationsledere: »I Anledning af den Kritik og den Modstand der fra enkelte Politifolks Side er rejst mod Vagtværnet og som har givet Udtryk i en for Politiet lidet smigrende, ja nærmest nedværdigende, Opførsel, kan jeg oplyse, at da jeg i sin Tid blev opfordret til at oprette og lede Københavns Kommunes Vagtværn, var Forholdet det, at jeg i første Omgang sagde Nej. Jeg betragtede det som daarlig Tjeneste overfor Politiet, men da man udtalte, at det var en national og samfundsnødvendig Gerning, og at Oprettelsen af Vagtværnet skete med Frihedsraadets og Politiets og dets Organisationers Billigelse, faldt mine Betænkeligheder bort, og jeg indvilligede i at foretage Oprettelsen og paa-tage mig Ledelsen af Korpset, skønt Lysten dertil ikke var særlig stor«. FM 5H-8, Referat af parole for overvagtmestre hos vagtchefen, d. 31/5 1945.
27. LAS, Københavns Vagtværn, Særlige Rapporter, d. 23/3 1945. Holdningen til Modstandsbevægelsen fremgik også af sproget i rapportererne. Her betegnes modstandsfolk ofte, som »frihedskæmpere«, i modsætning til mere værdineutrale betegnelser som eksempelvis sabotører, illegale osv.
28. RA, Justitsministeriet, 3. Kontor, 2248, Fra Svenningsen til Svendsen d. 17/10 1944 og d. 25/10 1944. I februar 1945 blev der fra tysk side rejst et generelt krav om at udlevere navne på alle nyansatte vagter. I København resulterede dette krav i, at man indstillede ansættelserne. LAS, Københavns Vagtværn, Byvagts Foreningen, Cirkulære fra Justitsministeriet d. 2/2 1945.
29. Disse befinder sig i to pakker på LAS under Københavns Vagtværns arkiv med titlen: Særlige rapporter.
30. Ditlev Tamm: Retsopgøret efter besættelsen, 1985, s. 288 ff. At der i nogle tilfælde har været tale om, at vagtværnet havde sammenstød med mandskab fra Sommerkorpset kan ikke udelukkes, da omkring 20 personer fra enheden indgik i en gruppe, der under folkestrejken i sommeren 1944 begik terror-handlinger i København. Niels Alkil (red.): Besættelsestidens Fakta, 1945, s. 736.
31. LAS, Københavns Vagtværn, Særlige Rapporter, d. 28/3 1945 og d. 29/3 1945. Den sårede vagtmand overlevede og blev bragt til et tysk lazaret, hvor han blev behandlet.

32. Sst. Journalsager, brev til vagtværnet d. 18/12 1944, Sst. udklip fra Ritzaus Bureau.
33. Blandt de særlige rapporter fra Københavns Vagtværn er der talrige eksempler på, at Hipo beskyldte mandskabet for at være sabotører, snigmordere, kommunister m.m.
34. LAS, Københavns Vagtværn, Særlige Rapporter, d.11/3 1945.
35. Sst., Særlige Rapporter, d. 26/3 1945. Her hedder det, at var påfaldende at Hipo-folkene optrådte høfligt.
36. Thorsen: Københavns Vagtværn, s. 163f. For eksempler på det tyske politis indgriben over for Hipo se eksempelvis LAS, Københavns vagtværn, Særlige Rapporter, d.1/3 1945. Efter Hipo havde dræbt to civile og skudt efter vagtværnet ankom det tyske politi. »Byvakterne kunde høre paa Tyskerne, at de var meget utilfredse med det der var sket. Til Slut kommanderede de Hipos Folk ind i Vognen, hvorefter de selv stillede sig paa Trinbrættet og beordrede dem til at køre til Stationen på Fælledvej«.
37. LAS, Københavns Vagtværn, Journalsager, Oversigt over Rapporternes og meldingernes Antal i Ugen 11/11-17/11 1944.
38. RA, Justitsministeriet, 3. Kontor. 3099, Dansk Tyveriforsikrings Forening, d. 14/11 1944.
39. Jørgen Trolle: Syv Maaneder uden Politi, 1945, s. 20ff. Trolle var statsadvokat i København.
40. LAS, Københavns Vagtværn, Rapporter, 1944-1945. Cykeltyverier, der blev anmeldt på særlige blanketter, er ikke medtaget. En undersøgelse af 150 tyverirapporter fra Århus Byvagt udviser den samme tendens. Også her optræder tyveri af tekstilvarer i langt de fleste sager. LAN, Byvagten. B 398, Diverse rapporter 1944-1945.
41. Thorsen: Københavns Vagtværn, s. 124.
42. Fra driftsbestyreren for Københavns Folkekøkkener hedder det i november 1944, at handlen atter har grebet om sig, »saaledes at den nu foregaar ganske aabenlyst«. LAS, Københavns Vagtværn. Journalsager, Københavns Kommunes Folkekøkkener d. 6/11 1944.
43. LAS, Københavns Vagtværn. Instrukser, d. 30/1 1945.
44. Thorsen: Københavns Vagtværn, s. 247ff. Om sortbørshandel generelt se Claus Bundgård Christensen: Krisekriminalitet i Danmark-En undersøgelse af domsudskrifter fra Københavns Byret, 1939-1944, i Rapport fra Nordisk samarbejdsråd for Kriminologi, København, 2000. Om gadekampe med sortbørshandlere se eksempelvis Nationaltiden d. 12/12 1944.
45. LAS, Københavns Vagtværn. Rapporter, d. 10/11 1944.
46. Thorsen: Københavns Vagtværn, s. 123 ff.
47. RA, Justitsministeriet, 3. Kontor. 9984, Referat af Mødet i Københavns Amtsraadssal den 3. Oktober 1944.
48. RA, privatarkiv, 5847, Melchior Larsen. I vagtchef Melchior Larsens privatarkiv findes der en række avisudklip vedr. spontane overfald på kriminelle. For eksempler på organiseret vold se: Peter Bondesen og Steen Noer Madsen (red.): Randers i besættelsestiden, 1983, s. 41ff. Her er optrykt en række uddrag fra de lokale dagblade om aktioner rettet mod sortbørshandlere.
49. LAS, Københavns Vagtværn. Rapporter, d. 3/12 1944 og d. 29/12 1944.
50. Sst., Journalsager, Klagebrev, d. 20/3 1945, Erklæring fra tandlæge, d. 20/3 1945, kommentar fra vagtværnet d. 20/3 1945.
51. Sst., Journalsager, Hipo Afd. IXc, Politigaarden d.17/3 1945.
52. Sst., Journalsager, Rapporter d.17/3 1945.
53. To af disse instrukser er optrykt i Thorsen: Københavns Vagtværn, s. 157f. I et tilfælde var vagters hårdhændede fremfærd, ligefrem med til at bringe forholdet til pressen i fare. I forbindelse med en ulykke på Grønttorvet, hvor en beskyttelsesbunker var styrtet sammen, overfaldt tilskuere nogle pressefotografer, der forsøgte at tage billeder på ulykkestedet. I stedet for at hjælpe fotografene, tilføjede vagterne dem yderligere slag. LAS, Instrukser, d. 6/11 1944.
54. RA, Justitsministeriet, 3. kontor. 1391, Cirkulære til Politidirektøren i København og Politimestrene angaaende Afvikling af de kommunale Vagtværn, d. 5/7 1945.
55. Det følgende er baseret på RA, Justitsministeriet, 3. Kontor, 1391, diverse korrespondance med landets politimestre vedr. vagtværn.
56. LAS, Københavns vagtværn, Diverse Sager, Styrkelister 1945-1947.
57. Ingen af de kommunale vagtmænd blev ansat ved politiet. Derimod fandt en del vagtmænd fra København og en række jyske byer ansættelse ved fængselsvæsenet Sst., Journalsager, diverse sager vedr. ansættelse af byvagter, 1946-47.

Kildernes magi

Mads Mordhorst

Fortid og Nutid juni 2001, s. 110-133

Historikere ser oftest sig selv som videnskabsfolk, der behandler de historiske levn på baggrund af videnskabelige kriterier. I artiklen vises det, at der er en lang tradition for også at bruge og dyrke historiske levn som »hellige« relievier. En tradition, der har mere til fælles med den katolske kirkes relikviedyrkelse og metafysik end med videnskab, som vi normalt forstår begrebet. Dette sker fx når genstanden bruges til at komme i direkte kontakt med en svunden tid, som genstanden ikke uden brug af tro og metafysik kan udsige noget om. Foruden at se på den danske historietradition fra 1800-årenes begyndelse – med udgangspunkt i tidens relikviedyrkelse – diskuterer artiklen også originalitetsbegrebet og historiens funktion.

Mads Mordhorst f. 1966, cand.mag. i historie og filosofi, ph.d.-stipendiat på Institut for Historie, Københavns Universitet. Arbejder på en afhandling om historiesyn og historievidenskab i begyndelsen af 1800-tallet. Har tidligere skrevet prisopgave (sammen med Jes Fabricius Møller) om historikeren Caspar Paludan-Müller samt flere artikler om dansk historiografi og historievidenskab.

For nogle år siden skrev jeg om 1800-tals historikeren Caspar Paludan-Müller. Efter at have brugt et halvt år på at læse hans produktion, skulle jeg læse noget i en brevkorrespondance og fik hans håndskrevne breve mellem hænderne. Da blev jeg ramt af en følelse, som jeg ikke havde oplevet tidligere. Jeg følte en næsten direkte forbindelse med ham. Det var som om, det var mig, han rørte ved og ikke det papir, han skrev på. Da jeg kom hjem, arbejdede jeg med at få brevene indplaceret i min afhandling, men det ville ikke fungere. Efter måneders arbejde fandt jeg ud af, at det var fordi, indholdet i brevene var banalt og ikke havde nogen berettigelse i afhandlingen. Jeg havde forsøgt at viderebringe den følelse, jeg havde haft, da jeg fik brevene i mine hænder. Først da det gik op for mig, at følelsen var tæt forbundet med brevenes materialitet, blev det klart, at selv uendeligt mange citater ikke ville kunne frembringe den følelse af nærvær hos nogen læser, som jeg selv havde haft. Det var en følelse, der kun

kunne opnås ved den direkte berøring med brevene som fysisk levn og derfor ikke kunne repræsenteres uden for dette levn. Det underlige var, at følelsen var metafysisk på trods af den stærke forbindelse til brevene som fysiske levn.

Det er levnets metafysik i historisk lys, som er emnet for denne artikel. Jeg har diskuteret min oplevelse med andre historikere og erfaret, at den ikke er enestående. Selv om mange, der arbejder professionelt med historie, tilsyneladende har haft oplevelser af denne type, er det ikke forhold, de har diskuteret, bl.a. fordi det ligger uden for den nutidige historiske videnskabelige måde at se og bruge kilder på. Det implicerer en metafysisk følelse af at kunne overskride sin egen tid på en måde, der ikke er plads til i nutidens videnskabelige diskurs. Hensigten med denne artikel er ikke at reducere historie eller museumsarbejde til metafysisk genstandsdyrkelse, eller at tillægge alle fortidige levn status af at være ophøjede genstande. Artiklens

historiografiske mål er at vise, at der i vores forhold til historiske levn også kan være en metafysisk dimension, som vi som historikere ikke gør os klart, og som vi måske bevidst forsøger at fortrænge.

Relikvier og dobbelt eksistens

At vores moderne europæiske kultur ikke er særlig bevidst om denne metafysiske side i vores historietænkning, har den franske antropolog Claude Lévi-Strauss givet et eksempel på i sin bog *Den vilde tanke*. Her beskriver han centralaustralske ritualer, hvori der indgår genstande, som bevares og beskyttes, selv om de tilsyneladende ikke er andet end nogle stykker klippe eller træ. Dyrkelsen af udvalgte genstande er dog ikke mere eksotisk, end at Lévi-Strauss kan pege på forhold ved vores arkivvæsen, der til forveksling ligner genstandsdyrkelsen i de centralaustralske ritualer. Historiske arkiver forekommer ellers de fleste af os at være ganske støvede og i højere grad et nødvendigt historievidenskabeligt system og redskab end et sted for en religiøs og magisk genstandsdyrkelse. Men, siger Lévi-Strauss, lad os tænke os, at en »syndflod opslugte de autentiske dokumenter«, og helt ekstraordinært at »alle dokumenterne var blevet offentliggjort«, så »ville intet forandres ved vores viden og vores livsbetingelser. Og dog ville vi føle dette tab som en uoprettelig skade, der berørte vort inderste«. Grunden er, at arkiverne »sætter os i kontakt med det ægte historiske«. Dokumenterne bærer stadig den fortid, hvori de blev skrevet, som »hvad man kunne fristes til at kalde en diakronisk duft«. Det afgørende er ikke selve historien, da »den stadig ville eksistere som fortid, men kun bevaret i reproduktioner, bøger, institutioner«. Det, syndfloden ville tage med, var troen på fortidens fysiske ek-

sistens. Ifølge Lévi-Strauss dyrker vi altså arkiverne, fordi de giver »historien fysisk liv, thi kun i dem overvindes modsigelsen mellem en fortid, der er forbi, og den nutid, hvori de overlever«. ¹

Når de centralaustralske stammers hellige træ- og stenstykker og vores arkivalier kan sammenlignes, er det fordi, de tillægges samme kulturelle funktion. De kan overvinde det, Lévi-Strauss betegner som modsigelsen mellem fortid og nutid. Det skyldes, at de tillægges to eksistensformer samtidigt. De eksisterer både i nutiden og i den fortid, de henviser til. På et strukturelt plan består den dobbelte eksistens i, at genstandene både har en *fysisk* side, som er deres konkrete materielle eksistens, og en *metafysisk* eksistens, som er det, de henviser til. Som metafysisk eksistensform er deres funktion, at de er et medium, som sætter dyrkeren i stand til at komme i kontakt med forhold, der ligger hinsides det, der er opnåeligt gennem det traditionelle sanseapparat.

Lévi-Strauss ser dyrkelsen af denne type genstande som en fælles menneskelig struktur, uafhængig af tid og sted. Det er en struktur, der spiller en væsentlig rolle i etableringen og bevarelsen af en kultur. Genstandsdyrkelsen er afgørende i kulturernes dannelse af de fælles myter, der er med til at skabe et fællesskab. Fx spillede de kristne martyrer og relikvier en afgørende rolle i etableringen af det kristne fællesskab i oldkirken og den katolske kirkes udbredelse op gennem middelalderen. Derfor beskyttes genstande, der får tillagt denne evne, med største omhu og respekt, som fx arkivalierne i arkivet, genstande i museet eller relikvier i kirkerne. En undersøgelse af, hvad det er for typer genstande, forskellige kulturer tillægger disse funktioner, er derfor også af mentalitetshistorisk eller vidensarkæologisk betydning. I stedet for som Lévi-Strauss at

sætte fokus på det strukturelt fælles i genstandsdyrkelsen, vil jeg forsøge at kortlægge, hvad det er for nogle typer af genstande, man har dyrket i den danske/europæiske historie gennem især de sidste 200 år. Målet er at finde frem til, hvad det var, man ville bruge genstandene til at komme i kontakt med, og hvilken rolle de har spillet i dannelsen af et fællesskab.

I den europæiske kulturkreds kan genstande med en dobbelt eksistens i hvert fald spores tilbage til den kristne relikviedyrkelse. Jeg bruger derfor ordet relikvier som en samlet betegnelse for genstande, der tillægges denne dobbelte funktion. Oprindeligt betyder ordet relikvie *levn* og betegner den fysiske rest, der er efterladt.² Det særlige ved det kristne relikvie er dog ikke, at det er et levn, men at det har særlige egenskaber. Disse egenskaber kan sætte kristne mennesker i stand til at komme i kontakt med det guddommelige.

Officielt blev relikviedyrkelsen afskaffet i Danmark med reformationen, hvilket dog ikke hindrede, at der stadig finder en omfattende relikviedyrkelse sted, selv om målet med brugen af hellige genstande ikke længere er at komme i kontakt med Gud. I dag bruges relikvier mere til at komme i kontakt med fortiden eller fortællinger og begivenheder, der betyder noget særligt.

Studiet af hvilke genstande en kultur tilkender status som relikvie, og især det som de henviser til, giver indblik i væsentlige sider af kulturens verdensopfattelse, og når en kultur begynder at dyrke nye relikvier, er det tegn på et skift i denne opfattelse. Det historiske arkivsystem, som Lévi-Strauss henviser til, og som i dag har karakter af et relikvievæsen, blev for alvor udbredt fra starten af 1800-tallet sammen med museumsvæsenet og flere andre historievidenskabelige institutioner. Denne udbredelse kan ses som tegn på, at fortiden fik tillagt nye

betydninger. I stedet for at forstå verden og dens sammenhæng gennem Gud og kristendommen, begyndte borgerne at forstå verden og sig selv som et produkt af en historisk udvikling. Hvis verden udviklede og forandrede sig, betød det, at verden af i går kunne være afgørende anderledes end verden af i dag. I forandringens proces kunne den nutidige kultur have mistet noget værdifuldt. Der opstod en følelse af et »tab« af fortid, og især tab af sammenhængen i fortiden. Borgerskabet begyndte derfor i starten af 1800-tallet at dyrke en ny type relikvier, som jeg kalder »tidens relikvier«. Med tidens relikvier forsøgte 1800-tallets borgere at fastholde tiden og især fortiden i tingene.

I slutningen af det 20. århundrede tabte 1800-tallets forsøg på at se fortiden som en sammenhængende historie sin mening for store dele af befolkningen i den vestlige kulturkreds. Jean-Francois Lyotard har udtrykt det slagordsagtigt med begrebet »*de store fortællingers død*«. ³ I stedet er det, der skaber orden i de fleste menneskers verden små, men konkrete fortællinger. I historievidenskaben kommer det til udtryk ved, at mikrohistorie og biografien er blevet udbredte historiske genrer. Opgøret med 1800-tallets endimensionale tids- og historieforståelse afspejler sig også i, at relikviedyrkelsen ændrer karakter. I dag bruges relikviet ikke så meget til at komme i kontakt med de overordnede begreber som »historien« eller »fortiden«, men snarere til at komme i kontakt med konkrete begivenheder og historier. Når Karen Blixens bil i dag kan blive forsidestof og sælges på auktion for et sekscifret beløb, er det ikke pga. bilens guddommelige kvalitet, eller fordi den vidner om fortidens eksistens, men fordi man mener at kunne opnå følelsesmæssig kontakt til dens berømte ejerinde. Denne type relikvier kalder jeg *erindrings relikvier*.

De tre forskellige relikvietyper, *det kristne relikvie*, *tidens relikvie* og *erindringens relikvie* bruges til at bringe os i kontakt med forskellige forhold. Det bliver tydeligt, hvis man sammenligner deres dobbelte eksistens:

Det kristne relikvies dobbelte eksistens består i, at det på én gang er jordisk og guddommeligt. Det er jordisk, da det fysisk er et stykke af en hellig person. Det er guddommeligt metafysisk, fordi der har været knyttet en særlig tæt forbindelse mellem Gud og den hellige person. Det er denne forbindelse til Gud, man selv håber at blive en del af gennem relikviet. En nødvendig betingelse for, at en kirke kunne indvies i middelalderen, og i den katolske tradition frem til 1977 var, at der var et relikvie placeret i alteret.⁴ Relikviet gjorde stedet helligt, til et Guds hus, og kun med tilstedeværelsen af relikvier kunne der foretages hellige handlinger.

Tidens relikvies dobbelte eksistens søger at overvinde skellet mellem nutid og fortid. Relikviets nutidige side består i, at det foreligger som et materielt levn i nutiden. Den metafysiske side er dets forbindelse til fortiden. Tidens relikvie er ikke mindre metafysisk end det kristne relikvie. Som eksistens er fortiden forsvundet og ligeså fjern eller nær som Gud, og tidens relikvier dyrkes da også ofte med en andægtighed, der ikke står tilbage for det kristne relikvie. Det vidner de sidste 200-års byggeri af kulturhistoriske museer om. Disse byggerier og de udstillede genstande kan ses som en nyere tids templer.

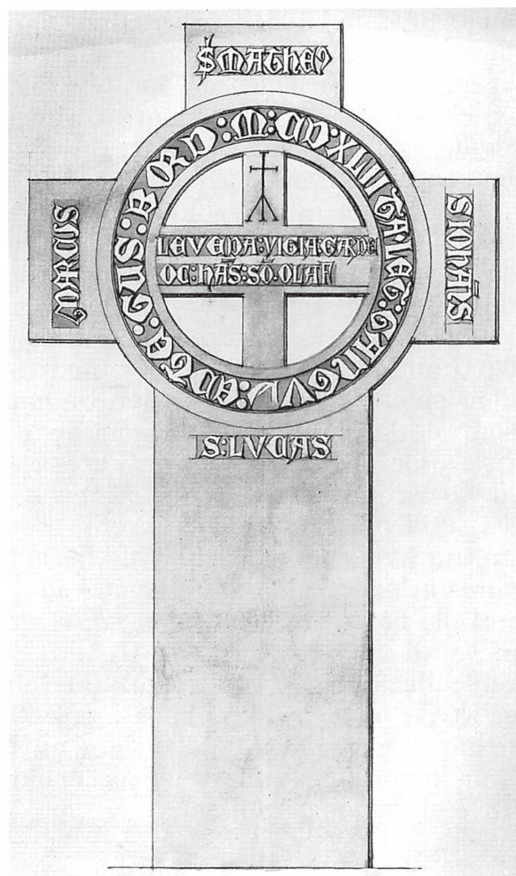
Erindringens relikviers dobbelthed er i rummet snarere end i tiden. Relikviet ophæver konflikten mellem nærvær og distance. Erindringens relikvier bringer os tæt på en konkret begivenhed eller en person, som vi ønsker at føle et nærvær med. Når den engelske fodboldstjerne David Beckham i foråret 2000 oplevede, at fans nær-

mest brød ind i den frisørsalon, han lige var blevet klippet i for at få en lok af hans hår, er det fordi, han har fået en idolstatus, der gør ham overmenneskelig og fjern for hans fans, selv om han er en nulevende person.

I kirkens brug af relikvier er funktionen som relikvie både det implicitte og eksplicitte grundlag. De behøver ikke engang at være synlige for at kunne fungere som bro mellem præst og Gud. Dette er anderledes med tidens og erindringens relikvier. De har som regel også en funktion som historisk kilde, der ligger ud over deres relikvieværdi. Lévi-Strauss' eksempel viser, at vi ville have mistet *noget* i vores kultur, hvis en syndflod havde fjernet vores arkiver, selv om vi havde kopieret alle dokumenterne i dem, *ikke alt* af værdi ville være mistet. Historikeren ville stadig kunne tolke kilderne og skrive historie ud fra kopierne. Dette har tit været med til at tilsløre, at vi som historikere undertiden også har anvendt levn som relikvier.

Tidens relikvier

I sensommeren 1805 vandrede Rasmus Nyerup (1759-1829) rundt på Fyn for at se på historiske mindesmærker. Det var en rejse, han kaldte en »antikvarisk fodrejse«, men rejsen var også en pilgrims- og dannelsesrejse. Middelalderens pilgrimsrejser var som regel rejser over store afstande til steder med særligt betydningsfulde relikvier. Nyerups pilgrimsfærd gik kun til Fyn, men den egentlige rejse var i tiden og ikke i afstand. For Nyerup var det en rejse til fortiden i mere end én forstand. Det var både en rejse tilbage til den fjerne oldtid, og en rejse tilbage til hans egen barndom; rejsen blev derved en personlig dannelsesrejse. Som søn af en fynsk fæstebonde kom Nyerup fra beskedne kår, men han endte som litteraturprofessor på universite-

Nyerup kendte Abildgaards akvarel fra 1762 af støtten ved Juulskov. Det var således ikke støttens inskription, han begræd tabet af, men derimod selve støttens fysiske eksistens (Nationalmuseet).

tet og som en af tidens mest ansete københavnske embedsborgere. Nyerup var således billedet på tidens nye borgerideal, som hyldede den enkeltes vilje og evne til at skabe sit eget liv uanset sit sociale udgangspunkt.

Nyerup foretog sin rejse i en periode, hvor den romantiske tankegang vandt udbredelse i Danmark, og en del af guldalderromantikken tankegang var en historisk vækkelse. Borgerskabet fik et nærmest religiøst forhold til fortiden. Deres øjne blev åbnet for de historiske levn, som de pludseligt så overalt i landskabet. »Mindesmærker«

kaldte borgerne de fineste af dem. Det var fysiske levn, hvor man kunne mærke fortiden som et levende minde.⁵ De blev betragtet som relikvier – noget helligt, der skulle bevares. Netop som man begyndte at opfatte historien som betydningsfuld, så guldalderens mennesker de historiske mindesmærker forsvinde med en hastighed som aldrig før. Det danske samfund og landskab var udsat for voldsomme forandringer i perioden omkring år 1800 med udskiftning af landsbyerne og inddragelse af ny jord til landbrugsjord. Det betød, at man bogstaveligt talt pløjede den historie ned, der netop var blevet så vigtig, hvilket bevirkede at borgerne følte fortiden endnu vigtigere.

På rejsen så Nyerup, hvordan barndommens landskab var forandret. Man kan næsten føle frustrationen hos ham over, at udviklingen havde medført en utilgivelig »Skødesløshed, hvormed man overalt i Riget behandler vore Oldsager og Mindesmærker«. Nyerups ophidselse byggede på erfaringer, han havde gjort under turen. Han havde planlagt, at rejsen skulle gå til Juulskov, hvor der var en stenstøtte med en særlig fin inskription. Da han ankom til Juulskov, fandt han til sin bestyrtelse, at »Af Støtten paa Juulskov er der ikke Spor mere tilbage!« I sorg konstaterede Nyerup, at »denne Reliquie saaledes var bleven ødelagt«. Støtten var blevet slået i småstykker og brugt til anlægsarbejder. På resten af rejsen på Fyn kunne Nyerup til sin skræk konstatere, at tilfældet ikke var enestående. I Flemløse, hvor han skulle have studeret en runesten for at tyde dens indskrift, opdagede han, at »ogsaa dette Haab glippede mig. Grev Trampe har ladet Stenen kløve«, og da Nyerup kom til Gråbrødre Kirke i Odense, så han fortiden forsvinde for sine øjne, da man her var »i Færd med at opbrække Kirkegulvet og omstyrte Gravmælerne«. For at stoppe den ødelæggende udvikling og bevare de tilba-

geværende historiske relikvier foretog Nyerup, da han kom hjem, at der skulle oprettes et »Asyl for de ellers alt mere og mere forsvindende nationale Mindesmærker«. Dette asyl skulle være et »Tempel for Levningerne af fortidens Aand«.

Historien og fortiden havde fået en eksistentiel betydning for Nyerup. Han skulle bruge de historiske mindesmærker til at komme i kontakt med fortiden. De var minder fra hans fortid, hvorigennem han kunne finde sin egen historie, ligesom han tog til Fyn for at genfinde sin barndom. Hvis han mistede noget af forbindelsen til fortiden, mistede han samtidigt noget af sin identitet. De citerede passager fra Nyerup er fyldt med religiøse begreber som relikvie, tempel og ånd. Religiøst sprogbrug var ellers ikke typisk for Nyerup. Idéhistorisk var han barn af 1700-tallets oplysningstænkning og rationalisme. Som mange andre af oplysningens advokater anså Nyerup en tænkning, der hvilede på et kristent grundsyn og sprogbrug for dogmatisk og utidssvarende, men den kristne metaforik var det eneste sprog, der var til rådighed for at beskrive det voldsomme og metafysiske, han følte i mødet med de historiske genstande. Her dækkede det rationalistiske og oplysningsprægede sprog, han normalt brugte, ikke.

Kort efter sin fodrejse til Fyn sendte Nyerup sin yngre og mere romantisk inspirerede kollega Christian Molbech (1783-1857) på en antikvarisk pilgrimsrejse til Sorø. Molbech havde, som de fleste andre unge romantikere, ikke rationalismens anfægtelser og berøringsangst for det religiøse og metafysiske. Det fremgår af Molbechs beskrivelser af nogle levninger, der skulle stamme fra Absalon: »Med en af de dybeste Følelser, der nogensinde rystede mit Inderste, saae og rørte jeg den Hielm, der værnede om Heltens Tinding, det Sværd, som var Danmarks Væрге, og den Stav

De fleste af de relikvier, der henføres til Absalon, og som Molbech rørtes så dybt over, er siden blevet afsløret som falske. Således er den hjelm, som Molbech omtaler en centraleuropæisk pragthjelm, fra begyndelsen af 1500-tallet, og undersøgelser af Absalons påståede hjerneskal har vist, at den stammer fra en yngre kvinde, der er død af syfilis. Dette illustrerer det grundlæggende problem ved relikviedyrkelse, at det er tradition og tro, der gør genstande til relikvier, ikke genstanden selv (Nationalmuseet).

som ingen bar saa værdig, det tarvelige Bæger, hvoraf han drak, den Kiæp, hvorved Oldingen støttede sig – og alle disse Reliquier, som Tiden saa forunderlig har æret, og som hver Dansk endnu maa ægte for hellig«. ⁷ Den dybe følelse som Molbech nærede for relikvierne fra Absalon, udspringer ikke af kristen følelse, men af en historisk og national, der havde fået karakter af noget helligt. ⁸

Med ændringen i relikviets funktion fra at være en forbindelse til Gud til at være en forbindelse til fortiden opstod spørgsmålet om, hvilke rammer tidens relikvier bedst kunne opleves og dyr-

kes i. For Molbech fortsætter sin beretning med, »*men jeg saae dem [Absalons relikvier] paa et Sted hvor de vare fremmede; og med Gysen saae jeg den store Mands Hierneskal udgravet af den Jord han selv havde viet, og giemt blandt det Øvrige, som en Gienstand for kaad Nysgerrighed. Antiquarerne ville engang frydes ved at see disse uvrdeerlige Levninger af Absalons Efterlændskab pryde et Museum for Oldsager; men enhver, som blot vidste af deres Tilværelse, vilde søge dem i Sorøe, som i deres rette Hiem; og utilgivelig maa man kalde deres Handling, som berøver Sorøe Kirke dens største Helligdom.*«⁹

Genstandene fra Absalon var på dette tidspunkt blevet fjernet fra Sorø, og Molbech havde sikkert set dem i Det Kongelige Kunstkammer, hvor de blev opbevaret. Selv om Molbech ønskede at føre dem tilbage til Sorø Kirke, var det som tidens relikvier og ikke som kristne relikvier. Med sin traditionsbundne dyrkelse af relikvier og respekt for »det åndelige« var kirken en oplagt ramme for også at dyrke tidens relikvier. Kirken havde den andægtighed, som Det Kongelige Kunstkammer ikke ejede. Her fandt Molbech i stedet en kåd nysgerrighed. Samme mangel på ærbødighed frygtede Molbech også i forhold til det kommende museum, hvor det var nysgerrigheden i form af antikvaren – videnskabsmanden – han så som problemet.

Molbech pegede således på en konflikt, der har været i det kulturhistoriske museum siden dets etablering. Det er konflikten mellem en følelsesmæssig dyrkelse af fortiden på den ene side og på den anden side den videnskabelige institutions metodiske og rationelle måde at arbejde med de historiske levninger på. I historiografien og museologien har der været en tendens til at se det moderne museums væsens opståen i 1800-tallet i et videnskabeligt lys. Men det moderne museum opstod nok så meget, fordi borgerskabet havde be-

hov for en institution, der viste passende andægtighed for genstande som tidens relikvier. Nyerups nye nationalmuseum skulle være et *Tempel for Levningerne af fortidens Aand*, et helligt, ikke et profant bygningsværk.

Nyerups idé vandt genklang. Kort efter den fynske fodrejse begyndte han at arbejde på at realisere sin museumsidé. Først beskrev han i *Nyeste Skildrier af Kjøbenhavn*, hvordan han forestillede sig, at gæsternes hjerter ville banke af vemod og glæde, når de »*betræder dette den mørke Oldtids hellige Tempel.*«¹⁰ Kort efter udsendte han et flyveblad, der var en »*Anmodning til Ejere af nordiske Oldsager*« om at indsende deres oldsager til hans nye museum.¹¹ Heri erklærede Nyerup, at målet var, »*at standse hvad der endnu var tilbage af vore daglig mere og mere forsvindende Antiquiteter, og noget at standse Tidens ellers Alt fortærende tand i sin ødelæggende Virksomhed.*« Når Nyerup skriver, at det kommende museum skulle standse tiden og være asyl for genstandene, var det i praksis selve tiden museet skulle beskytte og bevare. Museet skulle være et sted, hvor tiden ikke gik og forgik, men hvor tiden gennem genstandens bevarelse blev frosset fast, for evigheden. For Nyerup var fortiden blevet så vigtig, at han ville gøre en ekstraordinær indsats for at bevare den gennem mindesmærkerne. Museet skulle være stedet, hvor man kom og andægtigt beundrede de hellige, historiske genstande for at søge kontakt med fortiden. Flere fulgte Nyerups anmodning og indsendte deres oldsager. Ikke nok med det, Nyerups initiativ havde så stor offentlig interesse, at det i løbet af et par måneder blev overtaget af Kommissionen til Oldsagers Opbevaring, der blev nedsat på kongelig foranledning den 22. maj 1807,¹² og som blev grundstenen til det nationalmuseum, vi kender i dag. Af den grund betragtes Nyerup som idémanden til Nationalmuseet og

til det moderne danske kulturhistoriske museumsvesen.

Der er mange lighedspunkter mellem museet som opbevaring for tidens relikvier og kirkenes opbevaring af kristne relikvier, men der er væsentlige forskelle i den konkrete liturgiske brug af genstande som relikvier. I kirken ligger relikvierne oftest skjult i et relikviagemme eller i et relikvieskrin, altså et sted, hvor man ikke kan se dem. Forbindelsen til det guddommelige sker med præstens mellemkomst. I museet er genstandene derimod stillet til skue i udstillingen, og relikvieskrinet kan bedst sammenlignes med montren, altså et sted, hvor tingene skal vises frem.¹³ Først når genstandene ses af gæsten selv, kan det magiske møde mellem fortid og gæst opstå, og mødet er direkte og uden brug af præsten som mellemmand. Det moderne museum er derfor i sit væsen offentligt og individuelt. Dog ikke mere individuelt, end at der fra starten har været en fast rute, som man skal gå igennem museet. Som oftest er vejen bygget op om en kronologisk ramme, hvor man går fra fortid til nutid for at sikre, at mødet med fortiden ikke kommer til at fremstå kaotisk, men ordnet og sammenhængende. Museets orden er altså tidens orden, der søger at vise, at fortiden har et sammenhængende udviklingsforløb. At dette var tilfældet, var ikke givet for Molbech og Nyerup, tværtimod nærrede de begge en angst for, at fortiden faktisk kunne være kaotisk og tilfældig.

En historie uden for tiden

Nyerup tænkte historien som *fortiden*. For ham var historien det tidslige fænomen, der radikalt adskilte fortiden fra nutiden. Frem til starten af 1800-tallet var der en anden herskende historieforståelse. Her betragtede man snarere historie som fortælling i høje-

re grad end som tid. Det var »den eksemplariske historie«, der havde en næsten 2000-årig tradition bag sig. I den eksemplariske historie blev fortiden set som et stort kammer af ophobede erfaringer. Fortiden var nyttig ved, at man kunne tage ved lære af de problemer, som fortidens mennesker havde stået over for. Et storslået udtryk for den eksemplariske historie er Ove Mallings (1747-1829) *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* fra 1777. Bogen er en samling af mange hundrede eksemplariske bedrifter. En typisk fortælling lyder: »Niels Juul var engang gaaet i Land. Imidlertid kom der Brand i hans Skib. Juul, som hørde Nødskud, ilede strax til Skibet; men før han kom det nær, havde Luen allerede taget saa megen Overhaand, at Officerene stode færdige at forlade det, og raabede til Juul: at han maatte skynde sig bort: at Ilden nu var nær Krudtkammeret: at de ventede kun det ulykkelige Øieblik, da det maatte springe i Luften. »Er det saa fat« svarede Juul »da er det Tid jeg kommer«. Han befalede derpaa sine Sluproere [matroser, der ror en chalup] at lægge til Skibet, sprang ombord, foer Allevegne om og gjorde saadanne Anstalter, at Ilden blev slukket«. ¹⁴

Det centrale i denne fortælling er Niels Juels evne til at handle i presede og farlige situationer. Juel fremhæves som en forbilledlig leder. Den eksemplariske historie handler om at få den moralske handling frem i fortællingen og ikke den konkrete begivenhed i tiden. Det, som er tidsligt specifikt, forstyrrer blot fortællingens moralske pointe, der i sit væsen er hævet over tiden. Malling gad end ikke bruge plads på at forklare, hvor og hvornår begivenheden fandt sted – bare, at det var »engang«. Tiden var ikke en forståelsesbarriere i den eksemplariske historie, og for Malling og hans tid var der ikke nogen grund til at frygte, at fortiden ville komme til at

Indhold.

I.	Religion	fra Side 1 til 27
II.	Menneskefærdighed	- 28—51
III.	Hoimodighed	- 52—78
IV.	Kierlighed til Fædrene landet	- 79—161
V.	Trofasthed mod Kongen	162—207
VI.	Kierlighed Mod	- 208—245
VII.	Standhaftighed	- 246—274
VIII.	Lapperhed	- 275—347
IX.	Snildhed	- 348—390
X.	Snidighed	- 391—419
XI.	Uedelmodighed	- 420—436
XII.	Retfærdighed	- 437—452
		XIII.

Indhold.

XIII.	Trofasthed	- fra Side 453 til 478.
XIV.	Embeds-Jær	- 479—500
XV.	Vindskibelighed	- 501—557
XVI.	Flid i Studeringer	558—614
XVII.	Goddædighed	- 615—663
XVIII.	Store Fortienester af Staten	= - 664—734

Mali

Indholdsfortegnelsen til Mallings bog viser en historieforståelse, der er opdelt efter dyder og ikke forholder sig til kronologi eller tid. Da tiden hos Malling ikke er noget problem, er der ikke behov for en dyrkelse af historiske genstande (Det kongelige Bibliotek).

stå som et kaos uden sammenhæng. At verden var skabt med én tid og én orden, var så selvfølgelig for Malling og hans samtid, at det var unødvendigt at forholde sig til det. Ligeledes var det for dem en del af verdens orden, at alle mennesker grundlæggende tænkte ens, hvad enten de levede for 1000 år siden eller nu, hvorfor alle menneskers erfaringer kunne være lige gode. At det moralske og ikke det tidslige var det centrale for den eksemplariske historie, fremgår af indholdsfortegnelsen i Mallings historiebog. Kapitlerne er opdelt efter de klassiske dyder som fx flid, retfærdighed og mod. Den kronologiske sammenhæng var af underordnet betydning.

Fraværet af fortids- og udviklingsperspektiv i den eksemplariske historie ses også af illustrationerne til Mallings historie. På et billede fra 1782 af Erik Pauelsen, som illustrerer en af Mallings historier, kan man fx se Knud den Store gå rundt i tøj, der ikke har meget tilfælles med tøjstilen i 1000-tallet.¹⁵ I dag virker illustrationen til den eksemplariske historie forkert og utidssvarende, men raderingen er ikke udtryk for manglende viden eller dårlig kunst. Det, som kunstneren bevidst søger at få frem, er historiens moralske pointe uafhængigt af tiden.

Når man sammenligner den eksemplariske historieforståelse med Nye-

rups, bliver det forståeligt, hvorfor genstande for Malling ikke kunne få status som værdifulde historiske relikvier, der kunne bringe menneskene i kontakt med fortiden. Hos Malling eksisterede fortiden ikke som en verden for sig selv, og der var ikke noget skel mellem nutid og fortid. Fortiden opstår i fortællingen, når den fortælles, men bliver derved samtidig en del af det nutidige erfaringsrum.

For Nyerup eksisterede fortiden i sig selv og påvirkede menneskets udvikling på godt og ondt, hvad enten man var bevidst om det eller ej. Når det historiske relikvie dukkede frem, er det fordi, Nyerup ville i kontakt med den fortid, han ikke selv var herre over, men som var blevet herre over ham. For Nyerup er fortællingens funktion at finde frem til fortiden så enestående, som den er. Fortællingen skaber altså ikke historien hos Nyerup. I stedet er den reduceret til en form, hvori fortiden skulle repræsenteres. Derfor bliver levnet, der indeholder fortiden, centralt i 1800-tallet. Levnet kan også bruges som medie til at overvinde den forståelseskløft mellem fortid og nutid, der er en konsekvens af Nyerups og Molbechs tanke-sæt. Hvis historien bevæger sig, har nutidsmennesket bevæget sig væk fra fortidens måde at tænke på. I romantikken skabes på den måde en fortid, der efterstræbes i sin umiddelbarhed, men denne fortid er fra starten utilgængelig gennem normale erkendelsesformer, da den er defineret ved at være forbi. Når 1800-tallets romantikere forsøgte at overvinde barrieren til fortiden, måtte de derfor søge hen mod andre erkendelsesformer.

Fortiden der forsvandt

Ændringen i historieopfattelse hænger sammen med en forandring af tidsopfattelsen, der indtrådte i perioden om-

kring år 1800. Da Malling skrev sin bog, var fortiden og dens længde givet, for verden og tiden var skabt af Gud. Gennem nøje analyser af Biblen fandt man ud af, at verdens og menneskets skabelse fandt sted 4004 år f. Kr.¹⁶ Ud fra Biblen kunne man også udregne, hvornår andre skelsættende begivenheder havde fundet sted. Biblen var med andre ord et redskab til at skabe orden i kronologien og dannede som sådan et produktivt grundlag for periodens historieskrivning.

Historikeren Peter Frederik Suhm (1728-1798) var nok den mest anerkendte og i hvert fald den mest produktive danske historiker i 1700-tallet. Da han var omkring 25 år gammel, satte han sig det mål i livet, egenhændigt at ville skrive hele danmarkshistorien fra dens begyndelse og frem til midten af 1400-tallet, da den oldenborgske slægt kom til magten. Suhm brugte de første mange år til forstudier, hvor han bl.a. skulle finde ud af, hvornår Danmark blev beboet. Hertil brugte han Biblen, hvor to begivenheder var nøje tidsbestemt. Den ene var syndfloden, der kom år 1656 efter ver-

Kobberstik af Erik Pauelsen, der forestiller Knud den Store, som dadler sine hofmænds smiger. Selv om historien fandt sted i 1000-tallet, har mændene tøj på fra 1600-tallet! Det var moralen i historien man ville have frem, ikke det tidstypiske (Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød).

dens skabelse. Den anden var da forvirringen af sprogene indtrådte ved Babelstårnet 101 år senere.¹⁷ Mellem disse to tidspunkter havde Noa tilbagelagt distancen fra Noas ark til Babel. Herved havde Suhm fået en tid og en distance, som kunne bruges som målestok for, hvor hurtigt mennesket udbredte sig over jorden efter sprogenes forvirring ved Babelstårnet. Når Babel samtidigt fungerede som det geografiske centrum for historiens egentlige start, kunne Suhm ved at gange målestokken slå fast, at de første mennesker ankom til Danmark år 2464 efter verdens skabelse.

For Suhm og hans samtid var historien og kronologien altså en given størrelse. Anderledes så det ud for Nyerup, der i mange henseender var Suhms hengivne discipel. Suhm havde været Nyerups mæcen og sørget for, at han kunne foretage springet fra bondesøn til litteraturprofessor. Nyerup kvitterede ved at bruge størstedelen af de sidste 30 år af sit liv til at udgive Suhms historiske værker posthumt, men i opfattelsen af tiden kunne Nyerup ikke følge sin læremester. I årene omkring 1800 ændredes opfattelsen af tiden og fortiden, og den bibelske tid som kronologisk ramme blev forkastet. Bibelkronologiens påstand om, at verden kun var 6000 år gammel, kunne ikke passe. Den måtte være betydeligt ældre – ja måske uendelig gammel. I sin bog om det kommende nationalmuseum kom Nyerup ind på den usikkerhed, der var opstået om den tidligste historie: »*Alt det som er fra den ældste Hedenold svæver for os som i en tyk Taage, i et umaadeligt Tidsrum. Vi veed det er ældre end Christendommen, men om det er nogle faa Aar eller nogle hundrede Aar – ja maaske over tusinde Aar – ældre det er moxen lutter Gisninger*«. ¹⁸

Bibelkronologiens sammenbrud betød ikke kun, at den fjerneste fortid blev usikker; hele fundamentet for sik-

ker historisk viden blev undermineret. Fortiden var ikke længere gennemskuelig, men tåget og et mørkt og lurende kaos. Nyerups nye museum skulle udgøre et værn mod dette kaos, og hans håb var, at eftertiden ville »*tænke paa saa megen Lys i dette Chaos og Mørke, som der ved dette Museums Oprettelse virkelig er bragt*«. ¹⁹

Det var tiden, der var kommet i uorden og virkede kaotisk, og museet skulle bringe orden i tiden igen. Det kan derfor ikke undre, at det var kronologien, der blev tidens orden par excellence, og som blev »ledetråden« i det nye nationalmuseum.²⁰ Nyerups efterfølger, C.J. Thomsen, skabte udstillinger efter princippet, at fortiden var én lang udviklingshistorie med de kronologiske udviklingstrin: Stenalder, bronzealder og jernalder. Denne epokale tænkning gav mulighed for at se historien dels som en række fremskridt, hvorigennem menneskeheden havde arbejdet sig langsomt frem mod samtidens guldalder, dels for at se hver periode i dens egen unikke karakter.

I modsætning til den eksemplariske historie var selve fortiden som forløb det afgørende for Thomsen og museet. Den kronologiske struktur viste, at fortiden havde været, og nok så vigtigt antydede den en sammenhæng mellem fortid og nutid. Ved at føre begivenhederne frem til nutiden kunne man selv stå som tidens foreløbige slutmål. Derfor var kronologien et fremragende redskab til at bringe en række begivenheder i systematisk rækkefølge, så fortiden ikke forekom kaotisk og mørk, men sammenhængende og oplyst.

Den kronologiske orden var dog ikke tilstrækkelig. Hvor historien tidligere kunne hævde sin kronologiske autoritet ved hjælp af de kristne skrifter, skulle den nu hente sin autoritet et andet sted fra. Her kom de fysiske levn fra fortiden til at spille en vigtig rolle. I kraft af at genstandene havde eksistens i både fortid og nutid, var de

beviser på, at fortiden i det mindste havde eksisteret. De genstande, der af borgerskabet i 1800-tallet fik tillagt relikviefunktion, havde endnu en fortidsdimension, de *havde ikke kun været i fortiden, fortiden var stadig i genstandene*. Ligesom en duft kan sætte sig i ting lang tid efter, at det, der har afsat duften, er fjernet, havde fortiden i de historiske relikvier sat sig som et usynligt, men mærkbart spor af deres tid. Gennem dette tidsspor kunne man følelsesmæssigt række tilbage til fortiden. På en af sine vandringer passerede Molbech en aften en stendysse i nærheden af Sorø, og den gjorde »en underlig skøn Virkning« på ham: *Med ufravendt Blik stirrede jeg paa den omtaagede Steenhob; og det bares pludselig for mig, som Fortids Kæmpeskygger, vaagnede af den lange, dybe Søvn, fremstege af Tidernes Grav. I Nattens Mulm saae jeg de gamle Helte fremsvæve, tause bestige Høien, og omkredse den store Steen; det synes mig som hørte jeg Sværdets tunge Klirren og Skioldens fjerne Brag. I Taagerne saae jeg de høie Kæmper reise sig, stride og falde – røde Strømme farve Stenenes Sider; og Blodofferses gispende Døds-suk lød for mit Øre i Vindens natlige Susen. Langsomt svævede Skyggerne Høien forbi – i en Taagesky henflød de luftvævede Skikkelser – Maanen sank bag sorte Skyer; og Synet svandt i det rugende Mørke. Forundret, ligesom vaagnende af en tung Drøm, kom jeg til mig selv igen (...) og jeg fandt mig, ved et underligt Trylleri, med eet forflyttet fra den Mørke Fortid ind i den levende Verden.«²¹*

Molbechs beskrivelse af oplevelsen er forbundet med et mystisk og religiøst begrebsapparat, og relikviekarakteren er tydelig. Det var stedets dobbelte eksistens i både nutid og fortid, der skabte oplevelsen. Tiden havde sat sig fysiske synlige spor, der langsomt havde forandret stedet fra dysse til stenhob. Men de fysiske spor

var ikke nok til at ane fortiden. Tiden og de begivenheder, der var foregået på og ved dyssen, havde også indlejret sig som spor, der var usynlige for øjet, men tilgængelige for anelsen. »Anelsen« er et begreb, der vandt frem i 1800-tallet til at beskrive den følelse, man fik, når man blev berørt af en oplevelse i en grad, så man følte sig hensat til disse begivenheder. Det er en følelse, der måske kan sammenlignes med den, mange oplever i dag, når de ser en film, der rører dem. At ane er en tilstand, hvor man føler, at man både er til stede i fortiden og alligevel ikke er til stede, ligesom når man bliver lykkelig og rørt, når helten i slutningen af en film kysser heltinden, selv om ens egne læber ikke fysisk rører heltens.

Anelsen og indlevelsen var en følelse mange dyrkede og opsøgte i starten af 1800-tallet. Til forskel fra i dag anså man det for en vej til videnskabelig erkendelse. Et problem ved anelsen er, at man ikke kan styre den. Den er flygtig og diffus. Det, man kommer i kontakt med, ligger bag det synlige og umiddelbare. Derfor er de metaforer, som Molbech bruger i sin beskrivelse slørende: »Skumring«, »skygger«, »tåge«, »drøm« og »mørke«. Kun ved hjælp af disse ord kunne han beskrive sin ude-af-kroppen- eller måske nærmere – ude-af-tiden oplevelse.

For Molbech var anelsen ikke en elitær vidensform forbeholdt geniet eller de dannede, men en del af et folkeligt dannelsesprogram, der hang sammen med skabelsen af en ny nationalhistorisk bevidsthed. I et af sine rejsebrev til vennen Poul Dons (1783-1843) skrev Molbech, at han ikke kunne beskrive, hvad han følte i mødet med en jættestue i Udliere. I stedet beskrev Molbech, hvordan han mente, at vennen ville opleve jættestuen for derigennem at vise, at den historiske ånd var tilgængelig for alle, der opsøgte den: »Med hellig Ærbødighed vilde Du træ-

*de ind i den mørke Hvælving, der maa-
ske giennem meer end et Aartusinde
var Hvilestedet for en nordisk Helte-
slægts Aske; thi Du vilde i den ikke blot
see en Samling af raa Stene, eller med
Nysgierrigheds Øie betragte deres Dan-
nelse og Sammenføining; men i det
synlige Mindesmærke vilde Du med
den indre Sands skue Oldtidens Aand,
hvorledes den her med stærke Træk har
afpræget sig, hvorledes den her endnu
lever i disse døde Steene». Molbech skel-
nede mellem den nysgerrige videnska-
belige iagttagelse og den nye romanti-
ske relikviedyrkelse. Videnskabelig er-
kendelse kunne kun registrere ydre
forhold i nuet, men ikke skue tilbage i
tiden. Kun ved hjælp af den indre sans,
anelsen, kunne man overskride nuet
og skue tilbage i tiden og finde det
egentligt historiske: »gav ei Sands for
Historiens Helligdom den eiendomme-
ligt Værd hvor lidet betydende var da
det, vi af saadanne eie! Ja, hvad var
da ethvert lignende Monument mere
end en uformelig Steenhob?«²²*

I en artikel skrevet på samme tid
navngav han denne type genstande
»Reliquier af Tiden« og uddybede sine
tanker med udgangspunkt i tidsbegre-
bet.²³ Når man stod over for relikvier
af tiden, var det ikke »den døde Steen,
eller det livløse Træ, som vi med Deel-
tagelse og Ærefrygt beskue – det er Aan-
den«. For Molbech lå ånden bag alt, og
erkendelse handlede i sidste ende om
erkendelse af ånden, men ånden var
for det blotte øje blevet delt og gjort
uigenkendelig af netop tiden.

Den tid, man kunne ane gennem ti-
dens relikvier, var ikke bare et tilfæl-
digt fragment af fortiden, men den tid,
der ophævede, alle enkelte tider, nem-
lig »Tiden« i bestemt form, som for
Molbech var det samme som evighe-
den. »Tiden« stod i kontrast til den
konkrete eller sanselige tid, der kun
var fragmenter af det evige guddom-
melige: »Saalidt vi kunne antage en
Sandseverden uden endelig Tid – saa-

*lidt kan Universum existere uden Evig-
hed. Tiden er da i sig selv et udeleligt
Heelt, eller en Eenhed. Dens Dele er
kun vildkaarlige Grændser som vi sæt-
te i den, men som den ikke har i sig
selv; og naar den virkelige Tid er Evig-
heden selv, er den sandselige eller en-
delige Tid, efter Platos skønne Udtryk
Evighedens bevægelige Billede«.²⁴*

En analyse af historiske levn ved
hjælp af sansningen og rationaliteten
viste kun det ydre og tidslige, men må-
let var at komme bag den flygtige san-
selige tid til den evige, og det var det,
som relikvier af tiden kunne. Mol-
bechs udredning var samtidig en be-
grundelse for fredning og bevaring af
historiske levn i kraft af deres origina-
litet: »Thi erkiende vi ikke, at disse
[relikvier af tiden] have **i sig selv**
Værd og en Betydning, som ikke blot
deres Ælde, endnu mindre deres Siel-
enhed og materielle Værdi eller be-
skaffenhed, men **Historien** og **Tids-
præget** give dem: hvortil da slig Om-
sorg? Hvi lade vi ikke kyndige Old-
granskere beskrive og aftegne de Mo-
numenter, vi ansee for vigtige **B: nytti-
ge** for historiske undersøgelser – og
overgive dem derefter roligen og lige-
gyldigen enten til en Langsom Under-
gang ved Tiden«.

Den type genstande og monumenter,
der kunne bruges som relikvier til ti-
den udgjorde måske kun et fåtal af de
historiske levn, man begyndte at sam-
le ind, men de var et følelsesmæssigt
fundament for museumstanken og for
betoningen af genstandenes originali-
tet.

Relikviefunktion er dog ikke en nød-
vendig forudsætning for at indsamle
genstande. Fx var Suhm en stor sam-
ler, selv om han ikke tillagde fortiden
samme metafysiske karakter som Mol-
bech. Foruden en enorm bogsamling,
der anslået var på over 85.000 bøger,²⁵
besad Suhm bl.a. en af tidens største
konkyliesamlinger, en naturaliesam-
ling, der fyldte over to lysthuse og en

mønt- og medaljesamling på ca. 7000 eksemplarer.²⁶ Men Suhm indsamlede ikke genstandene som historiske relikvier. Hvis han fx havde to mønter af samme slags, kunne den ene formodentlig være lige så god som den anden. Det står i modsætning til relikvietankegangen, hvor det ikke er mønten selv, der har en værdi. Det er den tradition, som historien tilskriver en særlig genstand, der giver den værdi og ikke, om den er smuk eller velbevaret. Har en mønt fx været ejet og opbevaret som lykkemønt af en konge, vil den have relikvieværdi, uanset hvordan dens tilstand er. Suhms forståelse af genstande er mere på linje med den nuværende funktionelle kildekritiske opfattelse. Her er det historikeren, der gennem sine kritiske spørgsmål bruger genstanden som kilde til fortiden. Når historikeren sidder med en mønt, kan han således udlæse uendelig mange forhold om den, fx møntens værdi, prægning eller metallødhed. Omvendt vil spørgsmålet, om denne mønt har været en lykkemønt for en konge, være absurd, da spørgsmålet ikke vil kunne besvares ud fra en analyse af mønten selv. Når Molbech og Nyerup brugte ord som relikvier og mindesmærker, var det fordi, de så disse genstande ud fra et andet perspektiv end den nutidige historievidenskabelige opfattelse. For dem var disse genstande mere værd som en kilde *fra* fortiden end som en kilde *til* fortiden.²⁷

Fortiden var for Molbech og Nyerup blevet mystisk og fjern og kun tilgængelig som en problematisk anelse i modsætning til Mallings og Suhms, for hvem fortiden og tidsbegrebet var anderledes nærværende og uproblematisk. Sagt på en anden måde blev fortiden fjernet fra sit bibelske fundament i perioden omkring år 1800. Paradoksalt nok betød sekularisering af tiden ikke, at fortiden følte mere menneskelig, nærværende og sammenhængende. Tværtimod forekom den frag-

menteret og uendelig. Samtidigt med at man begyndte at se sin omverden i et historiserende perspektiv, handlede meget af historietænkningen om at opheve denne historicitet og finde frem til det evige. Selv om 1800-tallet kaldes historiens århundrede par excellence, kan der i perioden ses forsøg på at etablere en form for »anti-historie«. Behovet bundede i en angst for, at fortiden skulle være uendelig, mangfoldig og kaotisk, når den ikke længere hang direkte sammen med Biblen. Håbet med tidens relikvier var derfor, at man kunne komme bag den fragmenterede tid og ned til en evig og ahistorisk tid, da relikviet fornægtede de forandringer, der sker i tiden. Tidens relikvier indeholder altså en metafysik, der ikke står tilbage for kristendommens religiøsitet og den katolske relikviedyrkelse.

Det moderne museum

Det er blevet fortalt, at nogle japanske virksomhedskoncerner gik med planer om at opføre en fuldstændig kopi af British Museum i Tokyo. For langt de fleste europæere er denne tanke fremmed. Museets kerne er de autentiske genstande, som ikke kan kopieres. Men hvad er det, der ikke kan kopieres? Det er genstandenes eksistens i fortiden. Det var det, som Lévi-Strauss' eksempel med arkivvæsenet viste, og det samme gælder på museerne. Går man ind på Nationalmuseet, kan man se to solvogne. For det blotte øje er de identiske. Alligevel er den ene stillet bag glas og i alarmsikret montre. Den anden er mere tilgængelig. Faktisk kan man tage den ned og røre ved den. Man kan endda købe den for et overkommeligt beløb. Alligevel er det foran den svært tilgængelige solvogn, at folk samler sig. Det eneste, der kan forklare dette fænomen – at vi hellere vil stå på afstand og se en genstand gennem

glas end vende og dreje en tro kopi – må være, at også vi nutidige mennesker mener at kunne mærke tidens aura. Tidens aura sætter følelser i gang, der får os til at føle, at vi overskrider nutiden, selv om vi måske ikke bruger samme sprog som Molbech.

I lige så høj grad som genstandene har fortidens aura, er det noget *de får tillagt* af museumsinstitutionen. Det er museumsinstitutionen og museumsinspektørerne, der står inde for genstandens originalitet og dermed deres aura. Gæsterne vælger at tro på genstandens originalitet, fordi museet fortæller dem, at den ene solvogn er original, mens den anden ikke er det. Som museumsgæst er man reelt ude af stand til at kontrollere, om en genstand er en kopi eller en original. Dette forhold minder om kirkens kanonisering af helgener og relikvier. Også her bliver spørgsmålet om ægthed i sidste ende et spørgsmål om tro. I den forstand er museerne stadig hellige templer. Eller som Lévi-Strauss formulerer det: »*I vor civilisation kan man bedst sammenligne de pilgrimsrejser som de indviede australiere med mellemrum foretager til hellige steder under ledelse af deres vismænd, med vore foredrag med omvisning i Goethehuset eller Victor Hugo-huset, hvis møbler fremkalder lige så levende som vilkårlige følelser i os.*»²⁸

For museet og museumsinspektørerne er konflikten, at de i dag henter deres legitimitet i videnskaben og ikke i en religiøs eller følelsesmæssig argumentation. Som videnskabsfolk bruger inspektørerne ikke genstandenes relikviekarakter i deres videnskabelige arbejde, i det mindste ikke bevidst. De ser udelukkende genstande som kilder til fortiden og ikke kilder, der kommer til dem fra fortiden. Af den grund kan en nøjagtig kopi i princippet være lige så god. En videnskabelig begrundelse for at sætte genstandenes autenticitet i højsædet, er en frygt for, at kopien

teknisk ikke er god nok, ikke at der går noget kvalitativt tabt. Ofte er det, som museumsinspektørerne prøver at formidle i udstillingen, en art afspejling af den videnskabelige erkendelse, som de har fået. Hvor fornuftigt og logisk dette end forekommer at være, er resultatet, at genstande i udstillinger ofte reduceres til illustrationer for museumsinspektørernes viden. Men det, folk kommer for at opleve, er oftest ikke den videnskabelige funktion eller beskrivelse af genstanden. Det er genstandens aura af tid.

Det er som om man på museerne ofte er angst for at bruge følelserne i den fortidstolkning, man viser i udstillingerne. Udstillingernes formsprog er ofte holdt i kliniske og neutrale farver, og teksterne søger i både form og indhold et videnskabeligt udtryk.²⁹ Når museerne bruger følelserne, er det ofte gennem interiørprincipper, der søger at skabe en indlevelse, hvor tidens aura er ophævet, bl.a. ved placeringen af uoriginale genstande som manequindukker. Dette kan være en af grundene til, at nogle kulturhistoriske museer forekommer støvede eller som dårligt udførte voksmuseer.

Måske er det også en medvirkende årsag til, at der de senere år er vokset en fortidsbearbejdning frem, som dyrker det følelsesladede møde med fortiden i højere grad end den traditionelle museumsinstitution. Det er dyrkelsen af jubilæer og mindefester, der har taget til i en grad, så mange ligefrem taler om en erindringskultur. Erindringsforskning er således blevet et selvstændigt forskningsfelt. En af de fremmeste erindringsforskere er franskmænden Pierre Nora, der skelner mellem historie og erindring: »*Erindring er livet (...) Historie er rekonstruktion ... erindring er affektiv og magisk (...) historie kræver analyse og kritisk tænkning. Erindring placerer mindet i det sakrale, historien uddriver den derfra. Erindringen rodfæstes i det konkrete, i*

Solvognen hører til Nationalmuseets fornemste pragtgenstande og bruges som symbol på den danske oldtid (Nationalmuseet).

rummet, i handlingen, billedet og genstanden. Historien knytter sig kun til tidsmæssige forløb, til tingenes udvikling og sammenhæng«. ³⁰

Tidens fragmentering og angsten for kaos, som Nyerup og Molbech var så bange for, er i dag blevet et grundvilkår. Historien som en sammenhængende udvikling fra tidens morgen frem til i dag er der ikke mange, der tror på eller kan forholde sig til. Som den store fortælling om tidens sammenhæng er historien død. Det betyder ikke, at fortiden er ophørt med at spille en væsentlig rolle i vores identitetsskabelse, eller at vi er holdt op med at dyrke relikvier. Konsekvensen er snarere, at såvel fortidsbrugen som relikviedyrkelsen har forskudt sig fra historien til erindringen.

Erindringens relikvier

Da erindringer er båret af konkrete begivenheder og ikke kronologi, er det fortællinger om disse begivenheder, der kommer til at stå i centrum for relikviets nye funktion. Med denne forskydning i relikviets funktion kan vi knytte en forbindelse til den eksemplariske historie. Mallings historier var også båret oppe af fortællingen og forholdt sig ikke til den kronologiske orden. Hans fortællinger behøvede ikke nogen ydre reference, da målet var fremstillingen af en moral uafhængig af tiden. Dette er anderledes i den nutidige erindringskultur. Her er det en styrke, hvis erindringens fortællinger bæres oppe af et materielt vidnesbyrd, som man kan hæfte erindringen

på. En genstand virker som konkret reference og giver fortællingen en virkelighedseffekt, som gør erindringen konkret og nærværende. Brugen af genstande som relikvier ligger derfor i tråd med det skift, der er ved at ske i fortidsbrugen, men det som relikviet henviser til er anderledes.

Udstillingen *Fynske Relikvier*, der var Odenses Bys Museers millenniumudstilling, er et eksempel på dette skift i brugen af relikvier. I stedet for at lave en traditionel historisk udstilling med et kronologisk udviklingsforløb, blev der udvalgt 48 genstande, hvortil der knytter sig særlige historier. Lad os tage et eksempel. I en montre hang en revolver. Montren var klinisk rensset for kontekstuelle elementer, der skulle lede revolveren ind i en bestemt historisk orden ud over en lille fortælling, som lå i montrens bund: »I sommeren 1889 lod »Løjtnant Sparre og Frue« sig indlogere på hotel i Svendborg. De sagde, de var på bryllupsrejse, men var i virkeligheden stukket af sammen. Sixten Sparre var deserteret fra den svenske hær og havde kone og børn derhjemme. Linedanseren Elvira Madigan var forsvundet fra sit cirkus. Den 15. juli forlod de hotellet i Svendborg uden at betale og tog til Tåsinge. En uge senere blev de fundet i en lysning i skoven side om side. Sixten Sparre havde skudt sin Elvira og sig selv«. ³¹

De fleste kan forholde sig til den tragiske legende om Elvira Madigan og Sixten Sparre. Den inkarnerer fortællingen om en kærlighed, der er umulig pga. det omgivende samfunds regler og barrierer. Det er en klassisk historie, hvis grundtræk vi genkender fra Shakespeares *Romeo og Julie*. Alligevel overskrider den fynske fortælling klassikeren, når den fortælles samtidig med, at man står over for den revolver, de brugte til deres selvmord. Det er ikke længere kun en fortælling som *Romeo og Julie*, det er også en vir-

kelig foregået begivenhed, som vi konkret forbindes med gennem relikviet: revolveren. Erindringens relikvier bygger således på en folkelig og ikke en videnskabelig historieforståelse.

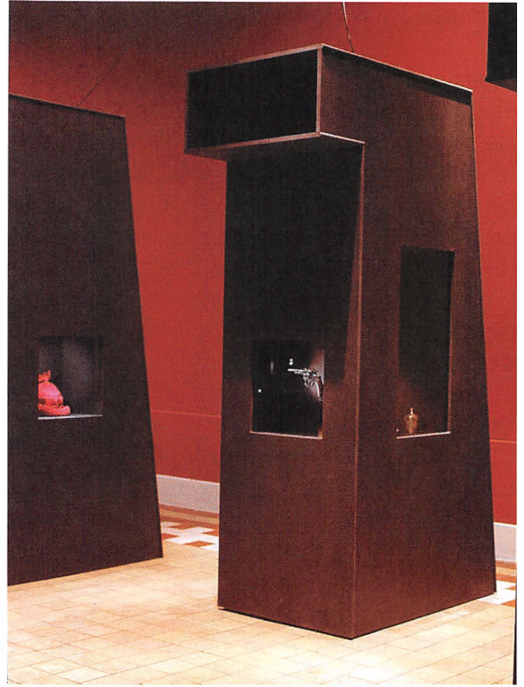
I erindringens relikvier er det relikviet, der bringer os i kontakt med en bestemt og afgrænset begivenhed og fortælling. Der var i *Fynske Relikvier* intet, der bandt de 48 genstande sammen, ud over at de havde en mere eller mindre tæt forbindelse til Fyn. Dette viste sig i udstillingens opbygning ved, at relikvierne var udstillet uden nogen form for orden. Det var ikke »historien« i bestemt form der blev fortalt, men et »Historiens øhav«, som udstillingen rammende blev beskrevet i en anmeldelse.³² I ekstrem grad betone *Fynske Relikvier* den enkelte genstand og ikke mindst genstandens *synlighed*. Hver genstand og fortælling havde deres egen montre, og der var gjort meget ud af lysstæningen, som fremhævede genstanden, der nærmest stod og strålede den besøgende i møde. Vi er i den forstand langt fra middelalderens relikvievæsen, hvor genstandene lå skjult i relikviegemmer.

Sammenligner vi Sixten Sparres revolver og den fortælling, der knytter sig til den, med det som kristendommens og tidens relikvier skal bringe os i kontakt med, er der forskel på enheden i det metafysiske niveau. Det kristne relikvie skal bringe os i kontakt med det guddommelige, og tidens relikvie skal forbinde os med den evige fortid. Begge relikvieformer er rettet mod samlede og overordnede begreber, der kan udtrykkes i bestemt form: Gud og tiden. *Erindringens Relikvier* er jo ikke afgrænset. Det som vi skal i kontakt med er fortællinger og begivenheder. Det ses blandt andet ved forskelle i den måde, man udstiller eller opbevarer relikvierne på i henholdsvis kirken, den traditionelle kulturhistoriske udstilling og udstillingen *Fynske Relikvier*.

Under det kristne relikvievæsen er en stor mængde relikvier ofte placeret sammen i vilkårlig orden i et alter eller et relikvieskrin. De skal alle bruges som forbindelse til den samme Gud. Ideen bag denne ophobning og manglende orden synes at være kvantitativ.³³ Jo flere og jo finere relikvier, des bedre er muligheden for forbindelse til Gud. I »tidens relikvier« holdes genstandene sammen af den kronologiske orden. Da der i praksis kun kan skabes kontakt til en enkelt del af fortiden gennem ét enkelt relikvie, giver genstandenes opstilling i kronologisk sammenhæng mulighed for en samlet fortidsoplevelse.

I *Fynske Relikvier* var det kronologiske ordensprincip bevidst fravalgt i udstillingen og i opbygningen. Kuratoren havde bevidst søgt et tidskaos og hun betoner i kataloget, at »denne måde skaber kronologisk anarki i historien«. Anarkiets mål er imidlertid ikke at opheve historiens erindringsfunktion og rolle i nutiden. Tværtimod skriver hun, at formålet med udstillingen er at danne »en erindringsmosaik, som vi kan have med os på vej ud i et nyt årtusind«. Opgøret med den kronologiske orden er også et opgør med opfattelsen om, at vi har én fælles historie, og at historien kan spille rollen som vores fælles nationale referencepunkt. Alligevel har kuratoren bag *Fynske Relikvier* ligesom Molbech og Nyerup et dannelsesformål med relikviedyrkelsen, men det er helt anderledes: »Genstandenes indbyrdes uafhængighed gør, at I som besøgende ikke er afhængige af at se dem alle, I kan vælge lige hvilken rute, det skal være. Det skal være som en pose med blandede bolsjer, bare ta', hvad du kan li' – ingen afsluttende pointe, ingen meningsbærende rød tråd«. ³⁴

Kuratoren mener altså selv at have gjort op med et endimensionalt historiesyn og bevidst søgt det fragmenterede og enkelte. Alligevel kan man

Montre i udstillingen *Fynske relikvier* med revolveren, der blev benyttet ved Elvira Madigans og Sixten Sparres selvmord. Ophængningen midt i montren får revolveren til at fremstå som om dens historiske betydning har ophævet tyngdekraften. Sammen med lyssætningen er det med til at opbygge en magisk aura omkring revolveren (Copyright: Odense bys Museer. Fotograf: Wermund Bendtsen ApS).

spørge, hvad det er for en »erindringsmosaik«, der kommer ud af en udstilling som *Fynske Relikvier*. Med andre ord: hvad er de erindringspolitiske implikationer af denne måde at fortælle historie på?

Kuratoren siger, at det er »de efterladte rester – genstandene med relikviestatus – som har udpeget, hvilke historier, vi skulle have med«. ³⁵ De genstande, der typisk bliver gemt som relikvier, er de ting, der kan spille en positiv funktion i erindringen, altså genstande som refererer til noget heltemodigt. Omvendt vil genstande, der refererer til pinlige og dårlige sider, ofte blive bevidst destrueret, da det ikke er noget, vi ønsker at blive min-

det om. På *Fynske Relikvier* var der fx det par målmandshandsker, som blev båret af Odense Boldklubs legendariske målmand Lars Høgh under en vigtig kamp, som OB vandt. Derimod ville det virke forkert at udstille det par handsker Lars Høgh bar, da OB tabte og rykkede ud af superligaen. Ligeledes er der sikkert ikke nogen, der har gemt lokker af det hår, som tyskerpigerne fik klippet af efter befrielsen, da det i samtiden var en bevidst skændsel og siden er blevet en pinlig del af vores befrielsesmytologi. Der er således tendens til et skønmalende fortidssyn i brugen af erindringens relikvier. Det betyder ikke, at der ikke kan være genstande, der indgår i tragiske fortællinger som den om Sparre og Madigan. Det afgørende er, at den fortælling, der dannes om begivenheden og relikviet, kan få en positiv erindringsfunktion, så vi i dag kan føle sympati eller beundring for fortidens personer. Det ligger derfor implicit i erindringens relikvier, at der er en overvægt af genstande, som refererer til store personligheder – og på udstillingen *Fynske Relikvier* med betydelig maskulin overvægt.³⁶ Erindringens relikvier bruges til at overvinde en kløft mellem nærvær og distance. Men for at kløften kan overvindes, skal den bygges op, og her spiller relikvierne selv en væsentlig rolle, ved at de stilles op og dyrkes. Selv om relikvierne er folkelige i deres fortælleform, er de samtidig med til at opbygge distance og mytologisere de personer, de refererer til.³⁷ Erindringspolitisk er man her ikke langt fra den traditionelle historieskrivning, der ofte beskyldes for at være de store mænds historie og de nationale myter.

Hvordan forholder relikviet sig som kilde til fortællingen i en udstilling som *Fynske Relikvier*? Hvor nøje man end analyserer Sparres revolver, ville det ikke fremgå af selve revolveren, at det var netop den, det ulykkelige par brugte til deres selvmord. Det er tradi-

tionen, der tilskriver pistolen dette forhold. Som ved de kristne og tidens relikvier giver dobbeltheden mellem de fysiske levn, og det de henviser til, også et problem ved erindringens relikvier. I kildekritisk forstand er der kun et arbitrært forhold mellem fortælling og genstand. Alligevel henter relikvierne deres værdi ved, at vi tror på deres tilstedeværelse i de fortællinger, de henviser til. De giver med andre ord fortællingerne en virkelighedseffekt. Det er den historievidenskabelige institution, der legitimerer denne virkelighedseffekt, selv om det ligger uden for de metodiske muligheder, som de selv hænger deres egen videnskabelighed op på.

I *Fynske Relikvier* er det museumsinstitutionen, der gennem sin autoritet legitimerer relikviernes ægthed, men det kan ligeså vel være universitetsinstitutionen. Et eksempel er underholdningsprogrammerne *Kom Indenfor* fra 1996.³⁸ I de otte programmer medvirkede lektor ved Institut for Historie ved Københavns Universitet, Hans Vammen, med små fem minutters fortællinger om genstande, der havde været til stede ved særlige begivenheder i Danmarks historie. Der var fx den portvinskaraffel, som Stauning brugte ved Kanslergadeforliget og de tøfler, som Christian 4. havde på ved slaget ved Kolberger Heide. Genstandene blev her brugt som medier til små historiske belærende fortællinger, der ofte endte med en morale. Fx viste portvinsflasken fra Kanslergadeforliget, at man i Danmark kan snakke sig tilrette om de politiske spørgsmål over et glas portvin i modsætning til Tyskland, hvor de fik Hitler og nazismen. At dette ikke fremgår direkte af genstanden selv er klart, men ser man på den dramaturgiske opstilling, er det genstanden, der er blevet sat til at udsige det. Genstandene var stillet højtideligt op på et bord, og stod i billedets centrum, som regel sat i scene på en

Venligst udlånt af: Kunstindustrimuseet

1952: Da arkitekt Arne Jacobsen fik opgaven med at indrette kantinen på medicinalvirksomheden Novo Nordisk, manglede han en stabelbar hverdagsstol. Han tegnede Myren - en stol med sæde og ryg udformet i ét stykke formspændt krydsfinér af bøg. Benene var overtrukket med lysegråt, riflet plastic. Med sine tre ben og skulpturelle form brød den alle konventioner på området - og hos producenten, møbelfirmaet Fritz Hansen i Allerød, var man skeptisk. Arne Jacobsen skulle bruge 140 stole, men fik fabrikken til at producere 200 mod at han selv købte resten. I tilfælde af at man ikke kunne komme af med dem. Men Myren var banebrydende og blev snart en international succes. Fritz Hansen har siden produceret over fem millioner af klassikeren som lagde kimen til arkitektens næste sællert: 7'eren.

KLASSIKEREN

Myren. Verdensberømt stol af Arne Jacobsen. Fra den første serieproduktion. 1952

FOTO: PERILOTO

ØRNEN FLØJ

Førertrøje. Bjarne Riis' første gule førertrøje fra cykelløbet Tour de France. Vundet på 6. etape 1995

1995: "Den tager jeg ikke af foreløbig" sagde cykelrytteren Bjarne Riis, da han erobrede sin første gule førertrøje i Tour de France. At ordene i dag har en næsten synsk klang vidste Ørnen fra Herning ikke dengang i 1995 - lige så lidt som resten af Danmarks befolkning. Trøjen, som han vandt på den 202 kilometer lange etape fra Dunkerque til Charleroi, blev den første i en række af triumfer i Tour de France. Riis bevarede tempoet hele touren igennem og blev samlet nr. 5 - og året efter vandt han verdens hårdeste cykelløb. Formentlig den største individuelle sportspræstation i Danmarkshistorien - uanset hvad realiteterne er i bølgen af dopingskandaler i cykelsporten de følgende år. Ved mikrofonen sad Jørn Mader og Jørgen Leth vantrø og kommenterede det fantastiske ridt. Jørn Mader fik bagefter trøjen af Riis.

Venligst udlånt af: Jørn Mader

En af de genstande, som DSB ønskede at fremhæve som nutidigt relikvie i deres milleniumstema »De Hellige ting – vor tids relikvier« (Ud og Se, december 1999) var Arne Jacobsens stol »Myren«. Dette viser det problematiske i at bruge relikvier i den tekniske reproduktions tidsalder, da der ikke er en bestemt stol, der kan tillægges værdien af at være relikvie (Venligst udlånt af Ud og Se. Fotograf: Jens Honoré. Lay-out: Julie Bondo Gravesen & Per Meilstrup. Tekst: Nina Rølle).

rød velourpude. Hans Vammen var placeret bag, og når genstandene blev berørt, skete det andægtigt og gerne med hvide handsker på. Hans Vammens funktion var dobbelt. Dels legitimerede han som videnskabeligt uddannet historiker de fortællinger, der kom frem. Dels var han medie for genstanden – dvs. ikke historiefortolker – men talerør for genstanden der var historiens vidne.

Spørgsmålet er, om relikviefunktionen nåede ud til publikum. Selv med den yderst effektfulde opstilling og en dygtig og levende fortæller har jeg min tvivl, for der sker noget med relikviet på vejen ud gennem TV-mediet. Seerne føler ikke det samme nærvær over for genstanden som dem i studiet. Det eneste, seerne har til rådighed, er et TV-billede.

Forsøget på at lave en relikvietænkning uden relikvier fremgår måske mere tydelig i DSB's blad *Ud og Se*, der fejrede årtusindskiftet med et særnummer, under titlen *De Hellige Ting – Vor tids Relikvier*.³⁹ *Ud og Se* havde samlet 45 genstande, ved hvis hjælp man beskrev de sidste 50 års historie. Hver genstand var affotograferet og blev vist sammen med en lille historie. Ideen var således langt hen ad vejen den samme som i *Fynske Relikvier*, og måske har *Ud og Se* været inspireret af tankerne bag denne udstilling. Alligevel er der en væsentlig forskel. *Fynske Relikvier* insisterede på genstandens originalitet og tilstedeværelse for at gøre fjerne begivenheder nærværende. I *Ud og Se* var dette ophævet. Her fandtes et billede af genstanden tilstrækkeligt til at vise genstandens relikviekarakter.

Også inden for museumsverdenen kan man se forsøg på relikviedyrkelse uden genstande. Et eksempel er Museet for Danmarks Frihedskamp. Det mest hellige sted her er forhallen, der som rum er bygget i en stil, så det giver mindelser om et middelalderligt

kirkerum. I »alterpartiet« er et podie, hvorpå man har sat et »relikvieskrin« for de faldne i frihedskampen. Dette er en urne og på soklen er indgraveret følgende digt at Otto Gelsted:

*Du som går gennem denne hal
tøv her og tænk et øjeblik på dem
der vandt i deres fald denne sejr
hvis løn vi andre fik.
Gå så igen din egen vej men husk
at det beror på dig
om deres blod skal være spildt
eller en livets offer ild.*

Relikviefunktionen er klar. Vi skal mindes frihedskæmperne og deres offer for vores skyld. Vi er næsten tilbage til den tidligste kristne relikvietænkning, men relikvieskrinet er tomt, det indeholder kun sand. Følelsesmæssigt mener man ikke, at det er nødvendigt. Skrinet er som symbol nok. Originaliteten er ikke nødvendig og peger dermed på en retning, hvor museet ikke længere er et hus for (hellige) ting fra fortiden, men et sted hvor fortællinger og erindringer skabes uden at skulle forholde sig til andet end fortællingen selv.

Billedet eller simulacret er i den tekniske reproduktions tidsalder blevet lige så godt som originalen. Skrinet, og ikke indholdet som symbol er afgørende. Museumsbygningerne er blevet vigtigere end genstandene.⁴⁰ Måske er dette en naturlig konsekvens af den stedse stigende betoning af relikviets synlighed, der er fokus på de ydre forhold, selv om det, relikviet henviser til, netop ligger ud over relikviet selv. I dag eksisterer fortællingen og fortiden ikke i kraft af en genstand, der var i fortiden, men ved at blive set og blive fortalt. Problemet er, at det som relikviet gør – den metafysiske evne til at overskride tiden eller rummet – ikke har med dets synlighed at gøre, men med dets originalitet. Derfor bygger både *Ud og Ses* millenniums-

Hele hovedhallen på Frihedsmuseet med urnen i centrum medvirker til at give rummet en aura af religiøs andægtighed. Særligt effektivt virker Carl-Henning Pedersens glasmaleri »Frihedens lys« fra 1983. Med til at give rummet en historisk aura er også gulvet af bornholmsk granit med fossiler i (Frihedsmuseet).

nummer og Hans Vammens udsendelser på samme fejlslutning, som jeg lavede, da jeg forsøgte at repræsentere Casper Paludan-Müller følelsesmæssigt i en tekst. Det er forsøg på at overføre noget metafysisk i det konkrete møde med levnet til et andet medie –

en operation der ikke kan lade sig gøre uden at ophæve det, som de forsøger at repræsentere. Med en omskrivning af titlen på Magrittes berømte maleri *Ceci n'est pas une pipe* (dette er ikke en pibe), kan et billede af et relikvie ikke blive til et relikvie.

Noter:

1. Claude Lévi-Strauss: Den vilde tanke, s. 242 ff., 1970.
2. Ordet relikvie er afledt fra det latinske verbum reliquere, der betyder at efterlade.
3. Jean-Francois Lyotard: Viden og det postmoderne samfund, 1996.
4. Se Lars Messerschmidt: Helgener og Relikvier, i: Fynske Relikvier – 48 levn & legender, 2000.
5. I en tale fra 1845 analyserer Grundtvig begrebet som »Mindes-Mærker«, hvor mærket »hvad enten de er Runer eller Revner, dog høre til den synlige og haandfaste Verden« mens mindet »hører til Aandens usynlige Verden«. N.F.S. Grundtvig: De historiske Minders Betydning, 1845.
6. Dette og følgende er citeret efter: Rasmus Nyerup: Historisk-Statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tid, bind 4, 1806.
7. De fleste af disse genstande er siden blevet afsløret som falske i den forstand, at de ikke har kunnet tilbageføres til Absalon. Således er fx den hjelm, Molbech omtaler efter al sandsynlighed en centraleuropæisk pragthjelm fra begyndelsen af 1500-tallet. Se Bente Gundstrup: Det kongelige Kunstkammer 1737, s. 319, 1991. Dette peger på et væsentligt problem ved relikviedyrkelse. Det er traditionen, der tilskriver relikviet, at det faktisk har været i berøring med det, man søger at komme i kontakt med, men som regel er dette umuligt at bevise ud fra en analyse af genstanden.
8. For Molbech hænger det følelsesladede forhold til fortiden tæt sammen med ideen om en national identitet. Om dette se Tine Damskolt: En national turist i det patriotiske landskab, Fortid og Nutid marts 1999 s. 3-26.
9. Christian Molbech: Ungdomsvandring i mit Fødeland, s. 18, 1811.
10. Rasmus Nyerup: Fragmenter af en Reise til Kjøbenhavn i Aaret 1837, Nyeste Skilderier af Kjøbenhavn, januar 1807.
11. Rasmus Nyerup: Rasmus Nyerups Levnetsløb, red. C.L. Strøm, s. 59 og s. 117, 1829.
12. Dette findes i Nationalmuseets Antikvarisk-Topografisk Arkiv, Museumshistorisk arkiv, i kasse benævnt: Breve til og fra Oldsagskommissionen.
13. Man kan påstå, at det er de kulturhistoriske museers samlinger, og ikke udstillinger, der skal sammenlignes med de katolske kirkers relikviebeholdninger. I ovenstående sammenhæng er det dog den konkrete brug af genstanden, der undersøges, og her er det udstillingen, der er afgørende.
14. Ove Malling: Store og Gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere, s. 218, 1777.
15. Illustrationerne kom med i efterfølgende udgaver Mallings bog. Herom se Erik Hansens efterskrift i: Ove Malling: Store og Gode handlinger, 1992.
16. Nærmere herom se Mads Mordhorst: Den store genfortælling, Den jyske Historiker, juli-nummer 1999.
17. Se P.F. Suhm: Historie af Danmark I, s. 1f., 1782.
18. Rasmus Nyerup: Historisk-Statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tid, bind 4, 1806.
19. Rasmus Nyerup: Fragmenter af en Reise til Kjøbenhavn i Aaret 1837, Nyeste Skilderier af Kjøbenhavn, januar 1807.
20. Om dette se fx Jørgen Jensen: Christian Jürgensen Thomsen og Treperiodesystemet, i: Christian Jürgensen Thomsen 1788-29, Særnummer af Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, 1988.
21. Christian Molbech: Ungdomsvandring i mit Fødeland, s. 317, 1811.
22. Sst., s. 384.
23. Christian Molbech: Brudstykker af en Afhandling om Historie og Oldkyndighed, især den nordiske, Athene bind 6, 1816.
24. Sst.
25. I Peter Frederik Suhm, 1898, beregner Christian Bruun bogsamlingen til at være på over 100.000. Harald Ilsøe er dog lidt mere forsigtig og beregner den til at være på 85.000 i: Nogle upaaagtede kilder til P.F. Suhms bibliotek, Magasin fra Det kongelige Bibliotek nr. 3, 1995.
26. Chr. Bruun: Peter Frederik Suhm, s. 379 og s. 459, 1898.
27. Om man ser genstande som kilde fra fortiden eller til fortiden, har konsekvenser for, hvilken rolle man tilkender historikeren. Ses kilden som værende fra fortiden medfører det en opfattelse af, at historikeren er et mere eller mindre passivt medie for fortiden, og kilden låser genstanden fast i en bestemt betydning. Når en genstand ses som kilde til fortiden, er det historikerens aktivitet, der bringer kilden til at udsige noget. Dette betyder, at en kilde kan være kilde til mange forskellige historier og ikke kun til en historie. Dette ligger, så vidt jeg kan se, til grund for det ellers noget overdrevne skel i de danske historieteoretiske diskussioner mellem det funktionelle og det materielle kildebegreb.
28. Claude Lévi-Strauss: Den vilde tanke, 1970.
29. Herom se Camilla Mordhorst og Kitte Wagner Nielsen: Formens semantik. En teori om den kulturhistoriske udstilling, Skrifter fra Odense Bys Museer, bd. 6, 2000.
30. Pierre Nora (red.): Les Lieux de memoire, Paris, 1984. Citatet er her taget fra Claus Bryld m.fl.: At fortælle historie, s. 45, 1999.

31. Udover i monterne findes udstillingens tekster i en lille folder, som er lavet af Odense Bys Museer.
32. Anne Knudsen: Historien ø-hav, Weekendavisen den 31. marts – 6. april 2000.
33. Ifølge Jens Vellew var der således over 500 relikvier i Roskilde Domkirke i slutningen af middelalderen. Se Jens Vellew: Fra Helgen-graven, Skalk, nr. 3, 1972.
34. Camilla Mordhorst i: Fynske Relikvier – 48 levn & legender, s. 9-10, 2000.
35. Sst.
36. På udstillingen var der 48 genstande og fortællinger. Heraf mener jeg 28 kunne siges at referere til enkeltpersoner, heraf 3 til kvinder.
37. Der, hvor erindringens relikvier kommer mest tydeligt frem, er i idoldyrkelse, der i følge Nudansk Ordbog er latin og direkte kan oversættes med afgudsdyrkelse.
38. Der var 8 udsendelser, og de blev sendt i april-juni på DR 1 med Per Viking som studievært. Mit materiale til det følgende er Hans Vammens noter til udsendelserne samt et videobånd med selve udsendelserne på. Begge dele venligt udlånt af Hans Vammen.
39. Ud og Se År 2000 special: De hellige Ting, december 1999.
40. Således har vi i de seneste 10 år været vidne til udvidelser af Statens Museum for Kunst, Nationalmuseet og Det Kongelige Bibliotek, der alle har kostet trecifrede millionbeløb, samtidigt med at der ikke er blevet ofret summer i samme størrelse på bevarelse og sikring af institutionernes genstande.

Folkloristik mellem folklorisme og folkløse

Flemming Hemmersam

Fortid og Nutid juni 2001, s. 134-145

I sommeren 2001 nedlægges Center for Folkloristik ved Københavns Universitet. Det hed frem til 1999 Institut for Folkloristik, og i denne artikel skildres baggrunden for instituttets oprettelse i 1967, dets udvikling og dets faglige uoverensstemmelser. Desuden spørges, hvem der tidligere har haft glæde af folkloristikken, hvem der har det i dag, og sluttelig hvem folkloristikken skal være til nytte for i et 21. århundrede.

Flemming Hemmersam, f. 1940, mag.art. i folkloristik 1985 fra Københavns Universitet, kandidatstipendiat i arbejderfolkløse ved Københavns Universitet 1985-87 og siden 1998 ekstern lektor ved Center for Folkloristik. Har bl.a. redigeret og bidraget til antologien *To Work, to Life or to Death. Studies in working class lore* (1996).

I december 1958 holdt den senere ekstraordinære professor i folkloristik ved Københavns Universitet, Laurits Bødker foredrag i Etnologiska Sällskapet i Stockholm om folkeminder.¹ Faget var ifølge dette foredrag nærmest blevet helt opslugt af andre fag. Litteraturhistorikere og psykoanalytikere havde tildelt sig selv eventyrene; filologerne havde taget folkeviserne; etnologerne havde sat sig på festskikke og sædvanetraditioner og folketroen havde religionsvidenskaben overtaget. Sagnene var ingen interesseret i. Historikerne og andre havde jo opdaget, at de bare var udtryk for løgn og forbandet opdigt. At forholdene havde udviklet sig sådan i Danmark hang sammen med, at faget Nordiske Folkeminder med professor Axel Olriks død i 1917 havde mistet sit fodfæste på Københavns Universitet, og måtte overvinde på Dansk Folkemindesamling.

Laurits Bødker havde i årene 1955-58 undervisning på Københavns Universitet, hvor han fik vakt de første studenter interesse for faget. Der blev derfor i 1960 oprettet et magisterkonferensstudium i Nordisk Folkemindesvidenskab, og universitetet ansatte i 1961 Bødker som lektor. I 1967 opret-

tedes Institut for Folkemindesvidenskab, fra 1987 kaldt Institut for Folkloristik og siden 1999 Center for Folkloristik. En overgang havde faget tilknyttet 5 faste lærere. Det var Bengt Holbek, Karsten Biering, Birgitte Rørbye, Michael Chesnutt og Michèle Simonsen. Til sommeren 2001 er der 6 eksterne lektorer, hvis ansættelse ikke forlænges. Amerikaneren Timothy R. Tangherlini var lektorvikar fra 1999 til 2000.²

Uoverensstemmelser

Efter Bengt Holbeks død i 1992 opstod der samarbejdsvanskeligheder mellem fagets da tre tilbageværende faste lærere. Den ene valgte at forlade faget, den anden døde i 1998. Bag modsætningerne lå forskellige opfattelser af, hvad folkloristik overhovedet er.

Bengt Holbek, elev af Laurits Bødker, blev oprindeligt uddannet med henblik på ansættelse på Dansk Folkemindesamling, inden nyorienteringen i faget med Bødker for alvor slog igennem. Sammen med sine to medstuderende, Iørn Piø og Gustav Henningsen, forvaltede og formidlede han den folke-

Fig. 1. Laurits Bødker (1915-1982). Professor i folkemindvidenskab ved Københavns Universitet 1970-1976. Med ham fuldbyrdedes – med Bengt Holbeks ord – det endelige »oprør med den antikvariske interesse i folkekulturen, som altid havde haft blikket fast rettet mod de ældste kulturformer og i sin stræben mod det oprindeligste kun havde skænket det samtidige forbigående opmærksomhed, som noget uvæsentligt, unationalt« (Fotograf: Peer Pedersen, Politikens Presse Foto 1969. Foto venligst udlånt af forfatteren).

mindearv, som Dansk Folkemindesamling ligger inde med, inden han i 1970 vendte tilbage til universitetet. Henningsen, Holbek og Piø skrev disputater om henholdsvis hekse, folkeviser og eventyr.³ Næste generation, med Birgitte Rørbye og Karsten Biering, var i stedet præget og inspireret af en nyorientering, der kan minde om, hvad

der i dag kaldes for kulturanalyse. Faget fjernede sig fra den klassiske folkloristik, præget som den er af filologi og litteraturvidenskab, og nyorienteringen lod sig inspirere af sociologi, psykologi, historie og kommunikation. Der var tale om et regulært paradigmeskifte, – som imidlertid blev anfægtet af fagets to nye fastansatte fra

1983. De var ikke uddannet i folkloristik ved Københavns Universitet, men havde en filologisk baggrund og overflyttedes fra engelsk og fransk ved universitetets første store sparerunde, hvor små fag fik overført lærerkræfter fra store fag; samtidig øgedes studenterøgningen til folkloristik kraftigt pga. den kulturalytiske tilgang. Bengt Holbek holdt sammen på faget indtil 1992. Senere tog flertallet af studenterne parti for en af de »kulturalytiske« lærere. Magtkampen i faget er endt med, at Center for Folkloristik nedlægges ved Københavns Universitet.

Traditionsvidenskab

Bag denne beslutning ligger også en usikkerhed om folkloristikens identitet i dag. Opfattedes folkloristikken som en traditionsvidenskab, hvor der er højt til loftet, ville fagets profil efter min opfattelse være nemmere at få øje på.

Det betyder i forhold til den klassiske folkloristik, at arbejdsfeltet udvides. Termer som traditionalisering, detraditionalisering og retraditionalisering tages op, dvs. traditioner, der overleveres (*survival*) gennem en aktiv og selektiv proces, nedbrydes (*devival*) og genoptages (*revival*). Der må skelnes mellem dansk folkløse og folkløse i Danmark, ligesom danske traditioner ikke er synonyme med traditioner i Danmark, dvs. at der er forskel på en national løse og en folkløse (folks egen løse). På samme måde skelnes i andre lande mellem en national løse og folkløse, der også – som i Danmark – påvirkes internationalt og gennem globalisering.

Den klassiske folkloristik interesserer sig især for den nationale folkløse. Den nyere folkloristik med Laurits Bødker ønskede at studere folkløsen i Danmark, dvs. forskellige befolkningsgrup-

pers traditioner. Folkloristikken i det 21. århundrede må overvinde denne modsætning og interessere sig for såvel dansk folkløse som folkløsen i Danmark hver for sig og i forhold og modsætning til hinanden – og samtidig være opmærksom på den internationale påvirkning.

Bødker og dansk folkloristik

Allerede i 1899 mente den engelske folklorist, Edwin Sidney Hartland, at »*Folklore is the Science of Tradition*«, og at det, der traditionaliseredes, kunne være hvad som helst.⁴ I 1958 var Bødker imod at opfatte folkloristik alene som studiet af folkelitteratur (folkedigtning) som antropologerne ellers gjorde det dengang – og andre stadig gør. For Bødker var folkloristikken studiet af folkedigtning og folketro samt skik og brug, dvs. indsamling og undersøgelse af et folks mentale traditionskultur. Folkloristik var en homogen disciplin, eftersom alle problemer var orienteret ud fra et centralt synspunkt, *traditionen*, der ikke kun burde undersøges hos de laveste, sociale lag, men overalt i samfundet historisk og frem til i dag.

Bødker mente med henvisning til et berømt foredrag fra 1858 om »*Volkskunde als Wissenschaft*« af W.H. Riehl, at det er fagets opgave at finde frem til de love, efter hvilke en nations kulturmønster og traditionsmønster skyder kim, blomstrer, modnes og dør.

Riehls forsøg på at skabe en national videnskab kunne på den anden side ifølge Bødker bedst karakteriseres ved stikord som: præromantik, nordisk oldtid, »*Stimmen der Völker*«, »*Ossian*«, nationalfølelse, folkesjæl og politisk selvstændighedstrang. Det samme karakteriserede også den nordiske nationalromantik og dannede – med Bødkers ord – selve »*grundlaget for folkeminde-interessen og folke-*

mindestudiet: (...) der var en æstetisk-antikvarisk interesse, og (...) der var en mere praktisk og udadvendt form – f.eks. det norske nationale gennembrud: kulturelt vendt imod Danmark og politisk vendt mod Sverige, eller i Finland mod svensk kulturhegemoni og russisk statstryk«. Det var således den nordiske nationalromantik, der lå bag det klassiske folkloristiske studium, Bødker i 1958 ønskede at gøre op med.

Bødker var, som det ses, imod folklorens nationalisering. Han satte derfor fokus på, hvad der senere er blevet kaldt »opfindelsen af folkepoesien«, på »opfindelsen af traditioner« eller på »opfindelsen af kulturen«, og hvad der i etnologkredse i dag kaldes for »kulturens nationalisering«. National kultur var for Bødker imidlertid ikke det samme som folkekultur, og national lore og politisk lore var ikke synonyme med folkløse.

I Danmark har folklorister som Svend Grundtvig og Axel Olrik i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet været medkonstruktører på en dansk og nordisk mytologi, som efter 1. Verdenskrig vandt mindre eller slet ingen genklang hos bønder og arbejdere. Og faget havde derfor vendt sig imod en international motiv-komparativistiske metode, den såkaldte historisk-geografiske metode.⁵ Også dén stillede Bødker sig kritisk til.

Bødker så det i stedet som sin opgave at revidere hele folkloristikkens klassiske referenceramme. Han ville med andre ord gøre op med forældede problemstillinger og bevare og videreføre den del af den klassiske folkemindvidenskab, der bar udviklingsmuligheder i sig. Han ville for det første udvide den elementære folkloristik i tid (altså diakront). F.eks. så han trivallitteratur som en fortsættelse af folkebøger. Folkeviserne fulgte han over skillingsviserne til 1960'ernes slagere. Eller han trak linien fra høstfester til mo-

derne byfester. Trosforestillinger fulgte han frem til studiet af UFO'er. Sagn så han afløst af rygter, propaganda og »nutidige sagn«. Og alle sådanne kulturelementer ønskede han sat ind i en større kontekst (altså behandlet synkront).

For det andet ville Bødker hente inspiration til en syntese mellem den gamle og den nye »videnskab«, dvs. han ville studiet af en nations traditions-mønstre gennem en systematisk folkloristik. Han ville trænge ind i kultursammenhænge og -processer for at afdekke fremtrædelsesformernes grundlæggende strukturer og bevægelser. Nu blev befolkningsgrupper og klasser sat i et modsætningsforhold til hinanden; traditioner blev opfattet som ikke-afsluttede fænomener under stadig forandring, og både de passive og de aktive traditionsbærere blev interessante. I udviklingen af en systematisk folkloristik ligger, som ovenfor antydtes, det afgørende brud med »den klassiske folkloristik«.

Forholdet og modsætningen mellem en national kultur/national folkløse og folkekultur/folkløse ville Bødker afdekke gennem en interesse for den statslige og kommunale kulturpolitik. Og nationale traditioner blev stillet over for folketraditioner. En lore for folk, som andre har kaldt folklorisme,⁶ blev taget som udtryk for en bestemt traditionspolitik, mens en kultur for folk havde med kulturpolitik og kulturisme at gøre. Udgangspunktet for en folkloristik måtte – ifølge Bødker – være folks egen lore (folkløse) og folks egen kultur (folkekultur); men for at kunne afdekke kultursammenhænge og -processer – og derigennem udvikle en systematisk folkloristik – måtte studiet også gælde forholdet og modsætninger mellem en lore og kultur for folk og folks egen lore og kultur. Kendskab til de to hovedkulturelle kredsløb gav efter Bødker faget mulighed for at bidrage til den demokratiske debat, så

det ikke kun var henvist til en konfirmativ funktion set ovenfra og udefra og/eller nedefra og indefra.

Folkloristen Inge Adriansen har om den klassiske folkloristik herhjemme fastslået, at »i Danmark udvalgte borgerskabet allerede i 1800-tallet de dele af folkekulturen, som kunne tjene til anskueliggørelse af kontinuitet og fællesskab i æstetisk form. Derfor måtte folkekulturen kastreres for alle oprørske elementer og de dele, der vidnede om utilfredshed, fornedrelse og social indignation fjernes. Et glansbillede blev tilbage«. ⁷ Det var ikke mindst dette glansbillede, Bødker sønderslog med sin elementære og systematiske folkloristik og med sin insisteren på folklorisme og folklore.

Folkloristik i USA

Debatten om folkloristikken berettigelse og mål har også pågået i udlandet, hvor den klassiske folkloristik har været sat under kritik, – men ikke desto mindre igen i de senere år ser ud til at vinde frem.

I USA udkom to skelsættende folkloristiske bøger i 1972. Den ene var redigeret af Richard M. Dorson og hed *Folklore and Folklife*. ⁸ Her præsenteredes faget som en 100% selvstændig videnskab. I den anden bog, redigeret af Américo Paredes og Richard Bauman: *Toward New Perspectives in Folklore* ønskedes i stedet tværfaglighed og studiet af en »folklore in context«. Det er blevet til nutidige interaktionistiske- og performance studier og til kommunikationsorienterede undersøgelser på mikroplan, hvor faget defineres gennem samarbejde med andre fag. Noget som har vist sig fuldstændigt at nedbryde folkloristikken.

21 år senere kom oprøret mod kontekstualisterne i et temanummer af *Western Folklore*, redigeret af Amy Shuman og Charles L. Briggs. De ønskede:

»*Theorizing Folklore: Toward New Perspectives on the Politics of Culture*«. ⁹

Inden da havde den sociologisk orienterede folklorist Gary Alan Fine i 1988 introduceret *The Third Force in American Folklore* eller makroaspektet i folkloristikken, dvs. »en bredere forståelse for hvad tradition kan betyde for en social orden, uden at ignorere sammenhæng, indhold eller folklorens sammensætning« i en »socialt stillet egenskab af tradition-tolket folklore som følge af klasse, køn, nationalisme, fællesskab, institutioner og økonomi«. ¹⁰

Oprørerne fra 1993 i USA ønskede, at folkloristik beskæftigede sig med kulturpolitik, og med hvad der blev kaldt »politics of folklore«. Oprørerne ville i makrosammenhæng afdække folkloristikkenes rolle som medspiller i nationalistiske sammenhænge og undersøge, hvordan den var blevet formidlet i museerne, om det er som et »Lærested« eller »Samlingssted for unikke ting« med »oplevelser« i lange baner, som for tiden er så populært.

På American Folklore Societys årlige kongres i 1996 ønskedes sågar selve navnet på societetet udskiftet, men dét blev dog forpurret. ¹¹ Ser man på det saglige indhold i denne debat, skulle man tro, at det drejede sig om et modsætningsforhold mellem på den ene side en litterær- og på den anden side en antropologisk orienteret folkloristik. Noget som i USA er blevet kaldt kampen mellem textualister og kontekstualister, eller en historisk orienteret folkloristik stillet over for en, der beskæftiger sig med nutiden. Eller traditionsanalyse contra kulturanalyse.

Internationalt er der også sket det, ligesom i Danmark, at interessen for (fremtrædelses)former (objektivationer) er blevet mindre, alt imens beskæftigelsen med normer (subjektivationer) er taget til. Da normer går på tværs af former, afgrænses folkloristikken følgende ikke længere efter bestemte former eller genrer.

Fig. 2. Studerende og lærere fra Institut for Folkloristik på ekskursion til Kludeegen i Leestrup Skov ved Præstø i sommeren 1989. Fortælleren er en lokal pensioneret skolelærer og mikrofonholderen Lise Høyrup (Fotograf: Grethe Knudsen. Foto venligst udlånt af Lise Høyrup).

»The folkless study of folklore« med vægt på analyse af materialet (loren), har ændret sig til en beskæftigelse med folk-aspektet, dvs. en undersøgelse af f.eks., hvad folklore betyder for folk, hvilket tolkes ud fra psykoanalytiske eller postmoderne kategorier, som om menneskene kun er optaget af at placere og spejle sig selv og hinanden i nutidens kategorier.

Bag det hele ligger i USA en grundlæggende uenighed med »folklore som en disciplin afbalanceret mellem dens konservative rolle som et instrument i udøvelse af nationalisme og dens radikale mulighed som en kritik af magtmisbrug«. ¹²

En ny generation af folklorister opponerede i 1970'erne imod den tildelte konserverende rolle. I USA spurgte Charles Keil: »Hvem behøver folket?« ¹³ og undrede sig over, »hvordan termer,

begreber, og metoder 'mystificerer klassemodsætninger som grundlag for samfundskriser'«. Men i dag mener Elliot Oring, at »folkloristiske studier ikke handler om 'sen-kapitalisme', 'varig kapitalisme' eller 'fleksibel akkumulation'«, men »om folk – individuelt og i samkvem med andre – og deres æstetiske udtryksformer«. ¹⁴

Hovedparten af den nye generation i den amerikanske folkloristik nærmede sig folkloren, fordi den var optaget af folk music revival og ad den vej opdagede, at der eksisterede en folkloristik. I dag erkender en del, at de ved ansættelse i public folklore service, og hvad der er blevet kaldt applying folklore studies, er blevet mindre kritiske, og ikke længere som før identificerer sig med »de folk og den livsstil, som var blevet truet af kapitalismen«. ¹⁵ De amerikanske folklorister er på vej

til igen at indtage en konserverende rolle i nationalismens projekt.

Grundlæggende – trods kritik – fastholder den amerikanske folkløstik, at nationen er et kulturelt projekt (*»nation-as-culture«*) og ikke et politisk projekt (*»state-into-nation«*). Selv sympatiserer jeg personlig med folkløstikkens radikale mulighed som en kritik af magtmisbrug.

Kritik af kulturanalyse

I Centraleuropa er det samme ved at ske som i USA, selvom folkekultur (*»Popular-Kultur«*) efter 2. Verdenskrig ikke mere blev betragtet som en *»mytisk fra historien frigjort fremtoning«*, men nu *»som en proces indvævet i hverdagen af erfaringer og udtryksmåder med energi og fremtoning indvundet i rammerne af et samfundsmæssigt perspektiv«*.¹⁶

I 1995 stiller volkskunderen Wolfgang Kaschuba fra Berlin sig således kritisk over for den udvikling, kulturalismen har gennemgået under englænderne Richard Hoggart, Raymond Williams og E.P. Thompson, der alle har været med til at skabe fornyet interesse for forskning i folkekultur og arbejderkultur. Hovedvægten i kulturalismen *»ligger mere i skabelsen af kultur end i de bestemmende betingelser for kulturen«*. Hos Kaschuba betyder *»Kulturalisering: »Kulturens instrumentalisering, umiddelbar anvendelse af 'kulturens moralske kapital' til politiske og ideologiske formål«*, dvs. til fordel for dem, der har magten i samfundet. Hvad Kaschuba hér tager op er det store spørgsmål, hvorvidt nationer er et politisk eller et kulturelt projekt.

Volkskunderen Konrad Köstlin fra Wien skriver: *»Den almindelige opfattelse i europæisk etnologi for 20 år siden betød social enighed om to ting: Studiet af den brede befolknings kultur og levevis med vægt på de underste lag (og*

*til fordel for dem!). I dag er interessen for flertallets kultur og levevis aflivet af en ubestemt interesse i al ting, som på en eller anden måde synes at være fremmed og eksotisk.*¹⁷

Status

Laurits Bødgers opgør med nationalromantikken, med den historisk-geografiske metode, med folklorens nationalisering og med afgrænsningen af faget til studier i folkelitteratur og folkedigtning er kort sagt temaer, der går igen i den internationale diskussion, hvor debatten i USA blot kom 20 år senere end i Europa. Bødgers ønsker om at udvide den elementære folkløstik i tid, dvs. op i nutiden er blevet opfyldt. Den systematiske folkløstik i makrosammenhæng, derimod, er stadig en varm kartoffel. Jeg har opholdt mig en del ved Laurits Bødger, fordi han var den, der i 1950'erne og 1960'erne lagde hele grundlaget for den eksisterende folkløstik i Danmark. Og det er det grundlag, der nu er ved at smuldre i forbindelse med fagets nedlæggelse på Københavns Universitet.

Folkloristik i det 21. århundrede

Skal der findes en folkløstik i det 21. århundrede, må vi tilbage til Bødgers grundlag. Disciplinen kan efter mine begreber ikke kun afgrænses til studier i folkelitteratur og folkedigtning. Den kan heller ikke alene revitaliseres gennem en kulturanalytisk tilgang, således som en del folkløstiker i Norden bilder sig ind, inspireret som de er af etnologmiljøet i Lund og af en antropolog som Kirsten Hastrup i København. Folkloristikken er og bliver en traditionsvidenskab, men den er også en videnskab, der skal tjene hele befolkningen og ikke kun en bestemt

gruppe. En nationalisering af folkloren kan ikke stoppes, men den kan sættes under debat, ligesom nationaliseringen kan afdækkes historisk og i nutiden – påvirket som den er i dag af indvandrergrupper, af EU og af globaliseringen. Og folks egen lore må synliggøres endnu mere i dynamiske sammenhænge og ikke kun som dødt materiale anbragt på museer og opbevaret i arkiver.

Faget bør i det 21. århundrede ikke alene beskæftige sig med de små historier, men også med de store fortællinger, det være sig den spekulative fortælling om en overgribende og universal kultur eller ånd eller den emancipatoriske fortælling om de sociale konflikters endelige bilæggelse.¹⁸ For nok er den politiske kulturs store fortællinger efter sigende faldet sammen, og informationssamfundet er blevet trukket ned over ørerne på os. Og nok er der opstået en frodig underskov af små historier om bl.a. individet, fællesskabet og familie. Nu spørges der jo ikke mere om, hvordan du har det med Jesus, men hvordan du har det selv.

Og nok kan man spørge, om folkloristikken nogensinde har interesseret sig for de store fortællinger, eller om det kun er blevet til en beskæftigelse med de små historier i hverdagen, der ydermere har ladet sig privatisere og marginalisere af historikere som et subjektivt og upålideligt materiale – og om dét i den postmoderne tid har fristet folklorister til i endnu højere grad at forville sig ind i de små historier univers, hvor den reflekse folkloristik er mere optaget af den, der interviewer, end af den der bliver interviewet.

Men der var engang, da vi var medkonstruktører på den nordiske mytologi, og endnu i dag kan vi levere argumenter til at afgrænse en nation kulturelt og bidrage til nationaliseringen af kultur¹⁹ eller af traditioner, hvis det er det, der er interesse for. Den debat

er forlængst taget op i Tyskland, hvor forholdet mellem *Volkskunde* og nazisme er blevet diskuteret. Og herhjemme indgik folkeminder og folkesprog som bekendt også i striden mellem dansk og tysk i Sønderjylland helt op til 1950'erne.

Under alle omstændigheder er dét at opfatte en nation som et politisk projekt blevet aktuelt med EU, hvor rettigheder og pligter går på tværs af landegrænser og bestandig skaber nye typer af store fortællinger, der kan forudses at ville udvikle sig yderligere i det 21. århundrede med en EU-lore, dvs. »folklore om EU's indflydelse på vores liv«. En gruppe af fortællinger handler om Europas forenede stater, en anden gruppe, hvor unionsmodstanderne hører til, om Nationernes Europa. Her taler vi om en lore, som bruges af organiserede tilhængere og modstandere i EU-landene, og som udvikles i EU-institutioner og endelig af befolkningen i hverdagen som en EU-folklore. Dele af fortællerepertoiret kan opdeles i *euromyths* (munter læsning, der ikke er baseret på facts), *euromyths* (misforståelse af, hvad der har været enighed om) og *eurolunacies* (tilsyneladende unødvendige eller endog latterlige samfundsregler), dvs. myter, skræmme- og lovfartællinger.

De store fortællinger findes tillige i kapitalismens folklore. Denne folklore »om social organisation betragtes ikke som folklore, men accepteres som fundamentale principper for jura og økonomi. De er at finde i den juridiske og økonomiske litteratur, hvor der indtil mindste detalje udtænkes en miniatureforestilling om et samfund, som menneskene forestiller sig, at det bør være«. Formuleringen skyldes den amerikanske sociolog Thurman Wesley Arnold, der i 1937 skrev bogen *The Folklore of Capitalism* og introducerede »economic folklore«. Der er ingen, der opfatter den slags juridiske og økonomiske principper som en religion. »De betrag-

Fig. 3. I 1992 afholdtes et mindeseminar for Bengt Holbek, og alle deltagerne, der kom fra ikke mindre end 10 lande, ses her opstillet til fotografering i Københavns Universitets forhal. Blandt de siddende ses Birgitte Rørbye som nr. 2. fra venstre, og blandt de stående står Michèle Simonsen yderst til venstre og Michael Chesnutt yderst til højre. Lige midt imellem finder man denne artikels forfatter (Fotograf: Helle Mathiesen. Foto venligst udlånt af forfatteren).

tes tværtimod«, understreger Arnold, som ubestridelige sandheder, naturlove, som principper for lov og ret og som den eneste måde, hvorpå samfundet kan reguleres«. Denne litteratur kaldes heller ikke for folklore. Men det er netop karakteristisk for al levende folklore og for de store fortællinger. »I det øjeblik folklore kun betragtes som folklore, ophører det med at have folklorens effekt. Så er den reduceret til kun at være hjemsted for poesi og eventyr, som alene påvirker os i vore romantiske stunder.«²⁰ I dag kaldes nogle af disse ideer om social organisation for privatisering, jobtræningstilbud, eller aktieoptioner som aflønningsform. Og kolporteringen sker globalt.

Hos den amerikanske folklorist Alan Dundes opfattes Biblen som folklore. Da folklore ifølge ham er karakteriseret ved »mangfoldig tilstedeværelse og variation«, og da Biblen er »præget af mangfoldig tilstedeværelse og variation«, må Biblen opfattes som »kodificeret mundtlig tradition«. Dvs. »den største bog i verden« er sand folklore.²¹

De store fortællinger er desuden stadig at finde i den nationale lore, dvs. i statens iscenesættelse af sig selv gennem en aktiv traditions- og mindspolitik med mindsteder for at få indbyggerne til at tænke på begivenheder, som nogle på de manges vegne mener er værd at stoppe op ved – og som efter sigende konkretiserer f.eks. en dansk

identitet, som det skete med den store fortælling om alle danskeres modstandskamp under den tyske besættelse 1940-1945. Er man interesseret i et studium af store fortællinger i forbindelse hermed, burde folkloristik ændre navn til folkemindevidenskab, dvs. blive et studium som ikke kun beskæftiger sig med kulturelle spøg- og skæmt artikler.

En politologisk folkloristik tager staten op som et objekt for traditionsanalyse. Staten opfattet som et sammenhængende sæt af sociale institutioner, først og fremmest den lovstiftende forsamling, den bureaukratiske administration, domstole, militær og politi. Arbejderbevægelsen, der går ind for »state-into-nation«, har virket for at udbrede en grundfortælling om en velfærdsstat. Det er et statssystem, hvor en betydelig del af de offentlige ressourcer anvendes til at sikre borgerne en vis levestandard. Studiet af en velfærdsstatens folklore eller -traditioner kunne tages op. Hvordan kan det være, at befolkningen i Danmark på demokratisk vis har accepteret verdens højeste skatteprocent? Velfærdsstaten er dog i de senere år blevet anfægtet grundlæggende af en anti-velfærdsstats folklore. Der er tale om en retraditionalisering af liberale synspunkter, der vinder frem med en grundfortælling om udlicitering og privatisering. Velfærdsstaten er i disse år helt klart ude for en detraditionalisering.

Sammenfatning

Den borgerligt, nationalromantisk orienterede folkloristik har stadig sine tilhængere, præget som den har været af, at »*modsætninger inden for folket aldrig kunne være så betydningsfulde som fællesskabet, den levende organisme, og borgerskabets absolutte fornægtelse af folkets selvstændige skaberevne*

og hævde af en teori om 'gesunkenes Kulturgut'«,²² som Bengt Holbek har udtrykt det. Den socialistiske folkloristik har markeret sine positioner bl.a. i Ungarn, Italien og England, men ligger for tiden underdrejet. Tilbage er to retninger, som kan siges at være i opposition til den nationalromantiske og socialistiske, nemlig hhv. den kulturkritisk og den demokratisk orienterede folkloristik.

Den nationalromantiske folkloristik fremhæver de fælles kulturelle træk i samfundet og går ind for en lore for folk. Førindustrielle og feudale træk revitaliseres og anvendes politisk. Den disciplin dyrkes navnlig af personer med konservativ observans. Socialistisk folkloristik påpeger i stedet modsætningerne i et samfund og er selvsagt fuldt opmærksom på folks egen lore.

Herover for står den kulturkritiske og demokratiske folkloristik, som bl.a. netop Laurits Bødker fra Danmark fik skabt interesse for, som Hermann Bausinger gjorde det i det tidligere Vesttyskland med sin parole: »*Probleme statt Fakten*«, og som også er blevet debatteret i nyere amerikansk folkloristik som påvist ovenfor. Hvor den kulturkritiske retning ikke vil ændre samfundet – men stiller sig kritisk over for nationalisering af kultur og folklore og afgrænsningen af en nation kulturelt – ønsker den demokratiske folkloristik at bidrage til debatten om at udvide demokratiet for alle grupper i samfundet. Den demokratiske folkloristik, som jeg personligt går ind for, interesserer sig for politiske, økonomiske og sociale forhold og ikke kun for kulturalisme og folklorisme. Nationen opfattes som et politisk projekt og ikke som et kulturelt, således som en nationalromantisk folkloristik stod og står for, – og som den kulturkritiske folkloristik stiller sig kritisk over for, – men ikke drager konsekvensen af.

Amerikaneren Francis Fukuyama

skrev i 1992 om historiens afslutning. Det liberale demokrati havde sejret definitivt, hævdede han; slavemoralen havde tabt, dvs. de ideologier, som ville fremme ligheden i samfundet. Nu gjaldt det igen om at få forskellene frem. Men behøver folklorister nødvendigvis at se stiltiende til, mens befolkningen deles op i A, B, C, D-mennesker i kapitalismens, religionens, nationalismens, statens og EU's hellige navn?

Jeg mener ikke, at folklorister fortsat kun har til opgave at påvirke folk i deres romantiske stunder. Som fagområde befinder folklore sig mellem nationalisme og en kritisk stillingtagen til magtudøvelse, kort sagt mellem en lore for folk og folks egen lore. Hvad der giver folkloristikken sin eksistensberettigelse er netop studiet af forhold og modsætning mellem forskellig opfattelse af tradition og traditionalisering.

Der er stadig – som i Laurits Bødkers tid – behov for en syntese mellem den »gamle« og den »nye« folkemindevidenskab.

Noter

1. Laurits Bødker: Talt og Skrevet 1940-1974. Institut for Folkemindevidenskab. Københavns Universitet. Red. af Flemming Hemmersam. Foredraget s. 1-22, 1975.
2. Til grund for denne beslutning ligger bl.a.: Evalueringscenteret 1997. Evaluering af Folkloristikuddannelsen. Evalueringsrapport, 76 s. med bilag 1: Arbejdsmarkedsundersøgelse, 10 s. Center for kvalitetsudvikling og evaluering af de videregående uddannelser.
3. Gustav Henningsen: The Witches Advocate. Basque Witchcraft and the Spanish Inquisition (1609-1614). Reno, 1980. Gustav Henningsen: Heksenes advokat. Historiens største hekseproces. 1981. Dansk oversættelse af udgaven fra 1980. Iørn Piø: Nye veje til Folkevisen. 1985. – Bengt Holbek: Interpretation Fairy Tales. Danish Folklore in a European Perspective. FF Communications No. 239. Academia Scientiarum Fennica, 1987.
4. Richard M. Dorson (ed.): Peasant Customs and Savage Myths. Selections from the British Folklorists. Vol.1. London, 1968. Herfra: Edwin Sidney Hartland, 230-51; uddrag fra: Hartland: What Is it and What Is the good of it? London: David Nutt 1899. Popular Studies in Mythology, Romance and Folklore, No. 2.
5. Lea Virtanen Historic-Geographic Method i: Th. A. Green (ed.): Folklore. An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music and Art. vol. 1-2. ABC-CLIO, 1997, Inc. Santa Barbara. Vol.1:442-48. – Laurits Bødker (anm.). Jan Öjvind Swahn: The Tale of Cupid and Psyche (Lund): Danske Studier 1956:128-37.
6. Regina Bendix: Folklorismus/Folklorism, 337-339: Th.A. Green. Vol. 1. – »Folklorismus in Europa«, tema i: Zeitschrift für Volkskunde 1969:I (Jh.65), red. af Hermann Bausinger 1997.
7. Inge Adriansen: Fædrelandet, folkeminder og modersmålet. Brug af folkeminder og folkesprog i nationale identitetsprocesser – især belyst ud fra striden mellem dansk og tysk i Sønderjylland. Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, 1990, s. 184.
8. Richard Dorson (ed.): Folklore and Folklife. An Introduction. The University of Chicago Press. Chicago/London, 1972. Américo Paredes, Richard Bauman (eds.) Toward New Perspectives in Folklore. Published for the American Folklore Society by The University of Texas Press. Austin/London, 1972.
9. Amy Shuman, Charles Briggs (eds.): Theorizing Folklore: Toward New Perspectives on the Politics of Culture, 109-400: Western Folklore. Vol. 52, 1993.
10. Gary Alan Fine: The Third Force in American Folklore: Folk Narratives and Social Structures, 342-53: Fabula, 1988. Band 29, Heft 3/4, s. 343: »a broader understanding of what tradition can mean to a social order, while not ignoring the context, content or texture of folklore« (in a) »socially situated character of tradition-interpreting folklore in light of issues such as class, gender, nationalism, community, institutions, and economy«.
11. Jfr. Dan Ben-Amos: The Name is the Thing, 257-280: Journal of American Folklore. Vol. 111, No. 441, 1998.
12. Barbara Kirshenblatt-Gimblett: Folklore's Crises, 281-327, Journal of American Folklore. Vol. 111, 1998, No 441, s. 299: »Folklore as a discipline is thus poised between its conservative role as an instrument of nationalism and its radical potential as a critique of the abuses of power«.
13. Charles Keil: Who Needs »the Folk«?, 263-65, Journal of the Folklore Institute. Vol. 16, 1978. – Charles Keil: The Concept of the Folk, 209-210, Journal of the Folklore Institute. Vol. 15, 1979, s. 209: »how terms, concepts, and methods 'mystify the class forces and power difference that structure the crises'«.

- Jfr. Dieter Kramers artikel: Wem nützt Volkskunde, 1-16: Zeitschrift für Volkskunde 1970, Jh. 66 og den voldsomme reaktion herpå i dette tidsskrift både i 1970 og 1971.
14. Elliott Oring: Anti Anti-«Folklore», 328-38: Journal of American folklore. Vol. 111, No 441, 1998, s. 335: »Folklore studies is not about 'late capitalism', 'fast capitalism' or 'flexible accumulation«, men »about people – individuals and communities – and their aesthetic expression«.
  15. Jane C. Beck: Taking Stock: 1996. American Folklore Society Presidential Address, 123-39, Journal of American Folklore. Vol. 110, No. 436, 1997, s. 127: »Peoples and ways of life which has been bulldozed by capitalism«.
  16. Ursula Brunold-Bigler: Laudatio für Rudolf Schenda, gehalten am 13. Oktober 1995 anlässlich der Übergabe der Festschrift zum 65. Geburtstag, 1-7: Fabula. Band 37. Heft 1/2, 1996, s. 2: »Mytische, von der Geschichtlichkeit losgelöste Erscheinung, sondern 'als ein(en) Prozess von in den Alltag eingebunden Erfahrungen und Ausdrucksweisen, die im Rahmen einer gesamtgesellschaftlichen Perspektive und in Zusammenhang epochaler Entwicklungstendenzen ihre Konturen und Energien gewinnen«.
  17. Wolfgang Kaschuba: Kulturalismus: Vom Verschwinden des Sozialen in gesellschaftlichen Diskurs, 27-46, Zeitschrift für Volkskunde. 91. Jh., 1995, s. 37: »Instrumentalisierung vom Kultur, unmittelbare Indienstnahme des moralischen Kapitals der Kultur für politisch-ideologische Zwecke«. Konrad Köstlin: Perspectives of European Ethnology, 169-80, Ethnologia Europaea. Vol. 26:II, 1996, s. 175: »The common idea of European ethnology some twenty years ago was socially determined having two accents: The research of the life of the majority, and an emphasis laid on the lower strata (and to their benefit!). Today the life of the majority has been destroyed by a vague interest in everything, which seems to be somehow strange and exotic«.
  18. Billy Adamsen: En enkel sag – en tanke om enkeltsager og politik 1998, s. 15-53 i: Ideologiernes død, enkeltsagerens fødsel i det postindustrielle samfund. Carsten Bagge Laustsen, Anders Berg-Sørensen, Anders (red.): Den ene, den anden, det tredje. Politisk identitet, andethed og fællesskab i moderne fransk tænkning, 1999, s. 14 (Lyotard). Niels Brügger: Lyotard, det postmoderne og det politiske, 29-50: Laustsen/Berg-Sørensen 1999, spec. s. 23-33.
  19. Jfr. f.eks. Wolfgang Jacobeit, Hannjost Lixfeld, Olaf Bockhorn (udg.): Völkische Wissenschaft. Gestalten und Tendenzen der deutschen und österreichischen Volkskunde in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. 1994 Wien/Köln/Weimar.
  20. Thurman Wesley Arnold: The Folklore of Capitalism. Yale University Press; 1937/1980 Connecticut (1980). Sst.: 1937:Preface: »By 'The Folklore of Capitalism' I mean those ideas about social organizations which are not regarded as folklore but accepted as fundamental principles of law and economics«. Sst.: 1937:46: »Here were found elaborately framed the little pictures which men had of society as it ought to be« ... They were considered as inescapable truths, as natural laws, as principles of justice, and as the only method of an ordered society«. Sst.: »The moment that folklore is recognized to be only folklore it ceases to have the effect of folklore. It descends to the place of poetry or fairy tales which affect us only in our romantic moments«.
  21. Alan Dundes: Holy Writ as Oral Lit. The Bible as Folklore 1999 Lanham, Boulder. New York, Oxford. Sst.: 111: »Multiple existence and variation ... permeated by multiple existence and variation«. Sst., s. 117: »Codified oral tradition«. sst., s.: 118: The greatest book in the World«.
  22. Bengt Holbek: Stiltiende forudsætninger, 209-219: Norveg 22, 1979, s. 216-17.

Det store natmandskomplot

Omkring rekonstruktion og formidling af en fortidig underverden

Palle Ove Christiansen

Fortid og Nutid juni 2001, s. 146-153

I 2000 udgav Tyge Krogh ikke mindre end to væsentlige bøger. Først disputatsen, *Oplysningstiden og det magiske* og senere på året *Det store natmandskomplot. En historie om 1700-tallets kriminelle underverden*, begge på Samlerens Forlag. Disputatsen er udførligt omtalt i *Fortid og Nutid* september 2000. Palle Ove Christiansen anmelder her *Det store natmandskomplot*, og diskuterer i denne forbindelse bogens position i forhold til moderne mikroforskning og den ny kulturhistorie.

Palle Ove Christiansen, f. 1946, mag. art. i europæisk etnologi 1975, adjunkt/lektor ved Københavns Universitet 1979-2001, og fra 1. april 2001 direktør for Dansk Folkemindesamling. Han blev i 1996 dr. phil. på afhandlingen *A Manorial World. Lord, Peasants and Cultural Distinctions on a Danish Estate 1750-1980*, og hans seneste bog er *Kulturhistorie som opposition. Træk af forskellige fagtraditioner* (2000). Se desuden interviewet med ham i *Fortid og Nutid* 2001:1, s. 57-70.

Når solen sank bag Kalundborg købstad, og skyggerne blev lange, kunne vejfarende østfra blive mødt af ranglet dødedans. Nok havde de fleste sjællændere hørt rygter om det makabre skuespil, der 1734-35 udspillede sig under optrævelingen af én af de største tyvebander menigmand kendte til i fredstid. Men uden for den lille by ved retterstedet kunne enhver nu se resterne af de frygtede natmandsbrødre, når vestenvinden bød benradene op til en svingom i galgens kæder. Det var som om det onde stadig bevægede sig i det uærlige pak, når vinden og den lave sol løftede og belyste de pjalter og sener, som fuglene havde levnet på skeletterne.

Synet var imidlertid såre virkeligt, og fra alle instansers side nøje overvejet. Selv om flere af natmændene og deres kvinder kunne have været anklaget for mord, incest og forbandelser – som var handlinger, der krænkede Gud – var de først og fremmest blevet

dømt for tyveri og hæleri, omend af voldsomt omfang. Det var disse verdslige forbrydelser, som havde sendt tre af dem i galgen – ellers var de sandsynligvis blevet henrettet med sværd.

For øvrigheden havde det været vigtigt at få lavet galgen solidt, selv om det kostede ekstra i materialer og tømrerløn. Så kunne skeletterne hænge så meget længere til opbyggelse for menigmand, og som tegn på statens og byens vilje til at slå ned på individer, der stjal almindelige menneskers dyr. De, der ikke respekterede ejendomsretten satte sig uden for samfundet og måtte straffes, så systemet kunne fungere efter sin hensigt og ligevægten genoprettes i forhold til den højere orden. Når sagen drejede sig om tyveri fra private folk, og specielt i et tilfælde som det kalundborgske, hvor både små og store bønder og borgere var blevet bestjålet gennem flere år, havde folk forståeligt nok også personlige hævnmotiver. Endelig viste tyvene sig

hovedsageligt at være natmænd eller folk med tilknytning til natmandsmiljøet, hvad der yderligere pirrede den retslige nidkærhed hos øvrighed og menigmand. Det hørte til sjældenhederne, at de frygtede natmænd og rakkere, som både var kendt for deres lys-sky forretninger samt krænkende og Gudsbespottelige tale og opførsel, selv blev ydmyget og straffet.

Det er disse folk, Tyge Krogh skriver om i sin nye bog *Det store natmandskomplot*.¹ Ikke som i en gammeldags kulturhistorie, hvor natmændenes baggrund og væremåde ville blive skildret tematisk og ofte metodisk kompilatorisk gennem sammenstykning af hundreder af spredte notitser, men gennem dissektion af en konkret tyverisag fra begyndelsen til enden. Tyge Krogh bringer på denne måde igen historien ind i faget historie, og det er velgørende. Den konkrete historie er atter ved at få en plads blandt fagfolk – blandt ikke-fagfolk har den som bekendt altid haft det. Det er en historie udmøntet gennem historier om levende mennesker, som stjæler, forarges, lider, får børn, beriger sig, pines, frydes og dør. Den handler om disse menneskers liv, ikke på den ofte noget abstrakte måde, vi kender den fra den landsdækkende socialhistorie, men om livet i menneskenes reelle (lokal) miljøer som Kalundborg og omkring et givet tidspunkt. Det, som giver den slags situationsskildringer form og nærvær er, at skildringen gerne bygges op omkring forløbet af en begivenhed, i Tyge Kroghs tilfælde tyverisagen, der startede som en sag om et formodet mord. Sagens optakt, indhold, afsløringen og domfældelsen udgør på nærmest klassisk vis studiens disposition, og personernes handlinger og skæbne i tyverisagens udvikling former dramaet.

Denne model for – en måske god – historie er imidlertid kun en ramme for det, som virkelig interesserer en moderne mikrohistoriker. Tyge Krogh

er næppe blot interesseret i at skrive små historier om hundredvis af sager om kvægtyverier eller natmandsdomfældelser for den sags skyld. Han bruger mere sagen til at »skrive omkring«, fordi den gennem sine lange forhørsreferater låner stemme til indtil flere parter i datidens købstads- og landbokredse, herunder til det så svært forståelige natmandsmiljø. Forfatteren er ude efter at begribe de verdener, de forskellige parter levede i. Han vil vise, hvorledes de hver især agerede og krævede deres ret i livet, men også hvordan de oplevede denne tilværelse, når den gik dem imod. Set i det større perspektiv giver han derigennem et meget fint billede af samfundet set nedefra og fra periferien. Det vil sige fra forvalter (øvrighed) og natmænds, samt delvis også fra andres, side, som bønder og officerer i forhold til deres respektive overmænd, ligesom den lille købstad ses i dens relation til amtet, stiftsamtet, højere retsinstanser og kongemagten. I forhold til flere andre mikrohistorikere magter Tyge Krogh at få sin dybdeborende lokale afhandling fortrinligt koblet sammen med resten af samfundet, netop med den distance mellem center og provins, der sandsynligvis var karakteristisk for 1700-tallets Danmark.

Som bekendt var natmænd de mennesker, der fejede skorstenene og tømte latriner for de borgerlige familier i byerne. De slagtede også heste, flåede huden af kreaturer, begravede selvdøde dyr og gik skarpretteren til hånde, når der var brug for det. Både bøddel og natmand udfyldte yderst værdifulde funktioner i samfundet, men netop disse arbejder var samtidig sanktionerede i moralsk henseende: Ringeagten for arbejdet blev overført på udøverne som mennesker. De blev »uærlige«, så ansete folk ikke kunne pleje omgang med dem. De var derfor stort set overladt til udelukkende at omgås hinanden, tidligere straffede personer og

mennesker i meget ringe kår. Natmændene selv var dog langt fra altid fattige folk, men på grund af arbejdets åbenlyse brud på samfundets tabuer var de så foragtede og frygtede, at selv den fysiske berøring af en natmand blev anset som en form for besudling eller smitte af onde kræfter. Ringeagten for bøddelen og natmanden havde i mine øjne baggrund i både officielle og folkelige, religiøse og magiske forestillinger sammen med den praksis, der knyttede sig dertil. Når man i et kristent samfund fuldbyrder en dødsdom, overtræder man også Guds bud, og denne skyld betaler samfundet i praksis bøden for at påtage sig. I middelalderen anså kirken ikke hesten som passende menneskeføde, hvad der længe smittede af på den almene opfattelse af det vanærende ved at flå heste. Ved siden af disse opfattelser kom imidlertid en lang række forestillinger omkring bøddelritualets udførelse, magiske forestillinger om egenskaber erhvervet gennem besiddelse af dele af aflivede forbryderes legemer (fingre, hænder, penis), ånder og andre magtfulde kræfters virke omkring galgebakken mv. Der eksisterede også en rig flora af forestillinger om, at det onde kunne have bolig i selvdøde dyr, som derfor ikke måtte berøres, samt fx troen på heste- og hundefedts helbredende virkning i form af salve, som udelukkende kunne erhverves hos netop natmanden!

Det må i høj grad hilses velkomment, at Tyge Krogh er opmærksom på det spirituelle og folkekulturelle områdes betydning for at forstå mange forhold i det gamle samfund, idet disse omstændigheder i så høj grad har været udeladt i vor radikalt rationelle historieskrivning i de sidste 100 år. Der findes dog næppe nogen entydig kosmologi omkring disse forhold, hvad man kan fristes til at tro på baggrund af forfatterens forkærlighed for begrebet magisk-kristelig forestilling. For-

følger man de forskellige elementer i både de kristne og de magiske forestillinger viser det sig, at de ikke er rundet af nogen fælles idé, at de ikke er statiske normer, men tabuer underlagt historiske ændringer, og at de ikke er indbyrdes logiske, omend de tilsyneladende kan indeholde en vis ræson. Vi står næppe i praksis over for ét officielt religiøst billede – hvad Tyge Krogh også viser – eller én magisk-religiøs opfattelse, men over for elementer af både officiel og folkelig kristen opfattelse blandet med forskellige folkelige og delvis af øvrigheden accepterede magiske forestillinger. Forfatteren viser udmærket, hvordan disse forestillinger var afgørende for folks dagligdags måde at handle på, men det ser ud til, at de næppe dannede en form for fælles idékompleks, alle kunne blive enige om, hvis folk overhovedet ville eller kunne tale om emnet. Denne kompleksitet og manglende fælles italesættelse er faktisk noget ret karakteristisk ved kultur.

Det gamle samfunds natmænd er naturligvis i sig selv interessante som samfundsgruppe, selv om de talmæssigt kun udgjorde en meget beskeden del af befolkningen. For Tyge Krogh er de imidlertid først og fremmest spændende, fordi de giver os lejlighed til at studere, hvordan en normmæssigt ildeset gruppering i samfundet fryses ud og på den baggrund selv videreudvikler deres egne holdninger og tankeverden. Uden at forfatteren selv bruger ordet, er hans bog en fin studie af historisk kulturmøde, med klar sans for de variationer, det almindelige, borgerlige samfund altid har rummet, omend til forskellige tider i varierende udformninger.

Foruden natmændene og deres koner og børn, har Tyge Kroghs bog særlig én hovedperson, nemlig forvalter Niels Lind på Kalundborg Gods. Han boede selv i Kalundborg, men som administrator af det landlige jordegods

optrådte han som anklager over for natmændene, der holdt til på Sct. Jørgensbjerg uden for bygrænsen. Hele affæren startede imidlertid med fundet af en druknet bonde fra Kalundborg gods, hvor både bondens landsbyfæller og forvalter Lind mistænkte natmændene for mordet. Det kneb dog med at skaffe fornødne beviser for mordanklagen, men gennem fængsling og forhør af natmændene kom der efterhånden omkring 100 tyveriforhold for dagen. Det er detaljerne omkring disse omstændigheder, der bid for bid trævledes op af den barske forvalter Lind, som gennem vinteren og foråret 1735 fik flere og flere af Kalundborg-natmandsfamiliens slægtninge og bekendte fra bl.a. Ringsted, Slagelse, Næstved og Lolland-Falster spærret inde i arresterne i Kalundborg. Anklagerne kom til at inddrage omkring 25 personer, selv om kun en del af dem endte med at blive dømt. Gennem gensidig hjælp havde natmandsfamilierne bl.a. udviklet et snedigt system, hvor de stjalne dyr blev fragtet til en anden egn af Sjælland, hvor de frastjalne bønder ikke var kendt og derfor ikke forsøgte at opspore dyrene. Gennem sådanne teknikker og gennem almindelige menneskers holdningsmæssige uvilje og angst for at have noget med natmandsfolket at gøre, havde det gennem lang tid været muligt for dem at tage mange mennesker ved næsen. Adskillige folk vidste, at natmændene hyppigt havde kød i gryderne og forbavsende mange huder at sælge, men få havde haft mod på at søge bevist, at maden og skindene stammede fra stjalne kreaturer. Selv hævdede natmændene spotsk, at de blot åd de selvdøde dyr, de gennem deres lovlige næring fjernede hos folk. Alene påstanden og natmændenes provokerende sprog og væremåde over for fremmede kunne få det til at gyse i de fleste anstændige mennesker.

Hele denne afdækning af tyveban-

dens metoder og deres dække sig under menigmands afsky for at have kontakt med de udstødte er en præstation fra forfatterens side, som savner side-stykke i dansk professionel historie. Vi har sandsynligvis at gøre med et hjørne af livet i en fortidig underverden, som vi indtil i dag ikke har hørt meget om, fx i forhold til de brede skildringer af bønders, købmænds og regenters tilværelse.

I betragtning af tidens manglende lyst til konsekvent at forfølge det uærlige natmandspak i større målestok, kan man undre sig over den vedholdenhed, forvalter Lind lagde for dagen som undersøger og anklager. Tyge Krogh sandsynliggør – for bevis findes af gode grunde ikke i den form for spørgsmål – at Niels Lind så at sige havde brug for en sag, hvori han kunne vise sig som en retfærdighedens vogter, der til ordentlige borgeres gavn forfulgte samfundsskadelige elementer, hvis uredelighed alle andre end dem selv kunne være enige om. Lind var ikke selv en helt nem person. Han kunne være noget grovkornet, var involveret i flere mindre heldige processer, og var kort før sagen også blevet latterliggjort af en ritmester i byen. Et succesfuldt forløb af den komplicerede natmandssag, som både fandt vej til København og kongen personligt, var midlet til at genoprette det personlige omdømme, som forvalter Lind så oplagt behøvede på netop det tidspunkt, hvor bondens lig blev fundet i strandkanten. Selv om Tyge Krogh ikke lader os se ind i Linds hjem- og øvrige arbejdsliv, godtgør han alligevel gennem karakteren af flere af Linds relationer, at det er rimeligt at fortolke forvalterens situation på denne måde.

Dette moment er faktisk af væsentlig betydning for bogens karakter som en anderledes historie end den, vi er vant til. Øvrigheden i skikkelse af forvalter Niels Lind, optræder nok magtfuldt, men øvrigheden beskrives ikke

blot som struktur i samfundet, det vil sige som formel tvang og sanktion. Magten medieres altid gennem konkret udlevede personlige eller kulturelle former, i dette tilfælde Niels Lind. Lind optræder som andre repræsentanter for samfundet både som magt (øvrighed) og som en person med hele individets miljø, køn og personlige positioner som baggrund. Enhver menneskelig repræsentation for et system, eller en kultur for den sags skyld, forekommer altid fler-facetteret og aldrig entydigt. Dette syn på både øvrighed og person fastholdes i hele Tyge Kroghs bog, og udgør et smukt eksempel til efterfølgelse.

En del af bogen foregår under rådhusets gulv, det vil sige i byens gamle, uopvarmede fangekælder. Indgangen var udelukkende gennem en lem i gulvet, men alligevel fik flere af de inde-spærrede i to omgange held med at grave sig ud af kælderens. Alle blev dog fanget igen. Vi ved ikke, hvordan kælderens var indrettet, men vi er bekendt med, at fangerne var lænkede, at nogle var fikseret med halsjern til væggen, og at andre var spændt fast i »blokken,« det vil sige en slags gabestok. Dokumenter fortæller også, hvordan nogle fanger fik slidt kødet af ankler og håndled, og hvordan gabestokken efter første fangeflugt blev spændt så stramt om en kvindes ankler, at hendes fødder blev sorte og hun mistede forligheden. I det hele taget behandlede forvalter Lind fangerne hårdt, sandsynligvis både for så effektivt som muligt at fremtvinge tilståelser og som en form for hævn over en alment foragtet samfundsgruppe, som tilmed sjældent følte anger over deres handlinger. Samtiden ser heller ikke ud til at have haft medlidenhed med natmændene, som måned efter måned ikke blot var mere eller mindre fastspændte i kælderens, men må have døjet med kulde og fugt og levet i en blanding af blod, mudder og afføring.

Forfatteren giver et ganske sandsynligt billede af disse forhold og indicerer, at to af hovedmændene direkte bukede under på grund af forholdene i kælderens. De blev før domfældelsen begravede i galgebakken og kom derfor ikke op at hænge som andre af deres kolleger.

Det meste af tyvebanden ser faktisk ud til at være blevet trævlet op, og Tyge Krogh viser stille og roligt, hvordan hver enkelt blev behandlet. Det dramatiske højdepunkt er naturligvis den offentlige piskning og brændemærkning i panden af en ung natmandsknægt og den efterfølgende hængning på galgebakken af tre andre natmænd. Det særligt fine i Tyge Kroghs skildring er imidlertid, at han i det omfang det er muligt forfølger de personers skæbne, som ikke fik livsstraf. Han følger natmandsknægten med tyvemærket til Bremerholm, kvinderne til Spindehuset i København, børn hos deres plejefamilier og derfra videre ud i livet. Når man starter på en historie, bør man forfølge den til dens ende, selv om det indebærer mange små forgreninger, der i et tilfælde som det foreliggende virkelig kræver sin arkivmand. Alt for ofte ser vi imidlertid, at forfatteren glemmer bipersonerne, når hovedpersonernes mere dramatiske skæbne er skildret. Tyge Krogh er her anderledes konsekvent.

Ét forhold siger Tyge Krogh imidlertid ikke ret meget om; nemlig hvilke tanker han har gjort sig forud for den præstation, han har leveret. Det er en forfatters gode ret. Han har jo givet sine læsere bogen, og det er hovedsagen. Mellemregningerne er principielt en privatsag, og den gode historie kan hyppigt forplumres med for megen akademikersnak. Når en forfatter skriver en så anderledes og også så god en bog, må han imidlertid forvente, at læseren gør sig overvejelser over, hvem eller hvad forfatteren er inspireret af, og hvorfor han vælger at skrive i netop

den genre, som han har gjort. At vi står over for tilfældigheder, må for en erfaren forfatters vedkommende anses for udelukket.

Der er tre til fire spor at gå efter. I *Historisk Tidsskrift* 1994 skrev Tyge Krogh en artikel med titlen »Bødlens og Natmandens Uærlighed«. ² Den var yderst forfriskende, og forfatteren slog med sit tema også klart et slag for den »gode historie.« Tyge Kroghs hovedemne i artiklen var særligt problemet omkring den historiske udvikling af uærligheden, hvorimod han i mindre omfang opsøgte tabuets og det uforståeliges væsen og mening. Af nyere kulturhistorikere og mikroforskere refererede Tyge Krogh til Robert Darnton og Carlo Ginzburg, ³ men med de spørgsmål, han stillede til sit emne, så forfatteren mest ud til at være inspireret af den klassiske kulturhistorie og etnologi, som mere var optaget af forklaringer med baggrund i oprindelse end i kulturel kontekst.

I begyndelsen af 2000 forsvarede Tyge Krogh sin disputats *Oplysningstiden og det magiske*, hvor han i forordet nævner, at han ikke finder den mikrohistoriske tilgang anvendelig til disputatsafhandlingens problemstilling, og at han i stedet ønsker at anvende en bredere og mere klassisk tilgang til at imødekomme studiens almene sigte. ⁴ Dette sidste virker som et ganske rimeligt synspunkt, men man kan ikke lade være at spekulere over, hvad det er som gør, at Tyge Krogh i denne forbindelse finder det nødvendigt at fremkomme med sine reservationer over for mikrohistorien og den nyere kulturhistorie. Tyge Krogh behøver ikke at retfærdiggøre at han – som de fleste af os andre – skriver disputats i en mere traditionel end utraditionel genre, hvorimod det modsatte havde været mere forståeligt. Skal Tyge Kroghs bemærkninger om mikrohistorien og den nyere kulturhistorie imidlertid forstås som generelle udsagn,

virker det ikke som om forfatteren udtaler sig på baggrund af helt det samme kendskab til disse historieretninger, som den han fx besidder til sit primære stof i bogen. Læseren får uundgåeligt en fornemmelse af, at forfatteren mest ønsker at positionsbestemme sig i forhold til historiske genrer, og i disputatsen var det vel rets- og administrationshistorien, der mest havde forfatterens hjerte.

I Tyge Kroghs bog om natmændene er perspektivet imidlertid vendt. Emnet er tilsyneladende det samme som artiklens fra 1994, men perspektivet er ikke historismens tilblivelsesfokusering, ⁵ men derimod den historiske praksis i en given dansk købstad i 1730'erne. Det er som nævnt en bog, der fra første side beskriver den konkrete samtidige sammenhæng uærligheden udlevedes i. På ganske få linier nævner Tyge Krogh selv i forordet, at han vil tæt på menneskene og den sjællandske underverden, at han vil afdække sider af en anderledes tankeverden, der normalt ikke omtales i historiebøgerne, og at han vil fortælle dramatisk historie. Hensigten med natmandsbogen er naturligvis et andet end med disputatsen, hvad afgjort kan have betydning for, hvilken genre forfatteren mener, der bør skrives i, men læseren kan alligevel ikke undgå at få indtrykket af, at forfatteren har fået en i det mindste lidt mere positiv holdning til mikrohistorien end den, han kommunikerede i forordet til *Oplysningstiden og det magiske*. (De to bøger udkom begge i 2000, men der er grund til at antage, at de er skrevet med et par års mellemrum).

Både ud fra Tyge Kroghs egne formulerede hensigter i begyndelsen til natmandsbogen og ud fra den måde han praktiserer dem på i teksten, tror jeg, at de fleste vil finde, at Tyge Kroghs historieskrivning har elementer til fælles med mikrohistorie i Ginzburgtraditionen og eventuelt også med ame-

rikansk *New Cultural History*. Der er også berøringspunkter med vor egen Hugo Matthiessens fokusering på samfundets natside og dets ildsete eksistenser, som han allerede i 1910 skrev om i *Bøddel og galgefugl*.⁶ Der er imidlertid også forskelle.

To forhold falder umiddelbart i øjnene. Tyge Krogh bruger ikke sproget på samme måde som i dele af den nye kulturhistorie og den italienske mikroforskning, og heller ikke som i den ældre romantiske kulturhistorie. Forfatteren kaster sig for det første ikke ud i såkaldt evokativ skrivning i sine miljø- og situationsskildringer, selv om han tilsyneladende gerne vil skrive dramatisk om fx livet i fangekælderen, om brændemærkningen og om hængningen.⁷ Han har stoffet og han ejer både soberheden og hensigten, men alligevel er det som om, der er noget i ham, der holder igen. Dermed tror jeg ikke, at den anderledes skrivning kommer til at virke tilstrækkeligt frugtbart tilbage på opfattelsesmulighederne (fortolkningen) hos *både* skribenten og læseren. De dramatiske passager kommer udelukkende til at fungere som pædagogisk værktøj.

For det andet har Tyge Krogh tilsyneladende ikke helt taget stilling til den genre, han vil betjene sig af som (kultur)historiker. Her kan mange af os nok stadig lære af så forskellige forfattere som Hugo Matthiessens, Robert Darntons og den tidlige Carlo Ginzburgs formkritiske måde at redigere deres bøger på. Vælger man som disse folk at skrive »en historisk historie« – hvad Tyge Krogh jo også vil – ser det ud, som om man netop må vælge. Tilvalg fordrer som bekendt også fravalg. Skal historie skrives som et fortællende forløb, hvad jo er den lille histories væsen, og ikke som en udfoldet analyse, går det næppe an, at forfatteren ind imellem også diskuterer paralleller i nutiden, eller nogle steder skifter over til at skrive almen historisk

retslære eller administrativ historie. Her kommer den udredende tanke-tørhed nemt til at slå Kalundborg-historiens fortælling i stykker. Nogle gange er det tydeligvis vigtigt for forfatteren at overbevise den åbenbart altid videbegærlige læser om den rette udlægning af et bestemt forhold i tiden, fx om ændringer i retsadministrationen. Men hvorfor er det så vigtigt i en bog om natmændenes opførsel og tankeverden i Kalundborg, og hvis det er af betydning, kunne sådanne udredninger vel placeres i noterne, og dermed spare brødteksten for at blive brudt? Prisen for kombinationen af analyserende oversigt og fortælling ser nemlig ud til at blive betalt af forløbet i fortællingen. Efter at læseren forsøger at leve sig ind i en persons situation og begynder at begribe noget af, hvad der egentlig var på spil, kan vedkommende pludselig i næste afsnit blive belært om udviklingen i retslige, administrative detaljer.

Hvis Tyge Krogh finder det nødvendigt at få læseren til at tænke på sin egen samtids forhold i lys af de historiske ofte anderledes forhold, gælder det vel netop om i den lille historie – gennem forfatterens sproglige form – at få læseren til selv at foretage operationen. Ellers kan den oplysende finger nemt komme til at ødelægge hensigten. Nutidens spørgsmål og anderledeshed kan i en historisk bog godt ligge under den fortidige tekst, hvor den opmærksomme læser inviteres til at fange begge pointer. Det kræver naturligvis, at forfatteren ønsker at lade sin skrivemåde henvende sig til både forstanden og fornemmelsen.

Forfatteren er naturligvis i sin gode ret til ikke at tage dette skridt. Jeg tror dog, at denne tilbageholdenhed gør, at han ikke alle steder får foldet sin på så mange områder prisværdige indsats helt ud. Tyge Kroghs forskning er imidlertid af en sådan kvalitet, at den sagtens kunne tåle det.

Til gengæld når Tyge Krogh også meget med sit forsøg på at skrive anderledes historie. Han viser, at natmandsberetningen sobert grebet an er lige så seriøs en historie som al anden form for historie, nationalstatens historie indbefattet. Der er ingen overdommer, som er i stand til at dømme i sådanne sager, så længe perspektivet er frugtbart. Det interessante er endda, at Tyge Kroghs forstandige behandling af natmandssagen i Kalundborg viser, i hvor høj grad den lille historie er i stand til at klargøre, hvordan store dele af samfundet i almindelighed hang sammen. Spørgsmålet er for øvrigt, om vi virkelig kan forstå den slags forhold, hvis historien ikke vises gennem konkrete eksempler.

Det lille kulturhistoriske eksempelstudies styrke ligger imidlertid ikke i blot at være en afspejling af noget større. Udført med professionel indsigt har det også sine egne metodiske muligheder, fx når Tyge Krogh udreder, hvordan natmandsinstitutionen og natmands- og bøddelholdningerne i høj grad var rammesat og funderet af det samfund, som selv sanktionerede dem, samtidig med at natmændene også selv var aktivt med til at vedligeholde både andres og egne normer om dem selv gennem det liv, de levede.

Derfor bør historisk og folkekulturrelt interesserede ikke snyde sig selv for at stifte bekendtskab med Tyge Kroghs bog. Den er ikke blot spændende og informativ – den er også god at diskutere historie og kulturforskning ud fra. Man er nemlig ikke i tvivl om, at det historiske håndværk er i orden, hvad angår fremfindelse og læsning af

relevante kildetekster, og bogen viser samtidig, at historie også er kvalificeret fortolkning og analyse af det læste samt stillingtagen til form og genre. På de to sidstnævnte områder kan læserne være mere eller mindre enig med forfatteren, men total enighed er egentlig ikke det vigtigste. Det fagligt og pædagogisk vigtige er, at valgene er bevidste og så synlige, at de kan gøres til genstand for meningsudveksling, og dermed indgå i den stående debat om kulturhistoriens relevans og muligheder.

Noter:

1. Tyge Krogh: Det store natmandskomplot. En historie om 1700-tallets kriminelle underverden, 2000, 187 s., 198 kr.
2. Tyge Krogh: Bødlens og Natmandens Uærlighed, Historisk Tidsskrift 1/94, 1994.
3. Robert Darnton: The Great Cat Massacre and other Episodes in French Cultural History, New York og Carlo Ginzburg: Ecstasies. Deciphering the Witches' Sabbath, London, 1991.
4. Tyge Krogh: Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel, 2000, s. 7-8. Bogen er anmeldt af Hans Henrik Appel i Fortid og Nutid 2000:3, s. 220-231.
5. Med historisme menes her forståelse af et fænomen via dets historie, dvs. gennem studiet af fænomenets udvikling – nemlig dets oprindelse, væren og eventuelle destruktion.
6. Jeg tænker fx på Carlo Ginzburg: The Cheese and the Worms, London, 1981 og på ovennævnte værk af Robert Darnton: The Great Cat Massacre. Se endvidere Hugo Matthiessen: Bøddel og galgefugl. Et kulturhistorisk forsøg, 1910.
7. For en kort omtale af anderledes »skrivning« af moderne kulturhistorie se Palle Christiansen: Kulturhistorie som opposition. Træk af forskellige fagtraditioner, 2000, s. 111, 171, 212.

Anmeldelser

Eiler Worsøe: Skovbilleder fra en svunden tid, Skovhistorisk Selskab, 2000, 152 s., 188 kr.

Skovbilleder fra en svunden tid er en meget smuk bog, rigt illustreret med farvebilleder, indbundet i hardback. Skønt der stort set kun kan siges godt om bogens udstyr og indhold, så rummer den dog også nogle fejl som misklæder den, især fordi der efter alt at dømme er tale om banale korrekturfejl, hvorfor jeg her blot skal gøre opmærksom på deres eksistens, særligt i bogens første del. Disse banale fejl anfægter ikke bogens kvalitet. Eiler Worsøe er en af vore kyndige skovhistorikere. Worsøes interesse for kulturlandskabet i almindelighed og skovhistorien i særdeleshed er bl.a. blevet udmøntet i et kompetent forfatterskab og i utallige studieture i danske og nordiske skove, hvor Worsøes fotoarbejde på eminent vis både dokumenterer et landskab under stadig forandring og forsvinden, og fastholder de fortidige kulturlævn, der lader sig spore i skovene. Skovene er nemlig ikke statisk natur, men i høj grad et produkt af menneskets brug og indgreb.

Det er særligt det sidste aspekt, der er centralt i bogen: Krydsfeltet mellem naturskov og kulturskov. Her viser det sig paradoksalt nok, at det, man i almindelighed er mest tilbøjelig til at opfatte som naturskov, i reglen er et resultat af menneskets brug af skoven og derpå ophør af brug (s. 127), og at denne kulturskov faktisk er »det vildeste natur, vi har i Danmark« (s. 142). I ni tekstmæssigt korte kapitler gennemgår Worsøe skovens brug i Middelalderen, forklarer om ejerforhold og brug af overskov og underskov, egekrat og skovfredning, kongens, herremandens og bondens skov, naturskov eller opgivnet drift, og endelig kort om specielle fænomener som overtro, mølle- og fiskedamme. Efter maksimalt fem siders tekst pr. kapitel følger den fotografiske redegørelse for emnet, hvor de fine farvefotos dels giver eksempler på de i teksten omtalte forhold, dels supplerer med nye oplysninger i såvel billedet selv som i billedtekster. En indvending mod bogen kan være, at de mange fotos ganske vist på overbevisende måde viser de spor i landskabet, som det pågældende kapitel handler om, men at det af hensyn til det historiske perspektiv havde været interessant om Worsøe også havde inddraget ældre billedmateriale. Dette gøres indledningsvis med middelalderlige kalkmalerier med skovmotiv (s. 9 og 11). Man havde gerne set Worsøe inddrage også andet materiale, f.eks. i forbindelse med forfatterens indgående og begejstrede omtale af 1700-årenes kortmateriale (s. 33 og 48); det ville være interessant at se nogle eksempler på disse kort. Men

den store historiske afhandling har ikke været forfatterens ærinde, hvilket også forklarer den selektive litteraturliste (s. 152). Worsøe har villet undersøge og fremvise kultursporene i skovene, og det er lykkedes med den korte tekst som bred historisk og til dels teknisk referenceramme, og med billederne som primær formidlingsform. Med bogen i hånd kan man få svar på mange af de spørgsmål, skoven som kulturlandskab rejser: Skoven var engang et varieret produktionsapparat og den rummer adskillige kulturspor, som i nogen grad er overset, hvilket får Worsøe til at pointere: »Hvad der næsten overalt er gået til grunde i det åbne land er ofte bedre bevaret i skovene, hvor plovens gang har været mindre almindelig« (s. 141).

Hvad det er man skal se efter, bliver man klogere på efter at have læst Worsøes bog. Eller måske rettere set den. De mange sider til trods er bogen hurtigt læst. Til gengæld bør man bruge lang tid på at konsumere den med øjnene. Dét er bogens intention, og en sådan fremgangsmåde sikrer udbyttet. *Skovbilleder fra en svunden tid* er nok en bog til at læse, men i højere grad er den en sebog. Den kan nydes hjemme, men også med udbytte medbringes på skovtur.

Henrik Gjøde Nielsen

Erling Bondesen og Inge Wohlert: Høy Ædle Hr. Biskop. Præsteindberetninger om jordskælvet den 21.-22. december 1759, Roskilde Museums Forlag, 1999, 320 s., 225 kr.

»Samme aften gik jeg i seng kl. 10-11, men så som jeg formedelst svaghed ikke vel kan sove før kl. 1-2, lå jeg og hørte noget rumlen kl. 1 kvarter til 2. Men så som der løber en almindelig skovvej tæt ved præstegården, og jorden var hårdfrossen, tænkte jeg, at det var skovvogne med brænde. Men i det samme kom nogle stød i jorden, dog tvende fornemmelig, dette syntes mig at komme fra øst og gå i nordvest. Sengen jeg lå i syntes ligesom at slingre – denne bevægelse syntes mest at være i nord. Derpå greb jeg efter sengebåndet, rejste mig og gik til vinduet; så ud at det var usædvanlig lyst, men jeg tænkte, at det var nordlys. Siden hørte jeg ikke noget mere. Gud lade denne jordens bevægelse bevæge enhver kristen til inderlig at falde ind til Gud, og bede at han ikke vil øve sine retfærdighed omme over os for Jesu Christi skyld«. Sådan beskrev pastor Rasch i Butterup Sogn på Vestsjælland, hvordan han oplevede det usædvanligt voldsomme jordskælv, der lige før julen 1759 ramte Sydskindanavien og Danmark.

Umiddelbart efter rystelsen bad den sjællandske biskop Harboe stiftets præster om at indberette, hvad de havde oplevet, og det er blandt disse indberetninger, vi finder Rasch' beretning. Disse jordskælvsindberetninger blev allerede i 1765 brugt som grundlag for astronomen Christian Horrebows beskrivelse af jordskælvet, men i den senere litteratur omtales de som værende forsvundne. De har imidlertid altid befundet sig i Sjællands Stifts Bisparkiv, hvor Erling Bondesen og Inge Wohlert da også har fundet dem, og nu udgivet dem i bogform.

Når den sjællandske biskop Ludvig Harboe interesserede sig for at lade præsterne beskrive jordskælvet virkninger i deres sogne, skyldtes det dels at der i 1755 havde været et meget voldsomt jordskælv i Lissabon, der på det nærmeste havde lagt byen øde, og som kostede mellem 30.000 og 70.000 mennesker livet, dels at det var helt i oplysningstidens ånd (og han var medlem af Videnskabernes Selskab) at lade foretage en sådan beskrivelse af naturfænomener.

I Danmark er jordskælv af en sådan styrke som det i 1759 ikke hverdagskost. De forekommer højst én-to gange i hvert århundrede, og sammen med et jordskælv i 1904, er 1759-jordskælvet det kraftigste, der nogensinde er registreret i Skandinavien. I Tønsberg ved Oslo-fjorden frygtede man »husenes omstyrtelse«, og i Göteborg revnede skorstenene og kakkelovne faldt om. I Vejle faldt opsatser ned fra skabene, dørene sprang op, mure på nybygninger revnede og folk, der var sent oppe, kunne knap stå på jorden.

Høy Ædle Hr. Biskop består af tre dele, hvoraf den første rummer en meget fyldig indledning. Her gøres rede for jordskælvet, og desuden giver forfatterne en indføring i 1700-tallets opfattelse af naturfænomener som jordskælv. Samtidig trækkes konturerne op i det samtidige akademiske miljø i København. Professor i astronomi Christian Horrebow, der er den første, der behandlede indberetningerne, bliver portrætteret og hans indsats vurderet. Desuden bliver der foretaget en nutidig gennemgang og bearbejdning af oplysningerne i præsteindberetningerne. Jordskælvet center beregnes her til at have ligget i det nordøstlige Kattegat, hvilket jo passer godt med de oplysninger om dets følger, der kan iagttages i Göteborg og Tønsberg.

Bogens anden del indeholder ordrette transskriptioner af samtlige bevarede indberetninger, og derefter følger et afsnit med translitterationer af samtidige avismeddelelser, mens den tredje del indeholder meget fyldige ordforklaringer og noter samt selvfølgelig person- og stedregister og litteraturliste.

Bogen, hvis hovedtema nok ligger uden for den sædvanlige kulturhistoriske synsvinkel, placerer sig fint blandt andre kildeudgivelser pga. den gode indføring i tidens tankegods og sit fyl-

dige noteapparat. Den hører med sine 200 præsteindberetninger til blandt de uomgængelige anskaffelser for arkiver og museer, der har arbejdsområde inden for det daværende Sjællands Stift.

Peter Blumensaaft

George Nellemann: Lollands Albue – kystkultur i historisk perspektiv, Museet Falsters Minder, 2000, 96 s., 89 kr.

Albuen er en halvø, kun forbundet med Lolland ved en smal, vanskelig passabel tange. I 1916, da der boede flest på stedet, nåede folketallet op på 41. Frem til 1959 holdt tallet sig over 25; i 1965 var der 13, i 1985 fem og i 2000 to indbyggere. Det er ikke en folkerig lokalitet, der gøres til genstand for undersøgelse i *Lollands Albue – kystkultur i historisk perspektiv* af George Nellemann, tidligere inspektør ved Nationalmuseet. *Lollands Albue* er resultatet af hen ved 20 års arbejde med denne på én gang særegne og typiske lokalitet. Bogen udsendes på et tidspunkt, hvor begrebet mikrohistorie sættes på den metodiske og teoretiske dagsorden (jvf. *Den jyske historiker* nr. 85, 1999, Mikrohistorie, anmeldt i *Fortid og Nutid* 2000:3, s. 232-233). På sin vis udgør Nellemanns bog et eminent bidrag til genre (om end den næppe er tænkt sådan), idet Nellemann ved sit studie af den ekstremt lille lokalitet også afdækker forhold og processer af mere generel og vidtrækkende betydning, hvilket netop karakteriserer den kvalitativt gode lokalhistorie, uanset hvilken etikette man finder mest betegnende.

I 1982 førte fundet af et hus med fiskeredskaber fra de foregående 100 år, ordnede og funktionsklare, til Nellemanns første besøg på Albuen. Dette besøg blev siden fulgt op af mere end 30 på stedet, suppleret med arkivalske undersøgelser lokalt, i Rigsarkivet og på Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. Nellemann må være blevet fascineret af Albuen, og har nøje undersøgt arkivskabende erhverv som lodseri, kystudkigtstjeneste og fyrvæsen. Hertil kommer, hvilket egentlig er undersøgelsen primære objekt, behandlingen af fiskeriets udvikling, der i højere grad har måttet basere sig på feltundersøgelser, interviews, kortlægning af udviklingen i fiskeredskaber og fangstmetoder m.v. Disse centrale områder indrammes af redegørelser for stedet i middelalder og renæssance, for stormflod og de store krige 1807-14, 1914-18 og 1940-45, for bøndernes brug af Albuen, skoleforhold og postbåd, alt velskrevet og velillustreret med gamle billeder og optagelser ved forfatteren. Læseren kommer meget tæt ind på livet på

Albuen, hvor hele befolkningen i perioder bestod af lodserne og deres familier, men hvor homogeniteten i andre perioder brydes af sociale skel mellem de, der havde faste indtægter og gode bundgarnspladser, og så de mindre heldige, der måtte klare sig med vod- og krogfiskeri. På Albuen har man i vid udstrækning, som mange andre steder, klaret sig ved at påtage sig flere erhverv på en gang som lods, fisker, bjærgningsmand, kystudkig osv. Det detaljerede beretning føres, hvor det har været muligt, frem til år 2000, f.eks. for de meteorologiske indberetningers og for postbådens vedkommende.

Netop det begrænsede folketal og det begrænsede område har muliggjort undersøgelsens detaljeringsgrad. Læseren følger de enkelte familier, for en dels vedkommende fra midten af 1800-tallet, og de mange funktioner, som den enkelte især mandlige beboer udøvede betyder, at erhvervenes historie følger menneskets og vice versa. På det overordnede niveau bibringes læseren et glimrende indtryk af fiskeriets udvikling på øerne ved Østersøen og af livet i en kystkultur, der både er enestående og repræsentativ for livet ved de indre danske kyster. At der er tale om en lille lokalitet anfægter ikke undersøgelsens kvalitet, specielt hvad angår udviklingen i det 20. århundrede. Læseren af *Lollands Albue* får et godt indblik i kystkultur i historisk perspektiv.

Henrik Gjøde Nielsen

Jens Henrik Koudal: For borgere og bønder. Stadsmusikantvæsenet i Danmark 1660-1800, Museum Tusulanums Forlag, 2000, 836 s., 450 kr.

Jens Henrik Koudals store bog, der blev forsvaret for den filosofiske doktorgrad i januar 2000, er et pionérværk på sit felt. Aldrig tidligere har det danske stadsmusikantvæsen været underkastet en så grundig empirisk undersøgelse, hvor både de socialhistoriske og musikhistoriske temaer behandles, og hvor sammenhængen mellem musiklivet i by og på land analyseres sammen. En af bogens pointer er nemlig, at den danske spillemandsmusik – dvs. bondemusikken ude på landet – var påvirket af den musik, der fandtes i byerne, og det vil igen sige inspireret af udefrakommende (europæisk) musik. Dette skyldtes de enkelte byers stadsmusikanter, som siden enevældens indførelse i 1660 havde haft privilegium på at levere musik til fester i by og på land. Da stadsmusikantens repertoire i høj grad var præget af den musik, der var moderne i det øvrige Europa, betød det, at bønderne til dels kom til at høre moderne, europæisk musik til deres bryllupper, høstgilder mv., selvom de ofte hellere ville høre det, de kendte i forvejen.

De bønder, som gik stadsmusikanterne i bedene som »fuskere«, dvs. at de brød musikantens privilegium ved at spille til bøndernes fester, var uundgåeligt påvirkede af stadsmusikantens repertoire. Den europæiske musik vandt således indpas, også hos bondespillemændene, om end det skete i forvanskede eller ændrede versioner. Så meget altså for myten om den gamle, danske spillemandsmusik. En sådan eksisterer i virkeligheden slet ikke. Lige som så meget andet var også bøndernes musik inspireret af udefrakommende indflydelse, og det viser hvor varsom man skal være, når man arbejder med den »gamle« danske bondekultur.

Det monumentale musikhistoriske værk på hele 836 sider er først og fremmest delt i to dele: nemlig en tekstdel og en bilagsdel. Tekstdelen er på 551 sider, mens de resterende 285 sider udgøres af bilag. Dette rejser spørgsmålet om ikke disse bilag i stedet kunne være publiceret i form af en medfølgende cd-rom, således at bogen dels kunne være blevet billigere og dels noget lettere at håndtere. Også tekstdelen falder i to tematiske forskellige dele: De første 349 sider er viet til den social- og kulturhistoriske gennemgang af selve stadsmusikantembedet og stadsmusikanternes sociale forhold, mens de resterende 175 sider er viet til en gennemgang af musikanternes repertoire og instrumenter. De sidste 22 sider udgøres af konklusionen, hvor undersøgelsens resultater trækkes op og hvor der peges på emner, som stadig mangler at blive udforsket.

I et rent socialhistorisk perspektiv er det først og fremmest de første 349 sider samt konklusionen der har interesse, mens den øvrige tekstdel må siges at angå de rent musikhistorisk interesserede læsere. Særligt denne sidste del må dog karakteriseres som et *must* for alle de nulevende spillemænd, der ønsker mere viden om deres forgængeres repertoire og instrumentering. Det er nemlig et meget stort og væsentligt stykke arbejde, som Koudal har udført for at kortlægge den musik og de instrumenter, som spillemænd over hele landet diverte med i det 18. århundrede. Alene af denne grund er bogen uomgængelig for enhver musikhistoriker.

Også i den socialhistoriske del har Koudal sandelig haft nok at bestille: Bogen indledes med et afsnit om bogens formål og opbygning, kildematerialets karakter samt hvorledes stadsmusikantvæsenet i det øvrige Europa fungerede i denne periode. Herefter skrider han over til at analysere det danske musikantvæsen i tiden op til enevældens indførelse, hvor det første store brud skete: nemlig monopoliseringen af festmusikken i hænderne på nogle enkelte kgl. privilegerede musikere, der skulle underholde folk både i by og på land. Herpå skildres enevældens lovgivning på musikområdet, musikanternes ansættelsesforhold og sociale vilkår, ligesom der redegøres for de enkelte musikantdistrikter og

hvorledes systemet fungerede i praksis indtil man i året 1800 nedlagde hele institutionen og gav musikken fri. I kapitlerne 7 og 8 undersøges stadsmusikanternes daglige arbejde, arbejdets organisering med musikantsvende, musikantlærlinge og musikforpagtere, ligesom musikanternes evt. familieforbindelser undersøges. Desuden belyses konflikterne mellem forskellige musikanter indbyrdes og mellem musikanterne og bondespillemandene ude på landet. Herefter glider bogen over i den rent musikhistoriske del, der igen følges af de mange, mange bilag.

Det er et stort og imponerende stykke arbejde som Koudal her har leveret og selvom man kunne indvende, at han nok burde have gjort mere ud af den rent kulturhistoriske dimension, som han i indledningen lancerer som en af hans inspirationskilder, så rykker det ikke ved, at hans store socialhistoriske undersøgelse leverer afgørende nyt om de danske stadsmusikanter og om spillemandsmusikken i byen og på landet. Det er en meget kildenær og meget empirisk styret disputats, som følger sig ind i den danske, historiske disputatstradition, hvor netop undersøgelser af denne art tegner traditionen og udgør den faste kerne. Men man skal nok være meget musikhistorisk interesseret for at give sig i kast med hele det digre værk, og man skal i hvert fald være det, hvis man skal kunne følge forfatteren over alle de mange sider.

Peter Henningsen

Erik Gøbel: De styrede rigerne. Embedsmændene i den dansk-norske civile centraladministration 1660-1814, Odense Universitetsforlag, 2000, 270 s, 250 kr.

I denne bog fremlægger Erik Gøbel resultatet af en prosopografisk analyse af de 1.256 mænd, der besatte de ledende poster i den dansk-norske civile centraladministration 1660-1814. Grundlaget for undersøgelsen er en database med oplysninger om embedsmændenes nationalitet, familiebaggrund, uddannelse, karriereforløb mm., i alt væsentligt på det materiale flittige personal- og administrationshistorikere gennem de forgangne godt hundrede år har samlet og gjort tilgængelige i form af etater og lignende, først og fremmest G.N. Kringelbachs *Den civile Centraladministrations Embedsstat 1660-1848* (1889) og *Civile Direktioner og Kommissioner samt andre overordnede Myndigheder under Enevælden* (1899) suppleret med biografiske leksika og andre opslagsværker. Af disse kilder er udtaget ca. 50.000 enkeltoplysninger, der er blevet lagret i Microsoft Access 7.0 og på den måde gjort tilgængelig for analyse på kryds og tværs. Resultatet er fremlagt i form af 74 tabeller, 8

diagrammer og en masse konkrete eksempler, der illustrerer de tørre tal.

Undersøgelsens grundlag er klart defineret, dokumentationen er hele vejen i top, og i et afsluttende afsnit gøres samvittighedsfuldt rede for undersøgelsens repræsentativitet, der med rette skønnes at være særdeles god. En række velvalgte illustrationer, en litteraturliste og et personregister afrunder det sobre håndværk, der præger bogen. Formålet defineres klart, det er at »tegne en profil af hele korpset« af højere civile embedsmænd. Denne opgave har ikke været forsøgt løst før, selv om der findes en række detailstudier og diverse begrundende skøn fra forskellige historikers side. Målet er altså i alt væsentligt »empirisk beskrivende« snarere end »forklarende og teoretiserende«, og der afstås bevidst fra »komparative analyser af forholdene i udlandet« (s. 10).

I kraft af dette deskriptive tilsnit lader resultaterne sig kun dårligt sammenfatte i få ord. Det ville kræve et skarpere analytisk fokus, f.eks. i form af systematisk sammenligning eller en stærkere interesse for den politiske side af forvaltningshistorien. Det er dog ikke for meget sagt, at den traditionelle opfattelse snarere udbydes, nuanceres og præciseres end revideres og perspektiveres. De opgaver, som Gøbel i denne omgang har afstået fra at tage op, byder sig – som han afslutningsvis tilføjer – til som naturlige muligheder for yderligere forskning. Med Gøbels værk har vi fået et fast holdepunkt, som netop i sin detailmættethed og overskuelighed åbner sig for anvendelse i mange slags analyser.

Afslutningsvis kan nærværende anmelder ikke bare sig for et lille hjertesuk. Det fremgår af forordet, at bogen er vokset frem af et dansk-norsk arkivsamarbejde, der også kastede nogle administrationshistoriske frugter af sig. Parallelt med dette arbejde puslede imidlertid en række universitetshistorikere, politologer og jurister med den nys udkomne *Dansk forvaltningshistorie* i to tykke bind. I den vil man af naturlige årsager finde afsnit (i Gunner Linds og Ole Feldbæks bidrag), der har mange naturlige berøringsflader med Gøbels undersøgelse. Som mange ved, blev forvaltningshistoriens udgivelse forsinket, således at manuskripterne til den her relevante periode lå færdige i en årrække, inden de udkom næsten samtidigt med det værk, der her anmeldes. Det fremgår af Gøbels forord, at professor Ole Feldbæk har vist ham den venlighed at kommentere manuskriptet, men man må vel som udenforstående have lov til at spørge, om det virkelig var det mest hensigtsmæssige på den måde at tage misteltenen i ed. Et direkte samarbejde ville da have været mere nærliggende, og det ville have gavnet *Dansk forvaltningshistorie*, som på den måde ville være blevet helt up-to-date. Eller hvad med den modsatte model: Manuskriptet til *Dansk*

forvaltningshistorie vandrede den modsatte vej, og Gøbel havde da fået lejlighed til at gøre sin undersøgelse mere spændende og perspektivrig ved at forholde sig eksplicit til Gunner Linds og Ole Føldbæks resultater. Begge dele må vi nu savne.

Sebastian Olden-Jørgensen

Annette Østergaard Schultz: Pligtarbejde og lystarbejde. Historien om at bryde nye veje i Nordvest- og Midtjylland 1842-1855., Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland, 2000, 346 s., 250 kr.

Interesserede i vejvæsenets udvikling eller i lokalhistoriske emner fra Viborg og Thisted Amter i midten af 1800-tallet vil, som undertitel angiver, kunne hente et væld af solide oplysninger i dette værk. Den let pirrende hovedtitel *Pligtarbejde og lystarbejde* bør dog få mange andre til at læse værket. Forfatteren, der er arkivar ved Landsarkivet for Nørrejylland, vil meget mere end beskrive nogle støvede grusveje i Jylland. Den økonomiske og politiske liberalismes gennembrud udfoldes i bogen på mikroplan fjernt fra politikernes, akademikernes og storkapitalens højborge – og fjernt fra trafikale knudepunkter. Historien om vejene i Nordvest- og Midtjylland er historien om bagstræb og fremsyn, egoisme og fællesskab, midt på heden, ved færgelejerne, langs grøftekanterne, dengang det moderne Danmark begyndte at tage form. Forfatteren er vejene alene en snitflade til at belyse forskellige holdninger til samfundets udvikling. Vejvæsenet er en »kålgård for egnsudvikling«, og bruges til at give et øjebliksbillede af, hvordan hverdagen fungerede i det lokale selvstyres første tid.

Det formelle grundlag for vejnettets vedligeholdelse og udbygning var vejforordningen af 29. september 1841. Den byggede på den knap 50 år gamle forordning af 13. december 1793. Kravene til vejenes standard, bredde, vejmateriale osv. forblev f.eks. ændret. Den nye forordning i 1841 ændrede især ansvars- og byrdefordelingen ved vejarbejdet. Forordningen udkom kun 1 måned efter landkommunalforordningen af 13. august 1841, der indførte amtsråd og sogneforstanderskaber, og må vist nok ses som en naturlig følgelovgivning af denne milepæl i den politiske udvikling. 1841-vejforordningens historik er i følge hele bogens idé dog ikke klarlagt. Det fremgår dog, at vejforordningen omfordelte byrderne ved vejarbejdet i en sådan grad, at den må ses som udtryk for egaliserings og økonomisk demokratisering.

Det nye regionale og lokale selvstyre fik som

arbejdsopgaver især fattig-, skole- og vejvæsen. Amtsrådene fik ansvaret for de mindre landeveje, der forbandt købstæderne eller førte til almindelige færgesteder og ladepladser. Hovedlandevejene, der forbandt landsdelene, forblev under statens styrelse til 1868. Bivejene blev underlagt sogneforstanderskaberne.

Forfatterens undersøgelse angår alene Viborg og Thisted Amter, relativt tyndtbefolkede udkantsonråder. Forfatteren fremhæver ubekymret, at disse amter ikke var repræsentative (s. 24 og 6). Mens de fleste i punktstudier vil vægte repræsentativitet højest som kriterium, går forfatteren rask mod vinden, men snurrer rundt og fortæller, at Thisted Amt ikke var repræsentativ, fordi den var »et af de få amter, om ikke det eneste«, hvor 1793-vejforordningen blev ført ud i livet, og hvor bønderne efter sigende havde set nytten af vejene. Thisted Amt havde årtier ind 1800-tallet pga. en fremsynet amtmænd været »en slags vejvæsenets avantgarde« (s. 24, 27, 38). Viborg Amt var mere typisk for de jyske amter, men alligevel ikke »repræsentativ« pga. naturgeografiske forhold. Her havde bønderne modsat i Thisted Amt ikke haft muligheden for at se nytten af vejene (s. 26f.). Med forfatterens ord, har hun således udvalgt to ikke-repræsentative amter, men i forhold til sin problemstilling, er det min påstand, alligevel opnået den attråede repræsentativitet. Forfatteren får yderligere medvind ved sit materialevalg. Som hovedkilder er anvendt amts- og amtsrådsarkiver, som ofte indeholder dokumenter fra de implicerede aktører – mellem den lokale forvaltning og centraladministrationen. Der er her, man finder brudfladerne mellem aktørerne (s. 10). Amtsarkiverne er generelt meget store, kan være vanskelige at arbejde med, og er derfor også generelt meget lidt brugte. Denne bog er et glimrende eksempel på en effektiv udnyttelse af disse arkiver, hvor der bl.a. findes et stort og varieret kildemateriale til belysning af slægts- og lokalhistoriske emner, men som denne bog viser, også lader sig anvende til systematiske, komparative undersøgelser af enkelte forhold.

I fokus er de mindre landeveje og bivejene, for det er ved disse, at der kan være en mulighed for at pligtarbejde blev til lystarbejde. Ved de mindre veje havde bønderne en egeninteresse, hvilke de i følge forfatteren ikke havde med hensyn til hovedlandevejene, der mest var til brug for kongen, hoffet og embedsstanden (s. 23).

Det er bevidst valgt at fokusere på de forskellige grupper af aktører: beslutningstagere, tilsynsførende og arbejdende. I forlængelse af de vejvæsenlige forpligtelser amtmændene efter 1793-forordningen havde haft, skildres først de nye amtsråds indsats for vejvæsenet (s. 41-90). I følge 1841-vejforordningen var amtsrådene forpligtet til at udarbejde forslag til landevejsregulativer, der skulle godkendes i Rentekammeret,

og til at vedligeholde og evt. grundforbedre de veje, der var optaget på regulativet. At vejarbejderne skulle betales af amtsrepartitionsfonden betød i sidste instans, at amtsrådet fik det afgørende ord. Forfatteren refererer særdeles minutøst dette arbejde i de to amter, og kommer herunder bl.a. ind på betydningen af hartkornets egaliserings i 1850. Loven betød bl.a., at også naturalarbejdet på vejene skulle fordeles ligeligt på hartkornet, hvilket især i Viborg Amt fik vidtrækkende følger. Thisted Amts traditionelle status som vejvæsenets avantgarde betød en lettere opgave, og i årene 1842-55 blev amtet i kraft af amtmændens position til »*det regionale demokratis bagstræber*« (s. 67). I Viborg Amt, hvor opgaverne var større og mere overskuelige, fik den nedsatte vejkomité i realiteten overdraget landevejsbestyrelsen (s. 68). I begge amter blev det praktiske arbejde med vejene i henhold til forordningen ledet af en amtsvejinspektør og indtil flere vejbetjente. Gennemgangen af disse (s. 91-122) viser ikke overraskende, at deres »*engagement og initiativrigdom var naturligt afhængig af hans (faglige) baggrund og den sammenhæng, som han blev placeret i, og hvor frit et råderum, han fik af amtsrådet*« (s. 121). Herefter gennemgås i et kapitel planeringsmanden (s. 123-39), som regel en husmand, der efter licitation overtog vedligeholdelsen af et mindre vejstykke nær sin bopæl. Det kommer ikke tydeligt frem i bogen, men det synes klart, at planeringsmændene hverken arbejdede af pligt eller lyst, men alene for indtægts skyld.

Efter dette meget praktiske niveau og en slags *case story* om »*Nørre-dråbyernes købstadsvej*« (s.140-62) vender forfatteren atter blikket mod de tilsynsførende (og politiske) instanser: Politimesteren, sogneforstanderskaber og sognefogeden. I den lange og meget detaljerede gennemgang (s. 163-240) kan især lokalhistorikere hente et væld af oplysninger om hverdagens små lokale konflikter i midten af 1800-tallet. I det større perspektiv bliver fremstillingen for omstændelig i forhold til de noget karrige konklusioner som forfatteren drager i disse afsnit. Men man får et godt indtryk af, at i begge amter stod og faldt vejenes beskaffenhed alene med indstillingen hos de involverede parter. Dette indtryk styrkes i den afsluttende konklusion, »*Regionen og lokalsamfundet – set med vejvæsenets objektiv*« (s. 271-87), hvor det f.eks. siges, at det er vanskeligt at give et entydigt billede af sogneforstanderskabernes praksis. »*Arsagen er jo nok den simple, at praksis og prioritering var meget forskellig fra kommune til kommune*« (s. 276). Det er uden tvivl meget rigtigt. Det er det også, når forfatteren desuden skriver, at sognefogdens muligheder for at løse sine opgaver var afhængig af hans sociale position og autoritet (s. 277).

I bogens sidste kapitler, »*Nogle beboere*« (s. 241-62) og »*Enkeltmand*« (s. 263-70), dykker vi

ned i den centrale problematik, nemlig den iver eller mangel på samme, som menigmand lagde for dagen i selve arbejdets udførelse. Der vises eksempler på, at bønder selv foreslog anlæg af nye veje, men der gives også eksempler på både enkeltmands og kollektive forsømmelser. Mange kommuner indberettede imidlertid ikke én eneste forsømmelig blandt de vejpligtige i et helt sogn – og dét rejser et metodisk problem. Var det fordi folk blot udførte arbejdet af lyst i glad forventning om de goder, arbejdet senere ville bringe dem? Eller var det fordi de vejpligtige i Thisted Amt var vænnet til tilsynet, dvs. kendte amtsrådets nidkærhed? Og amtsrådet i Viborg straks lod hammeren falde i form af bøder så de vejpligtige altså udførte arbejdet af skræk for repressalier? (s. 254). Forfatteren giver os (naturligvis) ikke noget entydigt svar. Igen er der tale om et både-og. Da husmænd og gårdmænd typisk oprådte kollektivt, handler afsnittet om »*Enkelmand*« især om proprietærer og godsejere. I vejsager handlede disse oftest ud fra snævre egeninteresser (s. 270). Det er vistnok bogens skarpeste konklusion.

Der ligger særdeles solide arkivstudier bag denne bog. Forfatteren indfrier sin hensigt: Gennem en udredning af forståelsen for vejenes vigtighed at give et øjebliksbillede af, hvordan »*dagligdagen*« fungerede i det lokale selvstyres første tid fra 1842-55. I indledningen bliver læserne nok lovet lidt mere, end konklusionerne kan bære, men det er egentlig ikke forfatterens skyld. At bryde veje i Nordvest- og Midtjylland i midten af 1800-tallet var nemlig både pligtarbejde og lystarbejde – og lønarbejde. Bogen rummer få, men gode illustrationer, heraf flere i farve, samt fremtræder i øvrigt i det pæne layout, der generelt præger bøgerne fra det nørrejske udgiverselskab.

Kenn Tarbensen

Ning de Coninck-Smith: For barnets skyld. Byen, skolen og barndommen 1880-1914, Gyldendal, 1999, 445 s., 375 kr.

Denne afhandling, der blev forsvaret for den filosofiske doktorgrad i maj 2000 på Syddansk Universitet omhandler overordnet set relationerne mellem skolen og den urbane barndom. Målet har været at indskrive købstadsskolens historie i barndommens historie samt at fortolke skolens udvikling som et produkt af ændringer i både by og barndom. Barndomsbegrebet forstås som en relation mellem de tre parametre: børns tid, børns krop og børns rum.

Arbejdet med afhandlingen har været drevet af en lyst til at forstå de mekanismer, der har medvirket til, at de privilegeredes barndom blev

norm. Tesen er at den nye folkeskole kom til at spille en central rolle for udbredelsen af barndommen som en særlig livsfase med sin egen selvstændige betydning til alle sociale lag. Derfor anskues barndommen i et dobbeltperspektiv, dels som en social struktur, der er forankret i tiden, rummet og kroppen, dels som en konstruktion eller et projekt, der blev udformet i et med- og modspil med mange aktører, nemlig filantroper, lærere, forældre og politikere. Det valgte aktørperspektiv betyder her, at de processer, der formede og forandrede barndommen, anskues som bevidste og intentionelle. Skolens udformning ses som et resultat af menneskelig handling, idet de konkrete handlinger i historien ses som vigtigere end de ideale ord og visioner, der fremgår af datidens trykte tekster.

Skolen som samfundsmæssig institution, som en fysisk og arkitektonisk ramme og som mødested for børn, lærere og forældre behandles indgående i 11 kapitler, men afhandlingen er ikke skolehistorisk i traditionel forstand. Snarere forsøger forfatteren at tolke skolens udvikling i lyset af den interesse for børns liv og helbred, som fandtes i denne periode. Det er denne sammen-tænkning af forandringerne i skoleliv og barneliv, der er afhandlingens originale bidrag. Det virker indlysende rigtigt, at man må undersøge de mikropolitiske processer omkring skolen for bedre at forstå, hvordan overgangen fra et børneliv i arbejde til et liv i leg og læring helt konkret er foregået.

Det virker utroligt frugtbart at tænke skolehistorie sammen med barndomshistorie, ikke bare ved at den sidste ses som en virkning af den første, men sådan, at det bliver tydeliggjort, at skolereformerne ikke kun drejede sig om en demokratisering af adgangen til viden og dannelse, men også tog sigte på en omformning af barndommen gennem et engagement i børnenes tidsforbrug, deres sundhed og helbred og deres tilholdssteder. Det var sådan der efterhånden blev skabt konsensus om barndommen som en periode, der udelukkende skal udspille sig i skolen og hjemmet (ikke på gader og arbejdspladser), med læring og leg og med aktiviteter, der ikke ødelagde og deformede børnenes ufærdige kroppe. Det fremhæves således også af forfatteren selv som afhandlingens centrale konklusion, at skolereformerne omk. 1900 medvirkede til en demokratisering af den borgerlige barndom, forstået som et arbejdsfrit liv i leg og læring i overensstemmelse med tidens videnskabelige indsigter i børns natur og udvikling (s. 257)

Som empiriske lokaliteter er valgt Esbjerg, Holbæk og Nakskov, som blev anset for at være skolepolitisk fremsynede købstæder. Ved at gå tæt på hvad der blev sagt og gjort – og af hvem – i forbindelse med en reformering af børns skolegang i disse byer, får man indblik i, hvorvidt det barnesyn, som lå til grund for lovgivning, stemte

overens med den faktisk levede barndom for flertallet af eleverne i folkeskolen. Dette undersøges i afhandlingens fire centrale kapitler med hvert sit fokus på barndommens centrale elementer, nemlig barnets tid (kap. 7), barnets krop (kap. 8), barnets rum (kap. 9) og forældrene (kap. 10).

Forinden lægges dog ud med mere overordnede redegørelser for barndomsforskningen (kap. 2), urbaniseringen (kap. 3), kampen om barnets natur (kap. 4), barndomseksperterne (kap. 5) samt skolepolitik og lovgivning (kap. 6). Debatten om hvad børns tid ideelt set burde fyldes med var ikke ny, den prægede også det meste af 1800-tallet. Det nye omk. 1900 var, at skolen havde befæstet sin position i barndommen. Skønt forsømmelser stadig var et problem i by såvel som på land, var der ingen, der for alvor betvivlede, at skolegang burde være en omfangsrig del af et naturligt barneliv. Dog havde forældre selvfølgelig forskellige ressourcer til at lægge deres børns barndom ud fra de retningslinjer, som bl.a. skolen dikterede. Der findes meget få kilder til forældrenes syn på deres børns barndom, men forfatteren gør et prisværdigt arbejde med at få mest ud af de kilder der nu engang er til rådighed. Sammen med statistiske opgørelser over forsømmelser og alder ved ud- og indskrivning anvendes klagebreve over lærernes straffemetoder og over uretfærdig mulktivering, hvorved det bliver muligt at tegne et nyt og interessant billede af samspillet mellem skole og forældrekreds.

Den vigtigste konsekvens af tidens købstadsreformer, set i et mikroperspektiv, var forøgelsen af skoletiden på 20-30% i forhold til forældregenerationen, der gik i skole før 1900. Til gengæld gik flere tidligere ud af skolen, hvilket af forfatteren ses som forældrenes mulighed for at tilpasse behovet for arbejdskraft til kravet om lange skoledage og ingen forsømmelser. Forældre lærte altså at leve med skolens forøgede krav på børnenes tid.

Selvfølgelig er det også problematisk at bruge en kvantitativ størrelse som forsømmelser til at slutte sig til, hvordan deres syn på skolegangens betydning for børnene var. Derfor bliver det heller aldrig helt klart, om forfatteren ser de fallende forsømmelsestal som en form for resignation (fx s. 358) efterhånden som der blev lagt en hårdere kurs med mulktivering, skolevisitationer og nedlæggelse af de private skoler, hvor der blev set mere liberalt på forsømmelser, eller snarere som et resultat af at selv fattige forældre efterhånden fik et barndomsbegreb.

Vi kommer vidt omkring i forfatterens bestræbelser på at indfange de forhold, der bidrog til skabelsen og udbredelsen af et nyt barnesyn: skolelæger, lovgivning om børnearbejdet, skolebespisning, skolebyggeri, feriekolonier, revselsesret, børnekriminalitet, klasselærerinstitutionen,

værgeråd, lusetanter og pædagogik. Alle virker de relevante og alle relationer diskuteres indgående også i den lokale kontekst. Der drages ingen forhastede konklusioner, og på intet tidspunkt gribes til letkøbte generaliseringer.

Dog kan man ikke undgå at føle, at der er et godt stykke fra indledningens overvejelser om mikrohistorie til afhandlingens konkrete analyse af reformerne på skoleområdet. Ganske rigtigt er der anlagt et individperspektiv, men ikke som det kendes fra fx den italienske mikrohistorie, hvor udvalgte personer fungerer som omdrejningspunkter for fortællingen. I denne afhandling er der unægtelig tale om navngivne lærere, politikere, filantroper osv., men de optræder i så stort antal, både på den politiske scene i København, i lærerforeningen og i Esbjerg, Nakskov og Holbæk, at man aldrig rigtigt lærer dem af kende som personer. Således får navnet ikke rollen som plot og personliggørelse af fortidige strukturer og afhandlingen kommer visse steder snarere til at minde om traditionel historieskrivning, hvor alle personer og begivenheder omtales i kronologisk rækkefølge. Den ny kulturhistories narrative ambition havde måske været lettere at opfylde, hvis blot nogle enkelte lærere havde fungeret som hovedpersoner i fortællingen. For i andre dele af afhandlingen, hvor målet ikke har været at dokumentere forskelle og ligheder af kvalitativ og kvantitativ karakter på lokalt niveau, er der en anderledes sproglig letthed, ja, ind imellem bobler det nærmest af fortælleglæde, især i kapitlet om pædagogik.

Der er ingen tvivl om, at spørgsmålet om, *hvor* *dan* udbredelsen af et nyt barnesyn, er foregået, kræver et svar af kompleks art. Et processuelt perspektiv i den mikrohistoriske udgave indebærer da også, at alle stemmer skal have lov til at lyde i deres egen ret, men ind imellem fristes man næsten til at tro, at kompleksitet er et mål i sig selv for den ny kulturhistorie. Når det gælder denne afhandling er der ingen tvivl om, at der er gjort et stort og solidt arbejde for at træve alle tråde op, men spørgsmålet er, om en bunke optrævlede tråde giver mere forståelse end et pænt strikket mønster? Afhandlingens store fortjeneste er dog, at den på en overbevisende måde belyser, hvordan nye holdninger til barnet udvikles i et samspil med den konkrete skolepolitik, således at ingen for alvor kan betvivle, at barndommen som en særlig livsfase på alle måder er et resultat af et stigende voksenengagement.

Lene Otto

Jan Pedersen: Teknologisk udvikling i maskinindustrien. Burmeister & Wain 1875-1939, Polyteknisk Forlag, 1999, 449 s., 298 kr.

Jan Pedersens bog er en let revideret udgave af hans ph. d.-afhandling. Det er en meget kompetent og gennearbejdet behandling af et kompliceret og omfattende emne. Den kronologiske ramme om fremstillingen er årene 1875-1939, og i det tidsrum foregik den 2. industrielle revolution, overgangen til industriel masseproduktion. Traditionelt henlægges den 2. industrielle revolution til 1890'erne, så den lange tidsramme 1875-1939 giver gode muligheder for at sætte 1890'erne ind i en længerevækkende sammenhæng, og det er et af Jan Pedersens hovedsynspunkter, at overgangen til en industriel produktionsmåde strakte sig over væsentlig længere tid end hidtil antaget. Mange af de teknologiske nybrud fandt sted i 1890'erne eller årene lige efter 1900, men først 1920'ernes skærpede krav til produktivetsforbedring førte til en bredere anvendelse af den nye produktionsmåde, som endda først nåede sin egentlige modning i 1930'erne.

Maskinindustrien blev den centrale industrielle sektor i den 2. industrielle revolution, og den er derfor velegnet som undersøgelsesområde, når man vil belyse den teknologiske side af den industrielle udvikling. Der er især to teser, som Jan Pedersen tager op til kritisk prøvelse. Den ene er Harry Bravermans tese om, at overgangen til industriel masseproduktion var ledsaget af en generel dequalificering af arbejdskraften. Den anden er David Landes' teori om, at den 2. industrielle revolution betød en overgang til produktion efter de udskiftelige deles princip. Jan Pedersen finder ikke bekræftelse på nogen af disse teser.

Som emne for sin bog har han ikke valgt hverken den 2. industrielle revolution eller maskinindustrien, men en enkelt virksomhed, Burmeister & Wain. Den har af mange grunde interesse i sin egen ret, men er her valgt som eksempel, og Jan Pedersen har lagt et stort arbejde i at relatere udviklingen på B&W til en videre sammenhæng. Det lykkes gennemgående godt, og selvom B&W næppe uden videre kan regnes for typisk for maskinindustrien, har bogens resultater værdi langt ud over den snævrere virksomhedshistorie.

Efter nogle indledende kapitler om bogens formål og den historiske udvikling af maskinindustrien i almindelighed og Burmeister & Wain (og dets forløbere) i særdeleshed behandler Jan Pedersen i bogens fire hovedkapitler hhv. produkter, afsætning, teknologi og arbejdsorganisering.

B&W omfattede både et skibsværft og en motorfabrik. Skibsværftet lades ud af betragtning

i de fire hovedkapitler. Inden for maskinområdet havde B&W oprindelig haft en meget blandede produktion, men med tiden specialiseredes aktiviteten mere og mere. I den undersøgte periode var der tre hovedprodukter: centrifuger, dampmaskiner og dieselmotorer. Af disse var centrifugerne et kapitel for sig. Det var en produktion, som B&W tog op i begyndelsen af 1880'erne, da firmaet erhvervede L.C. Nielsen (Maglekilde)'s patent. Centrifugerne blev løbende forbedret 80erne igennem i skarp konkurrence med det svenske firma Separator, som imidlertid omk. 1890 fik et afgørende forspring gennem en såkaldt tallerkenindsats, som forbedrede centrifugens energiøkonomi betydeligt. B&W's centrifugeproduktion blev derfor forholdsvis beskeden i 1890'erne, men da Separators patent på tallerkenindsatsen udløb i 1898, lancerede B&W en ny centrifuge, Perfect, som kunne tage kampen op med Separator. Det lykkedes for så vidt, men produktionen havde ingen organisk forbindelse med B&W's øvrige aktivitet, og i 1909 solgte B&W sine rettigheder på området til Separator og standsede centrifugeproduktionen.

Nogenlunde samtidig indstillede B&W også sin anden hovedproduktion, dampmaskiner. Dem havde firmaet bygget stort set fra sin start i 1843, men de begyndte efterhånden at blive afløst af andre kraftmaskiner. B&W havde selv deltaget i denne udvikling, da firmaet i 1898 erhvervede rettighederne for Danmark til fremstilling af dieselmotorer. Det var på det tidspunkt en helt ny tysk opfindelse, som stadig var behæftet med tekniske vanskeligheder, men fra 1903 satsede B&W på en produktion af dieselmotorer, og fra 1912 blev det hovedproduktet for B&W's maskinfabrik.

Markedsforholdene for de tre hovedprodukter var ganske forskellige. Centrifugerne blev i vidt omfang eksporteret, og i den første fase i 1880'erne overlod B&W forhandlerretten til firmaet H.C. Petersen & Co. Da den nye Perfect-model blev lanceret omk. 1900, slog B&W ind på en anden strategi og opbyggede sit eget forhandlernet i udlandet. Det blev imidlertid afviklet sammen med produktionen i 1909.

Dampmaskinemarkedet karakteriserer Jan Pedersen som svært gennemskueligt og foretager ikke nogen dybere analyse. Derimod belyser han dieselmotormarkedet indgående. Her udviklede B&W sig hurtigt til den førende producent af skibsdieselmotorer på verdensplan. Det skete i konkurrence med MAN i Tyskland og Sulzer i Schweiz, og det blev administreret gennem et særligt licenstagssystem. Det kan stå som eksempel på en særlig økonomisk transaktionsmåde, som hverken havde karakter af frie markedstransaktioner eller transaktioner, der var internaliseret ind i store hierarkisk opbyggede firmaer. Licenstagssystemet fungerede i økonomisk forstand som en slags løst kartel centreret om-

kring licensgiveren (B&W) og bundet sammen af en fælles teknologisk kultur, som bl.a. inddrager en kontraktlig forpligtelse til at dele produktforbedringer med nettets øvrige deltagere.

Det kan være vanskeligt at finde materiale til en mere indgående belysning af den teknologiske udvikling på en virksomhed, men B&W's regnskabsafslutningsbøger rummer forholdsvis detaljerede oversigter over produktionsudstyret på virksomhedens forskellige afdelinger. Jan Pedersen har derfor kunnet belyse udviklingens hovedtræk. Inden for maskinfabrikken var der fire hovedafdelinger: støberi, smedje, maskinværksted og montageværksted. Støberiets teknologiske udvikling er generelt dårligst belyst, men man kan se, at B&W etablerede sit eget stålværk i 1907-08, hvilket dog nok så meget var led i en uafhængighed af underleverancer som en teknologisk fornyelse. Nogle år før havde B&W af samme grund etableret egen storsmedje. Den kom ikke bare til at dække B&W's eget behov, men leverede også f.eks. store aksler til andre virksomheder. I storsmedjen tog B&W hydrauliske presser i brug. Størst interesse fra et teknologihistorisk synspunkt har imidlertid udviklingen i maskinværksted og montageværksted. De behandles under ét, hvilket er en skam, da det ville have stor interesse at følge fordelingen af arbejdsopgaver mellem de to værksteder. Det gøres ikke, men for de to værksteder under ét kan man se, at drejebænke og fræsemaskiner var de vigtigste værktøjsmaskiner, og at der foregik en løbende forbedring af disse to typer, men at denne udvikling strakte sig over lang tid, og at de teknologisk avancerede maskiner som f.eks. revolverdrejebænken først for alvor blev taget i brug i 1920'erne. Jan Pedersen kan også vise, at det gammeldags krafttransmissionsudstyr holdt sig forholdsvis længe på B&W, og at en systematisk standardiseringsindsats, der er en forudsætning for en produktion efter de udskiftelige deles princip, først blev iværksat i 1920'erne. På dette grundlag når Jan Pedersen frem til sit hovedsynspunkt, at den 2. industrielle revolution var knap så revolutionær og mere langstrakt end hidtil antaget.

På det organisatoriske plan blev den 2. industrielle revolution ledsaget af *the managerial revolution*, overgangen fra, at virksomhedens ejere forestod ledelsen til, at det var professionelle ansatte direktører. Denne udvikling kan også ses hos B&W, men også i denne henseende som en mere langstrakt proces. Wain døde i 1882, og Burmeister fratrådte som direktør i 1890, så fra da af var ejerne ikke længere repræsenteret i den direkte ledelse, men først efter rekonstruktionen af selskabet i 1933 blev der ansat en egentlig professionel ledelse. De mellemliggende 43 år var præget af forskellige former for ledelse. Det første tilløb til en moderne, ansat direktion blev taget i 1895, da K.C. Nielsen afløste

skotten Halley. K.C. Nielsen fik etableret en direktion med direktører, der blev ansvarlige for hver sit område, og ham selv som øverste instans. Han fratrådte i 1907 og fik ikke nogen direkte efterfølger, men maskindirektøren Ivar Knudsen blev den ledende blandt direktørerne og fortsatte som sådan til sin afgang i 1919. Mangelen på en egentlig administrerende direktør blev følelig i den følgende periode, hvor Chr. Overgaard var den mest fremtrædende blandt direktørerne. Han var en fremragende tekniker, men manglede forretningsmæssigt overblik, og i 1933 var virksomheden på randen af konkurs, men blev reddet ved et lovindgreb, fordi den simpelthen var blevet for stor til, at samfundet ville acceptere, at den slet og ret lukkede. Hele den siddende direktion blev fyret, og C.A. Møller blev ansat som administrerende direktør. Dermed var omsider *the managerial revolution* fuldført for B&W's vedkommende.

På det organisatoriske felt er interessen i øvrigt især knyttet til, hvilke virkninger den 2. industrielle revolution fik på arbejdskraftens sammensætning. Som nævnt er den tese blevet fremsat, at der var tale om en generel dequalificering af arbejdskraften. Det skulle udmønte sig i en relativt voksende gruppe af ufaglært arbejdskraft. Dette spørgsmål lader sig ikke belyse klart, da der kun findes et tilfredsstillende kildemateriale for årene 1925 og 1935. I disse to år udgjorde de ufaglærte ca. 33% af arbejdergruppen. Det indikerer ikke nogen massiv tendens til at erstatte faglært med ufaglært arbejdskraft. Heller ikke på landsplan var der nogen større tendens til at erstatte faglært arbejdskraft med ufaglært i Danmark. Industri- og erhvervstællingerne viste således, at for de tre brancher maskinfabrikker (incl. jernstøberier), maskinværksteder og elektrotekniske fabrikker faldt andelen af faglærte arbejdere kun fra 79% i 1906 til 74% i 1935. Nu kan dequalificering af arbejdskraften tage andre former end den, at faglærte erstattes af ufaglærte, en udvanding af den faglige uddannelse f.eks. Men heller ikke dette synes at have været tilfældet. På B&W var der mange lærlinge, og selvom der ikke var tradition for at aflægge svendeprov, ser det ud til, at der var tilfredshed med uddannelsen blandt arbejderne, og da B&W omk. 1930 oprettede en særlig lærlingefdeling, kan man se, at det faglige indhold af uddannelsen ikke lå på noget lavt niveau.

Antallet af funktionærer steg heller ikke relativt, men udgjorde konstant 11-13% af den samlede arbejdskraft. Det tyder heller ikke på nogen omfattende dequalificering. Derimod sker der en forskydning inden for funktionærgruppen, så at ingeniører får en kraftigt stigende betydning, hvorimod værkstedsfunktionærer mistede terræn.

Lønudviklingen var præget af stigende real-

løn med tendens til, at arbejderne halede ind på funktionærer. F.eks. halede maskinarbejderne kraftigt ind på ingeniørerne 1902-32. Akkordløn vandt frem blandt arbejderne, og efter den store smedelockout i 1897 blev der gradvis opbygget et sæt praktisk anvendelige regler omkring denne lønform.

Ledelsesmæssigt blev den 2. industrielle revolution ledsaget af mere målbevidste ledelsesformer. Bedst kendt er F.W. Taylors *scientific management*. Den fik som princip kun punktvis betydning i Danmark. Jan Pedersen henviser her bl.a. til en bog af ingeniør ved F.L. Smidth, C.E. Carlsen, der i 1918 udgav *Teknisk-økonomisk Værkstedsorganisation for Jernindustriens Virksomheder*. Han tilsluttede sig Taylors tanker om en klar opdeling mellem planlægning og udførelse, men foretrak det danske lønsystem med procentakkorder for Taylors system med straf for manglende overholdelse af normer. I 1920'erne og 30'erne blev dele af Taylors tanker taget i brug på B&W. Den store taber i den forbindelse blev værkstedsfunktionærer. Den mere målbevidste virksomhedsledelse krævede, at lederne havde den nødvendige information. I den forbindelse fik bogføringen afgørende betydning. B&W fik i forbindelse med omdannelsen til aktieselskab i 1872 anlagt nyt bogholderi, og det fortsatte uden afgørende ændringer frem til 1932. Ændringer kom der dog. Fra 1902 blev det muligt at give et mere detaljeret billede af værditilvækstens fordeling på virksomhedens forskellige afdelinger, og senest fra 1919 blev der foretaget detaljeret bogføring af større enkeltordrer.

De fire hovedkapitler følges af et kapitel, der prøver at præcisere den teknologiske faktors betydning for værditilvæksten. Det er et værdifuldt forsøg på at bygge videre på de foregående resultater, men det svækkes af den vanskelighed, som Jan Pedersen selv peger på, at tallene vedrørende B&W's skibsværft ikke kan holdes udenfor, sådan som de blev i de fire hovedkapitler. Det bliver derfor svært at belyse den teknologiske faktors betydning, da skibsværftet var langt mere arbejdsintensivt end resten af B&W. Jan Pedersen når til det resultat, at 40% af den årlige værditilvækst skyldes væksten i maskineri, 30% væksten i arbejdskraft. De sidste 30% tilskrives så den såkaldte Totale Faktor Produktivitet. Hvad den helt præcis består af er svært at sige.

Udgifterne til arbejds løn og administration lå i hele perioden 1875-1939 nogenlunde fast på 56-57% af værditilvæksten med en indre forskydning, så at arbejderlønningerne udgjorde en voksende andel, funktionærlønningerne en svindende. De tekniske driftsudgifter voksede fra 15% af værditilvæksten i 1875 til 25% i 1939. Det kvantitative forhold mellem menneskelig og fysisk kapital var nogenlunde det samme.

Det absolut positive hovedindtryk af Jan Pedersens bog betyder ikke, at der ikke nogle steder kan sættes spørgsmålstegn ved hans resultater. Når det f.eks. siges, at det kvantitative forhold mellem menneskelig og fysisk kapital var nogenlunde det samme gælder det B&W som samlet enhed, men det sammenfatter i teknologisk forstand en række separate udviklingsforløb. Bag den tilsyneladende kvantitative konstans ligger etablering og afvikling af centrifugeproduktion, udvikling og afvikling af dampmaskineproduktion, etablering og udvikling af dieselmotorproduktion samt endelig jernskibsbyggeri. Dertil yderligere aktiviteter såsom etablering af støberiet og stålværk samt modernisering af støberiet. Hvis man koncentrerede undersøgelsen om maskinproduktionen alene, ville man formentlig kunne konstatere en forskydning i det kvantitative forhold fra menneskelig til fysisk kapital.

Denne udvikling er ikke kun udtryk for, at arbejdskraftens værdi i produktionsprocessen ændrede sig i periodens løb, men også for at styringen af produktionen var blevet mere præcis. I den forbindelse spillede bogføringen som nævnt en vigtig rolle. Her er det næppe korrekt at karakterisere bogføringen som i grundtræk uforandret 1872-1932. Det fremgår af bogen, at der blev skabt mulighed for at henføre udgifterne til de enkelte afdelinger og at der blev skabt mulighed for detaljeret bogføring af større enkeltordrer. Der er således indført en form for driftsbogføring, og det er regnskabshistorisk en afgørende fornyelse, jf. Jørgen Fink: *Regnskabsmateriale som historisk kilde; Erhvervshistorisk Årbog 1996*, s. 170ff, men bogføringens betydning som ledelsesinstrument kræver nok i det hele taget en grundigere udredning.

Det er ikke muligt at dokumentere udviklingen i produktionsstyringen på B&W i detaljer, men på et tidspunkt mellem 1912 og 1932 blev der etableret et særligt planeringskontor og et akkordkontor. Det er udtryk for en skarpere opdeling mellem planlægning og udførelse i overensstemmelse med Taylors principper. Det førte til en ændret sammensætning af funktionærgruppen. Ingeniørerne vandt frem på værkstedsfunktionærernes bekostning. Det forekommer derfor forbausende, at ingeniørerne samtidig tabte terræn til maskinarbejderne lønmæssigt, som Jan Pedersen har vist ved en sammenligning af situationen 1902 og 1932. Det er muligt, at der virkelig var tale om et relativt løntab, men ingeniørbegrebet ændrede sig fra 1902 til 1932. I 1902 var en ingeniør en civilingeniør; teknikumsingeniører fandtes endnu ikke, men forløberen for dem hed konstruktører. I 1932 fandtes der teknikumingeniører, medens civilingeniørbegrebet var under udbredelse for cand. polyt.erne. Hvor ingeniørgruppen i 1902 udelukkende bestod af polyteknikere, bestod den i

1932 af teknikumingeniører og formentlig også nogle (men næppe alle) polyteknikere; en del af disse indgår formentlig praktisk og lønmæssigt i ledelsen og den øverste administration. Udviklingen i realløn for ingeniørgruppen 1902-32 afspejler derfor formentlig nok så meget en ændret sammensætning af gruppen som en ændret lønplacering i forhold til arbejderne.

Med den mere bureaukratiske styring af produktionsprocessen skulle man tro, at funktionærerne kom til at veje tungere i forhold til arbejderne i periodens løb, men det er ikke det resultat, Jan Pedersen kommer til. Lønandelen lå temmelig konstant på 56-57% af værditilvæksten, men arbejdernes andel af lønsummen voksede, funktionærernes faldt. Der er for mig at se to fejlkilder i den forbindelse. For det første er der tale om hele B&W, således at det arbejdskraftintensive værft slører udviklingen på den mere kapitalintensive motorfabrik, og formentlig også således at centrifugeproduktionen indgår, men dertil kommer, at de såkaldte tekniske driftsudgifter vokser fra 15 til 25%, og de indeholder blandt andet lønudgifter, som ifølge sagens natur ikke kan være arbejderlønninger. Forholdet mellem funktionærernes lønandel og arbejdernes lønandel kan kun belyses præcist, hvis det lønelement, der indgår i de tekniske driftsudgifter, regnes med, og det får først virkelig udsagnskraft, hvis man kan sondre mellem værft og motorfabrik. Det samme gør sig for så vidt gældende, når der på s. 255 konstateres en forholdsvis svag vækst i kapitalproduktiviteten, idet man også her vil vente en forskel mellem værft og motorfabrik med en højere vækst for motorfabrikken.

Selvom der således kan sættes spørgsmålstegn ved nogle af bogens resultater, kan Jan Pedersen i høj grad være den bekendt som en lodig og givende undersøgelse af et komplekst emne.

Jørgen Fink

Torben Grøngaard Jeppesen: Dannebrog på den amerikanske prærie. Et dansk koloniprojekt i 1870'erne – landkøb, bygrundlæggelse og integration, Fynske Studier 19, 2000, 278 s., 280 kr.

Med museumsleder Torben Grøngaard Jeppesen i spidsen begyndte Odense Bys Museer i midten af 1990'erne at interessere sig for den danske udvandring til Nordamerika. Specielt de danske immigranter på Nebraskas jomfruelige vidtstrakte jorder i sidste trediedel af 1800-tallet har optaget museet, der med udstillingen *Danskerne på prærien* i 1997 høstede en stor succes at dømme efter besøgstal og presseomtale. 13 år

tidligere, i 1984, fejrede Nationalmuseets Bredeafdeling en af 80'ernes museale megasucceser med udstillingen *Drømmen om Amerika*. Der er med andre ord en bred interesse for den danske udvandring/indvandring til Amerika – og ikke mindst for det fascinerende kapitel i den nyere verdenshistorie, der handler om kortlægning, inddragelse, bosætning og opdyrkning af jomfrueligt land. Omdannelsen af den amerikanske prærie til frugtbar, beboet landbrugsland på få årtier kan følges i detaljer i det rige kildemateriale, hvor vi for første og eneste gang i historien på tæt hold lærer mekanismerne og processen bag menneskets kamp og sejr over naturen at kende.

Med bogen *Dannebrog på den amerikanske prærie* har Grøngaard Jeppesen ønsket at råde bod på den ifølge ham udtalte mangel på studier af »den amerikanske ende af historien«. Og det er jo altid et godt udgangspunkt at kunne hævde, at man er den første – en pionér så at sige – der har beskæftiget sig med emnet. Synspunktet gentages med eftertryk i bogens afslutning; men det bliver det ikke mere rigtigt af. Forfatteren har valgt at se bort fra mange og også nyere undersøgelser af danskernes bosættelse i Amerika.

Når det er sagt, skal det dog med det samme slås fast, at Torben Grøngaard Jeppesen har begået en spændende bog, og som en af de første dykket ned i det omfattende amerikanske arkivmateriale til danskernes historie hinsides Atlanten. Bogen indeholder ret omstændelige redegørelser for forfatterens arkivundersøgelser. Som historiker kan man dog godt følge museumsmandens eufori, når jagten på kilderne er kronet med held. Grøngaard Jeppesen beskriver sine amerikanske arkivdage som »spændende«, hvor det »har været en stor oplevelse at sidde og arbejde i de oftest meget flotte og meget velindrettede arkiver og forskningsbiblioteker og samtidig møde en helt utrolig stor hjælpsomhed«. Torben Grøngaard Jeppesens nydanske, amerikaniserede sprogbrug, der kommer til orde i citatet er karakteristisk for bogen.

Dannebrog på den amerikanske prærie er historien om skabelsen af en dansk koloni på Nebraskas jomfruelige prærie i begyndelsen af 1870'erne. Denne historie fortælles med pioneren Lars Hannibal(sen) (1822-1882) som omdrejningspunktet. Hannibal – »bogens helt« – udvandrede fra Nystedegnen på det sydlige Lolland i 1856. Med til Amerika fulgte hans 34 år gamle kone og fire børn i alderen 10 til 4 år samt hans fader, der, ifølge det kildemateriale forfatteren fremlægger, kun var 16 år ældre end hovedpersonen. Udvandringsmålet var i første omgang den skandinaviske koloni ved Pine Lake i Wisconsin. Herom handler bogens første kapitler, der dels kort beskriver den udvandringshistoriske sammenhæng, dels karakteriserer det

Wisconsin, der blev målet for de første danske kolonier i Amerika. Bogens tyngdepunkt er dog de følgende fire kapitler, der skildrer etableringen af kolonien Dannebrog. Hovedmanden er Lars Hannibal, og det er hans historie, der i princippet følges. Alle andre er bipersoner, og bogen koncentrerer sig om koloniens første år. Selv om man måske nok kunne savne et lidt større udblik er Torben Grøngaard Jeppesens grundige redegørelse for skabelsen af den danske koloni i Nebraska spændende læsning. Hovedtemaerne koncentrerer sig om centrale spørgsmål: Den amerikanske jordpolitik, dannelsen af det Danske Land- og Hjemsted Kompagni i 1870 med Lars Hannibal i spidsen, udsøgningen af opdyrkningsegnet landbrugsland og etableringen af kolonien 1871-75, samt ikke mindst et fremragende kapitel om grundlæggelsen af den dansk-amerikanske prærieby Dannebrog.

Med sin veltilrettelagte bog med fine illustrationer og et godt kortmateriale har Torben Grøngaard Jeppesen vist vejen for fremtidige studier af danskernes amerikanske historie. Det er således en vigtig bog han har skrevet, også selv om man kan gribe forfatteren i forskellige unøjagtigheder, f.eks. den kiksede kronologi i skildringen af Lars Hannibals indsats i borgerkrigen, s. 62-63 og misforståelser omkring bipersonen Johan Seehusens skøde, s. 149 og s. 189 – og især være uenig med forfatteren i opfattelsen af homesteadloven 1862. Torben Grøngaard Jeppesen karakteriserer loven som åbningen for »en utrolig demokratisk jordpolitik ikke set magen til i verden«, s. 185. Det er rigtigt, at loven søgte at hindre etableringen af godser, som i det gamle Europa, men gratis var jorden ikke: De forpligtelser, der fulgte med for at »optage friland« var således, at det krævede kapital for at tage jord – og nogen offentlig form for støtte og kredit var i praksis ikke-eksisterende. Demokratisk var det måske nok; men spekulation og jorddrotter afskaffede man ikke med homesteadloven. Det var som alt andet i USA et spørgsmål om penge og *survival of the fittest*. Det er Torben Grøngaard Jeppesen selvfølgelig også klar over; men ubevidst er hans fortjenstfulde studium også et bidrag til illusionen om den amerikanske drøm.

Niels Peter Stilling

Bodil Hansen: Fjends Herred – Jyllands Midtpunkt. Mellem Alhede og Limfjord, Skive Museums Forlag, 1999, 384 s., 298 kr.

I denne bog behandles et stykke af Danmark nemlig den bid af landet, der ligger mellem Viborg og Skive og mellem Limfjorden og den gam-

le Alhede. Det var bl.a. her, de to forfattere Jeppe Aakjær og Marie Bregendahl blev født, og disse to kendte fjandboer bliver fyldigt omtalt i bogen. Bodil Hansen vil nemlig også vise, at Fjends Herred har noget at byde på, både hvad angår personer og landskaber såvel som historie, sagn og historier.

Forfatteren har tidligere beskæftiget sig med emner fra den lokale historie, og det fremgår da også tydeligt af bogen, at hun er fortrolig med området og kender både til historien og historierne. Bogen tager sit udgangspunkt i sognene. Forfatteren har komponeret sin fortælling som en rejse igennem Fjends Herred, hvor sognene fungerer som den overordnede struktur og sognenavnene ligefrem benyttes som kapiteloverskrifter. Denne lidt stive opbygning af fortællingen, som har til formål at sikre, at man kommer rundt i hele herredet, blødes dog noget op ved den rejsemetafor, som forfatteren benytter som en måde at komme videre på fra et sted til et andet.

Bodil Hansen har ikke sat unødige grænser for sig selv, men har opfattet sin opgave ret bredt. Det betyder, at hun også kan gå efter de gode historier, hvilket hun med forkærlighed også gør. Da hun tillige har et godt sprog og er en god fortæller, er der kommet en underholdende bog ud af det. Der berettes naturligvis om de områder, hvor Fjends Herred har spillet en rolle udover det sædvanlige. Vi får historien om de berømte sorte jdepotter, der blev fremstillet flere steder i herredet. Da produktionen var på sit højeste, blev der f.eks. lavet potter i de fleste gårde og huse i byen Gammelstrup, der var center for potteproduktionen. Jdepotterne, der var en stor eksportartikel, kom vidt omkring og fandt vej til både Hamborg, Berlin og Wien, foruden naturligvis til det danske marked.

Nogle af de sidste rester af den gamle jyske Alhede med mindeparken for hedens opdyrkere ligger i Fjends Herred, hvilket giver forfatteren lejlighed til at komme ind på den spændende historie, der knytter sig til området omkring Kongenshus, hvor der tidligere i det forrige århundrede blev gjort forsøg med at etablere en rensdyrpark. Vi får beretningen om den store tørveproduktion, der med udgangspunkt i de store moser fandt sted med centrum i Sparkær. Også den kalkudvinding i Daubjerg og Mønsted, der har fundet sted her i flere hundrede år, bliver omtalt, og i den forbindelse får vi også historien om Jens Langkniv, der huserede i området, og ifølge traditionen også holdt til i de gamle kalkgruber. På samme måde fortæles om begivenheder og personer, som har sat sig spor i de forskellige sogne i Fjends Herred ligesom særlig karakteristiske landskaber og naturområder trækkes frem. Det vil i øvrigt være helt i bogens ånd også at lade sig inspirere til ture ud i området for ved selvsyn at opleve nogle af de natur-

mæssige perler, som forfatteren gør opmærksom på.

Meget af det, der fortælles, bygger i sagens natur på den eksisterende litteratur, men især hvad den nyere tids historie angår, da kan forfatteren bygge på et righoldigt net af personlige og mundtlige kilder i form af mennesker og familier, der har haft tilknytning til området igennem flere generationer. Bodil Hansen har både tålmodighed, interesse og fornemmelse for dette erindringsstof.

Hvis man skal pege på en svaghed ved bogen, så er det dens lidt spredte, tilfældige og brudstykkeagtige karakter, der bevirker, at der ikke fæstner sig et helhedsindtryk af Fjends Herred. Man finder ikke tabeller og statistikker i bogen, og der gøres i det hele taget ikke meget ud af de politiske, økonomiske eller erhvervsmæssige forhold, så hvis man ønsker konkrete oplysninger om disse forhold, må man gå andre steder hen.

Bogens styrke er til gengæld den veloplagede og fortælleglæde, der gør den umiddelbart underholdende. Det er i udpræget grad en »fortællebog«. Forfatteren deler gerne ud af sin viden om og entusiasme over lokalområdet, også hvad naturmæssige oplevelser angår, og med sin smittende fortælleglæde bliver læseren godt underholdt samtidig med, at man også får noget at vide om de forskellige sogne, der tilsammen udgør Fjends Herred. Bogen er godt illustreret med en blanding af sort/hvide billeder fra de lokalhistoriske arkiver i området og nogle meget smukke farvebilleder af landskaber, bygninger og interiører optaget til lejligheden.

Bjarne Harboe

Inger Hartby: Højskolekvinden – mor søster, datter. Højskolekvindens kulturelle status og livsvilkår 1870-1920, Nornesalen og Odense Universitetsforlag, 1999, 133 s., 175 kr.

Tre markante kvindeskæbner skildres og analyseres ud fra hovedsagelig breve og erindringslitteratur, nemlig Nanna Berg, gift Kristensen-Randers (1864-1908), jurist og højskolemor (Ollerup), Eline Begtrup (1860-1947) forstander (Levring) og søster samt Bodil Marie Jensen, gift Bording (1870-1950) højskolemor (Ry) og hustru.

Bogens ærinde er primært at synliggøre kvinderne i højskolehistorien samt fokusere på selve det paradoks, at det grundtvigske miljø både har fremmet ligeværdigheden blandt mennesker i borg og hytte, men samtidig har den selv samme grundtvigske kulturs livsidealer virket konserverende på et traditionelt kønsrollemønster. Inger Hartby karakteriserer det således:

»højskolens ideologi gav kvinderne en principiel mulighed for selvrealisation« (s. 77).

Bogen igennem fokuseres på de tre kvinders lange vej til virkeliggørelsen af egne livsidealer, til selvrealisationen, på trods af det skildrede paradoks med afstandstagen og stemping af adfærden i højskoleverdenen som uharmonisk og upassende. Bogen skildrer troværdigt og fængslende, at der øjensynligt har været »åndenød« for de kvinder, der blot ville noget mere som selvstændigt tænkende individer. Inger Hartby skriver selv, at de tre kvinder bemærkelsesværdigt adskilte sig fra mange medsøstre ved ikke i passivitet at konfirmere den gældende opfattelse af, hvad en »god grundtvigsk hustru« var (s. 118).

Måske forklejnes dog det faktum lidt, at mange højskolekvinders livsmål – eller selvrealisation – i datiden netop var at udvikle traditionelle kvindelige arbejdsområder (f.eks. inden for omsorg og sygepleje, husholdning, undervisning, håndarbejde osv.) fagligt, bringe dem ind i undervisningen, og vidt ud i det offentlige liv og dermed bibringe højskolekulturen en vis form for ligeværdighed mellem kønnene. Trods alt.

Perioden 1870-1920 karakteriseres af forfatteren som stabil inden for højskolens traditionelle rekrutteringsgrundlag, landbosamfundet. Perioden kunne måske endda forlænges til efter midten af 1900-tallet, hvor der for alvor skete skred i højskolekulturen mht. kvinders valg af arbejdsområde og interessefelt. Arkivlovens rammer for tilgængeligt kildemateriale har angiveligt været medvirkende til undersøgelsens øvre tidsgrænse.

Inger Hartbys bog om tre markante grundtvigske kvinder er et spændende og tankevækkende bidrag til studiet af det grundtvigske højskolemiljø, hvor det var på sit mest signifikante stadi. Bogen er et ekstrakt af et forskningsprojekt, hvoraf mere følger.

Mette Eriksen Havsteen-Mikkelsen

Allan Hugelstad: Kiv og krig. Næstvedegnen 1939-1945, Eget Forlag, Sterkelsvej 21, 4700 Næstved, Næstved, 552 s., 298 kr.

Kiv og krig er en kraftpræstation. Hen over 550 sider behandler Allan Hugelstad stort set alle de klassiske emner fra dansk besættelsestidsforskning – men set i et lokalt perspektiv. Fra Næstved og omegn, der er forfatterens optik, skrives både om luftkrig og luftværn, om tysklandsarbejdere og om den politimester, der svigtede. Og der optræder tjenstivrige reservepolitibetjente, som med tak tager mod tysk dusør for at påvise en »bombelignende genstand« på jernbanen (s. 320). Der er ligeledes officerer med udemokrati-

ske tilbøjeligheder, og der er andre officerer, som i sidste øjeblik bliver manøvreret ind i Modstandsbevægelsen »for at overtage kontrollen over de aktive, først og fremmest DKP og Dansk Samling« (s. 370, jfr. s. 414). Modstandsbevægelsen står – selvsagt – centralt i *Kiv og krig*. Vi følger den forsigtige start frem til dannelsen af grupper, som trykker illegale blade, gennemfører sabotageaktioner, etablerer radiokontakt med England og tager mod nedkastede våben. Desuden er der tyskerpiger og stikkerlikvideringer, og efter Befrielsen kommer retsopgøret med »de egne slyngler« (s. 415), ligesom der i forbindelse med overgangen til fred sker en omdannelse af modstandsbevægelse til hjemmeværn.

Allan Hugelstad kommer ydermere ind på nogle af de temaer, der på det allernæreste er blevet trukket frem i besættelsestidsforskningen, bl.a. spørgsmålet om industri, landbrug og værnemagteri. Der skildres usympatiske kræmmersjæle i Næstved og nabolag, som véd at score ekstra fortjenester i ly af besættelsen. Hugelstad har imidlertid et skapt blik for hele situationens betydelighed. Thi på den ene side var skibsreder A.P. Møller som bekendt storaktionær i Riffelsyndikatet – og blev dermed ramt, da en af syndikatets underleverandører, Krydsfinérfabrikken i Næstved, fik sine produkter saboteret den 8. november 1943 – men Hugelstad overser ikke, at samme A.P. Møller i juli 1944 stillede økonomisk garanti for indkøb hos Husquarna af 3000 maskinpistoler til modstandskampen. *Kiv og krig* er således ikke enøjet. Bogen er heller ikke uden vid. Side 136 gengives eksempelvis et billede af modstandsmanden, overkirurg Hans Tønnesen, der smiler til et spædbarn i en tremmeseng – hvorefter der i billedteksten gøres udtrykkeligt opmærksom på, at det er kirurgen, der er modstandsmand, ikke babyen!

Kildematerialet til *Kiv og krig* er en doktordisputats værdigt. Bogen bygger på ikke færre end 80 interviews samt på studier i en lang række både offentlige og private arkivfunds, herunder arkivalier der endnu beror ved embederne, eksempelvis hos Næstveds politimester og hos Beredskabscenter Sydsjælland. Man tror ham derfor gerne, når Hugelstad i sin pressemeddelelse hævder, at der forud for bogen ligger 5 års research. Des mere nedslående er det, at resultatet ikke står mål med anstrengelserne. Dét skyldes først og fremmest, at forfatteren, der er major i forsvaret og p.t. uddannelseschef ved Hærens Specialskole i København, partout vil være mere faghistoriker end faghistorikerne selv. Denne ulyksalige trang giver sig ikke blot udslag i, at Hugelstad lader sit kapitel om »Friedessommeren« (s. 514-526) degenerere til et rent kalendarium; han har i det hele taget problemer med at skelne væsentligt fra uvæsentligt. Læseren druknes i et mylder af uoverskuelige detaljer ud fra en – som det synes – misfor-

stået forestilling om, at jo mere stof, jo mere Sandhed. Hertil kommer, at henvisningerne nærmest vælter over hinanden i en samlet note efter hvert kapitel, og uden at man kan se, hvad de præcis henfører til i selve kapitlet. Annoteringen får derved nærmest rituel funktion. Et særskilt ondartet eksempel er note 65 (s. 467). Skulle nogen ønske at kontrollere en enkelt oplysning eller et enkelt citat hér, forestår et uoverskueligt detektivarbejde i al det stof, hvortil der henvises på det meste af én side – i petit.

Allan Huglstads bog rummer imidlertid et par interessante vinkler på besættelsestidshistorien. For det første tillader han sig at forholde sig kritisk til Modstandsbevægelsen – hvad der jo har været kættersk tale lige siden 5. maj 1945. Lejlighedsvis betragter Huglstad således den irregulære krigsførelse med en skepsis, der ligner dén, de professionelle officerer lagde for dagen allerede under krigen. Bl.a. skildres en rabiat gruppe på Modstandsbevægelsens højrefløj, der bomber et bageri. Der blev solgt konditorkager til besættelsesmagten, javel, men når et civilt bageri blev gjort til »krigsmål«, da var modstandskampen, set med officersøjne, udartet til »*terrorisme og personlig forfølgelse*« (s. 430). Og af Modstandsbevægelsens byleder i Næstved tegner Huglstad et lidet flatterende portræt. Under krigen var han eminent, da befrielsen kom, var han derimod ikke sin opgave voksen. Overgangen til fred oplevede bylederen som noget af et antiklimaks, og han tyede til at drikke. Herefter gik byens leder – og dermed byens ledelse – i den vanskelige overgangsperiode i fuldstændig opløsning (s. 531f.).

Den anden interessante vinkel i bogen er skildringen af Næstveds folkevalgte leder, den magtglade socialdemokratiske bykonge Regnar Calum, og af byens lokalpolitik under krigen. Calum tiltrådte i 1937 som på én gang fuldtidsborgmester og kommunaldirektør, ligesom han bestred tillidshverv i hobetal i foreninger og bestyrelser. Samme Regnar Calum praktiserede

en »*uhyggeelig sammenblanding af parti, fagforeninger og kommunal ansættelse*« (s. 55). Hans embedsperiode blev derfor præget af skandaler og »affærer«. Han fyrer raskvæk dem, der kommer ham på tværs; han har rod i regnskaberne; han søger at holde hånden over medarbejdere, der efterfølgende bliver dømt for både underslæb og mandatsvig; og han lader hæmningsløst sig og sine traktere på skatteydernes regning. Men han holder også socialdemokraterne ude af Næstved Erhvervsråd, der ellers i lighed med de øvrige erhvervsråd blev etableret i 1941 som et nationalt samlingsmærke – og må bankes på plads af selveste statsminister Stauning (s. 53). Og han gør en umanerlig dårlig figur under folkestrejken i 1944, som han søger at kvæle med hele sin borgmesterautoritet. Efter befrielsen indsendte Calum en indmeldelsesblanket til DKP. Godt nok pågik der på dét tidspunkt på landsplan (skin)forhandlinger mellem Socialdemokratiet og Danmarks kommunistiske Parti om en sammenlægning til et socialistisk enhedsparti, og godt nok nød kommunisterne også i Næstved en goodwill, som betød, at de femdobledes deres stemmetal ved det første frie folketingsvalg efter besættelsen i oktober 1945. Men – som Huglstad mere end antyder – Calum var en opportunist, for hvem det alene gjaldt om at bevare taburetten. DKP sagde dog nej tak til borgmester Calum, og da den tilslutning til DKP, der var begrundet i kommunisternes indsats under modstandskampen, viste sig at være forbigående, blev indmeldelsesblanketten Calums politiske død. Frygten for at få den offentliggjort fik ham til opgive og til at forlade byen i 1949. Som Allan Huglstad, besk, formulerer det: »*Endelig var freden kommet til Næstved*« (s. 541).

Dette kritiske blik på lokal modstandsbevægelse, og det ikke mindre kritiske syn på lokalpolitikken, forlener Allan Huglstads bog om Næstvedegnen under Anden Verdenskrig med almen interesse.

Henrik Stevnsborg

Indhold

Claus Bundgård Christensen: På vagt i en lovløs tid.....	91	Embedsmændene i den dansk-norske civile centraladministration 1660-1814 (Sebastian Olden-Jørgensen).....	157
Mads Mordhorst: Kildernes magi .	110	Annette Østergaard Schultz: Pligtarbejde og lystarbejde. Historien om at bryde nye veje i Nordvest- og Midtjylland 1842-1855 (Kenn Tarbensen)	158
Flemming Hemmersam: Folkloristik mellem folklorisme og folkløse.....	134	Ning de Coninck-Smith: For barnets skyld. Byen, skolen og barndommen 1880-1914 (Lene Otto).....	159
Debatanmeldelser		Jan Pedersen: Teknologisk udvikling i maskinindustrien. Burmeister & Wain 1875-1939 (Jørgen Fink)	161
Palle Ove Christiansen: Det store natmandskomplot. Omkring rekonstruktion og formidling af en fortidig underverden.....	146	Torben Grøngaard Jeppesen: Dannebrog på den amerikanske prærie. Et dansk koloniprojekt i 1870'erne – landkøb, bygrundlæggelse og integration (Niels Peter Stilling).....	164
Anmeldelser		Bodil Hansen: Fjends Herred – Jyllands Midtpunkt. Mellem Alhede og Limfjord (Bjarne Harboe)	165
Eiler Worsøe: Skovbilleder fra en svunden tid (Henrik Gjøde Nielsen)	154	Inger Hartby: Højskolekvinden – mor søster, datter. Højskolekvindens kulturelle status og livsvilkår 1870-1920 (Mette Eriksen Havsteen-Mikkelsen)...	166
Erling Bondesen og Inge Wohlert: Høy Ædle Hr. Biskop. Præsteberejninger om jordskælv den 21.-22. december 1759 (Peter Blumensaadt)	154	Allan Huglstad: Kiv og krig. Næstvedegnen 1939-1945 (Henrik Stevnsborg)	167
George Nellemann: Lollands Albue - kystkultur i historisk perspektiv (Henrik Gjøde Nielsen)...	155		
Jens Henrik Koudal: For borgere og bønder. Stadsmusikantvæsenet i Danmark 1660-1800 (Peter Henningsen).....	156		
Erik Gøbel: De styrede rigerne.			